

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİR METODU VE
KEŞŞÂF TEFSİRİ İLE MUKAYESESİ

Murad SEFEROĞLU

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ali AKPINAR

KONYA - 2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murad SEFEROĞLU		
	Numarası	19810601079		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Gürânî'nin Tefsir Metodu ve Keşşâf Tefsiri İle Mukayesesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Murad SEFEROĞLU
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murad SEFEROĞLU		
	Numarası	19810601079		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Tezin Adı	Gürânî'nin Tefsir Metodu ve Keşşâf Tefsiri İle Mukayesesi			

Çalışmada Osmanlı döneminde yaşamış İslam âleminin önemli müfessirlerinden biri olan Gürânî'nin (ö.893/1488) (Şemseddîn Ahmed b. İsmâil) *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* isimli tefsirindeki uyguladığı metodunu ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vil* eseri ile mukayeselerini incelemeye çalıştık. İlim tahsil etmek için birkaç bölgeye seyahat eden Gürânî, en son Kahire'den Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklara gelerek Sultan II. Murad'ın (ö. 1451) hükümdarlığının son yıllarına, Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 1481) hükümdarlığının tamamına ve II. Bayezid'in (ö. 1512) hükümdarlık döneminin yedi senesine şahitlik etmiş, birçok dini hizmetlerde bulunarak hayatını sürdürmüştür. Kudüs'te bulunduğu sırada (H. 860) tefsirini yazmaya başlayıp yedi senede bitiren Gürânî, bu önemli eserini o dönemin hükümdarı olan Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir. Kelam, fıkıh ve siyere ait bilgileri ihtiva eden bu eser, Gürânî'nin yaşadığı dönemde ders kitabı olarak medreselerde okutulmuştur. Yazma eser olarak günümüze kadar muhafaza olunan bu eserin her cildi, farklı ilim adamları tarafından tahkik edilmiş, daha sonra ise Lübnan'da Dârü'l-Hadâra Yayınevi tarafından 2017 senesinin sonlarında yedi cilt halinde matbulaştırılmıştır.

Müellifin tefsirindeki metodunu incelediğimizde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl*, Beyzâvî'nin (ö.685/1286) *Envâru't-Tenzîl*, et-Tîbî'nin (ö. 743/1361) *Futûhu'l-Ğayb fî'l-Keşf an Kınâu'r-Reyb*, Tefâtânî'nin (ö. 792/1391) *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, Taberî'nin (ö. 310/922) *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* başta olmak

üzere pek çok tefsirden yararlanarak eserini telif ettiği görülmektedir. Gürânî eserinde hem rivayet hem de dirayet metodu izlemiştir, eseri; fıkıh, kelam, dil, kıraat, belagat gibi ilim dallarına dair bilgileri de ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada, Gürânî'nin tefsirinde izlediği yöntem ve metot ile Zemahşerî'nin *Keşşâf* isimli tefsirinde izlediği yöntem ve metotlar mukayese edilmiş, bunlarla ilgili olarak örneklere yer verilmiştir. Bu örnekleri incelediğimizde Gürânî'nin Zemahşerî'den etkilendiği, onun izlediği yöntem ve metotlardan istifade ettiği görülmüştür.

Netice itibariyle söz konusu eserde daha önceki yazılmış tefsirlerden yararlanıldığı ve eserin onların yaptığı çalışmalara benzer bir metotla kaleme alındığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürânî, Ğâyetü'l-Emânî, Zemahşerî, Keşşâf, Tefsir, Rivayet, Dirayet, İstişad.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Murad SEFEROĞLU		
	Student Number	19810601079		
	Department	Basic Islamic Sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. Ali AKPINAR		
Title of the Thesis/Dissertation	Comparison of Gurani Tafsir Method with Keşşaf Tafsir			

In our study, we tried to examine the method applied by Gurani (d.893/1488) (Shemseddin Ahmed b. Ismail) , one of the important commentators of the Islamic world who lived in the Ottoman period, in his tafsir called Gayetu'l-Emani fi Tefsiri'l-Kelami'r-Rabbani and its comparison with Zemahsheri's (d.538/1144) el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Tevil. Gurani, who traveled to several regions to acquire knowledge, finally came from Cairo to the lands under the rule of the Ottoman Empire and witnessed the last years of the reign of Sultan Murad II (d. 1451), the entire reign of Mehmed (d. 1481) the Conqueror and the seven years of the reign of Beyazid II (d. 1512). He continued his life by performing many religious services. Gurani, who started to write his commentary while he was in Jerusalem and finished it in seven years, dedicated this important work to Fatih Sultan Mehmed, the monarch of that period. This work, which contains information about Kalam, Fiqh, and the biography of Prophet Muhammad, was taught in madrasas as a textbook in Gurani's period. Each volume of this work, which has been preserved as a manuscript, has been examined by different scholars. Later, it was published in seven volumes in Lebanon by Daru'l-Hadara Publishing House at the end of 2017.

When we examine the author's method in his commentary, especially Zemahsheri's (d. 538/1143) el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil, Beyzavi's (d. 685/1286) Envaru't-

Tenzil, et-Tibi's (d. 743/1361) Futuhu'l-Gayb fi'l-Keshf an Kinai'r-Reyb, Teftazani's Hashiye ale'l-Keşşaf, Taberi's (d. 310/922) Camiu'l-Beyan a Te'vili Ayi'l- Qur'an, it seems that he copyrighted his work by making use of many commentaries. Gurani followed both narration and wisdom methods in his work. It also includes the information about branches of science such as fiqh, kalam, language, recitation, and rhetoric.

The method followed by Gurani in his tafsir, and the methods used by Zemahsheri (d. 538/1143), in his tafsir called al-Keşşaf, are compared and examples are given regarding these. When we examine these examples, it is seen that Gurani was impressed by Zemahsheri (d. 538/1143) and benefited from the methods he followed.

As a result, it has been understood that this work has benefited from previous interpretations and this work has been written with a similar method.

Keywords: Gurani, Gayetu'l-Emani, Zemahsheri, Keşşaf, Tafsir, Rumor, Tenacity, İstishhad.

ÖNSÖZ

İlim dalları arasında dini ilimlerin, bu ilimler arasında ise tefsir ilminin önemli bir yeri vardır. Çünkü tefsir ilmi, Kur'an-ı Kerim'in mahiyetini, emir ve nehiylerin esas gayesini açıklayarak insanlara hizmet eden bir ilim dalıdır.

Tefsir ilminin yaygınlaştığı ve önemli bir ilim dalı haline geldiği devletlerden biri olan Osmanlı devletinde çok sayıda âlim yetişmiş ve bu âlimler İslami ilimleri destekleyerek önemli eserler telif etmişlerdir. Osmanlı dönemi ilim literatürüne “*Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*” isimli eseri ile katkıda bulunan âlimlerden biri Gürânî ismiyle meşhur olan Şemseddîn Ahmed b. İsmâil olmuştur.

Yaşadığı dönemde faydalı eserler telif eden, bu eserleri asırlar sonra Osmanlı medreselerinde okutulan *Keşşâf* isimli eserinin müellifi ise Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer Ahmed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'dir. Zemahşerî'nin tefsirinin birçok müfessirlerde olduğu gibi Gürânî'nin de üzerinde etkisi olmuştur. Bu sebeple tez çalışmasında Gürânî'nin “*Ğâyetü'l-Emânî*” eserindeki tefsir metodu ve Zemahşerî'nin *Keşşâf* tefsiri ile mukayese yapılmıştır.

Tez çalışmasında Gürânî'nin “*Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*” isimli eseri, rivayet ve dirayet tefsir yöntemleri, Ulûmu'l-Kur'an konularına yaklaşımları, eserinde kullanılan diğer metotlar incelenerek çalışılmıştır. Akabinden Gürânî ve Zemahşerî'nin tefsirleri arasında mukayese çalışması yapılarak iki tefsir arasındaki metodolojik farklar tespit edilmiştir. Bölümlerin içerisinde ayet örneklerinin hem Arapçası hem de Türkçe meali verilerek müfessirlerin konuyla alakalı ayetlerin tefsiri ve görüşleri zikredilmiştir. Daha sonra iki müfessirin tefsirleri ve görüşlerinde izledikleri metotlar mukayese edilmiştir. Bu mukayese sonucunda konularla ilgili kendi yorumlarımızı da katarak netice elde edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın araştırma sürecinden tezin oluşmasına ve çalışmanın tamamlanmasına kadar fikir ve görüşlerini aldığım, yapıcı düzeltmeleriyle, tenkit ve tashihleriyle çalışmama yön veren danışman hocam Prof. Dr. Ali AKPINAR'a, gerekli destek, değerlendirme ve tavsiyelerde bulunarak katkı sağlayan

Doç. Dr. Hakan UĞUR'a, çalışmanın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için fikir alışverişinde bulunarak bu konuda yönlendirmeler yapan Prof. Dr. Hayri ERTEN'e, akademik başarıya ulaşmamda emeği geçen bütün hocalarıma, ayrıca çalışma sürecinde hoşgörü ve anlayışlarıyla katkıda bulunan anne babama ve aileme ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Murad SEFEROĞLU

Konya, 2022

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	3
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
D. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR	4
E. ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ TEFSİRİNİN KEŞŞÂF TEFSİRİ İLE MUKAYESE SEBEBİ	6

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN HAYATI VE ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI ESERİ

A. Gürânî'nin Yaşadığı Dönemde Siyasî ve İlmî Durum	7
1. Siyasi Durum	7
2. İlmî Durum	10
B. Gürânî'nin Hayatı	11
1. İlmî Kariyeri	19
2. Hocaları.....	22
3. Talebeleri	23
4. Eserleri	24
4.1. ed-Dürerü'l-Levâmî' fi Şerhi Cemi'l-Cevâmî'	25
4.2. el-Abkarî fi Havâsi'l-Ca'berî	25
4.3. el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdîsi'l-Buhârî.....	25
4.4. el-Müreşşah ale'l-Müveşşah.....	26

4.5. Keşfu'l-Esrâr 'an Kırâati Eimmeti'l-Ahyâr	26
4.6. Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî	26
4.7. Levâmiu'l-Ğurâr fî Şerhi Ferâidi'd-Dürer	27
4.8. eş-Şâfiye fî'l-Arûd ve'l-Kâfiye	27
4.9. Raf' u'l-Hitâm an Vakfi Hamzeti ve Hişâm	27
4.10. Risâletü'l-Velâ.....	28
C. Ğurânî'nin Ğâyetü'l-Emânî Adlı Eseri	28
1. Eserin Yazma Nüshaları	29
2. Eserin Matbu Nüshası	30

İKİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİR METODU

A. Ğurânî'nin Tefsirinde Rivayet Metodu	33
1. Kur'an-ı Kur'an İle Tefsir Etmesi	34
1.1. Kehf Suresi 24. Ayeti Tefsiri	34
1.2. Hûd Suresi 37. Ayeti Tefsiri.....	35
1.3. Kâria Suresi 4. Ayeti Tefsiri.....	36
1.4. Yûnus Suresi 2. Ayeti Tefsiri	37
1.5. Ra'd Suresi 39. Ayeti Tefsiri.....	38
2. Kur'an'ı Sünnetle Tefsir Etmesi	38
2.1. Nahl Suresi 27. Ayeti Tefsiri.....	39
2.2. Mâide Suresi 19. Ayeti Tefsiri	40
2.3. Mülk Suresi 2. Ayeti Tefsiri.....	40
2.4. Hâkka Suresi 17. Ayeti Tefsiri	41
2.5. Necm Suresi 32. Ayeti Tefsiri	42
3. Kur'an'ı Sahabe Kavliyle Tefsir Etmesi.....	43
3.1. Müzzemmil Suresi 20. Ayeti Tefsiri	43
3.2. Kalem Suresi 4. Ayeti Tefsiri.....	44
3.3. Kamer Suresi 1. Ayeti Tefsiri.....	44
3.4. Sâd Suresi 18. Ayeti Tefsiri	45
4. Kur'an'ı Tâbiîn Kavliyle Tefsir Etmesi.....	46
4.1. A'raf Suresi 125. Ayeti Tefsiri.....	46

4.2. Ahkâf Suresi 21. Ayeti Tefsiri	47
5. Kur'an'ı İsrâiliyatla Tefsir Etmesi	47
B. Gürânî'nin Tefsirinde Dirayet Metodu.....	49
1. Kalamî Konulara Yer Vermesi	51
1.1. Enfâl Suresi 2. Ayeti Tefsiri.....	52
1.2. Enfâl Suresi 33. Ayeti Tefsiri.....	52
1.3. Hûd Suresi 108. Ayeti Tefsiri.....	53
1.4. Şûrâ Suresi 11. Ayeti Tefsiri	53
1.5. Cin Suresi 1. Ayeti Tefsiri.....	54
2. Fıkhî Konulara Yer Vermesi.....	55
2.1. Bakara Suresi 180. Ayeti Tefsiri	55
2.2. Mâide Suresi 6. Ayeti Tefsiri	56
2.3. Nûr Suresi 4. Ayeti Tefsiri	57
2.4. Cuma Suresi 9. Ayeti Tefsiri.....	58
3. Kıraat İlmine Yer Vermesi	59
3.1. Fâtiha SuresininTefsiri	59
3.2. Yûsuf Suresi 23. Ayeti Tefsiri.....	60
3.3. Hadîd Suresi 18. Ayeti Tefsiri.....	60
3.4. Enbiyâ Suresi 4. Ayeti Tefsiri	61
4. Belağat İlmine Yer Vermesi	62
4.1. Nisâ Suresi 138. Ayeti Tefsiri	62
4.2. Ra'd Suresi 14. Ayeti Tefsiri.....	62
4.3. İbrâhîm Suresi 1. Ayeti Tefsiri.....	63
5. Nahiv İlmine Yer Vermesi.....	64
5.1. Mâide Suresi 84. Ayeti Tefsiri	65
5.2. Ra'd Suresi 1. Ayeti Tefsiri.....	66
5.3. Şu'arâ Suresi 165. ve 166. Ayetleri Tefsiri	66
5.4. Ankebût Suresi 2. Ayeti Tefsiri.....	67
6. Ayeti Şiirle Yorumlaması	67
6.1. Haşr Suresi 5. Ayeti Tefsiri	68
6.2. Hûd Suresi 41. Ayeti Tefsiri.....	69
6.3. Âl-i İmrân Suresi 10. Ayeti Tefsiri	69

6.4. Hucurât Suresi 11. Ayeti Tefsiri.....	70
6.5. Kâf Suresi 16. Ayeti Tefsiri	71
C. Gûrânî'nin Tefsirinde Ulûmü'l-Kur'an'a Yaklaşımı.....	71
1. Ayetlerin Sebeb-i Nüzûlüne Yer Vermesi	72
1.1. Bakara Suresi 278. Ayeti Tefsiri	73
1.2. Hûd Suresi 5. Ayeti Tefsiri.....	73
1.3. Müddessir Suresi 1. Ayeti Tefsiri.....	74
1.4. Müzzemmil Suresi 20. Ayeti Tefsiri	74
1.5. Nasr Suresi 1. Ayeti Tefsiri	75
2. Nâsîh Mensûh Konularına Yer Vermesi.....	75
2.1. Bakara Suresi 106. Ayeti Tefsiri	76
2.2. Ra'd Suresi 39. Ayeti Tefsiri.....	76
2.3. Nahl Suresi 101. Ayeti Tefsiri.....	76
3. Mübhemâtü'l-Kur'an'a Yer Vermesi	77
3.1. Bakara Suresi 259. Ayeti Tefsiri	77
3.2. Nisâ Suresi 69. Ayeti Tefsiri	78
3.3. Nisâ Suresi 100. Ayeti Tefsiri	78
3.4. Kevser Suresi 3. Ayeti Tefsiri	79
4. Muhkem ve Müteşâbih Konularına Yer Vermesi.....	79
4.1. Mâide Suresi 89. Ayeti Tefsiri	79
4.2. Sâffât Suresi 93. Ayeti Tefsiri.....	80
5. Mekkî-Medenî Ayetlere Yer Vermesi	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ TEFSİRİNİN ZEMAHŞERÎ'NİN

KEŞŞÂF TEFSİRİ İLE MUKAYESESİ

A. Zemahşerî Hakkında Kısa Bilgi	83
B. Keşşâf Tefsiri ve Kısaca Metodolojisi	84
C. Gûrânî ve Zemahşerî'nin İtikâdî Konulara Yaklaşımı.....	85
1. Rû'yetullah İle İlgili Görüşleri	86
2. Allah'ın Sıfatlarının Benzersiz Oluşuyla İlgili Görüşleri.....	89
3. Allah'ın Müminlere İltifatıyla İlgili Görüşleri	90

4. Hidâyet ve Dalâlet Kavramlarıyla İlgili Görüşleri	92
5. Hüsna ve Ziyâde Tabirleriyle İlgili Görüşleri	93
6. Hz. Musa'nın Allah'ı Görmek İstemesiyle İlgili Görüşleri	95
7. Allah'ın Elinin Mü'minlerin Eli Üzerinde Olmasıyla İlgili Görüşleri.....	98
8. Mi'râc Ayetinin Kelami Açıdan Yorumlanması	99
9. Allah'ın Arşa İstiva Etmesiyle İlgili Görüşleri	105
D. Gürânî ve Zemahşerî'nin Fikhî Konulara Yaklaşımı	106
1. Kısâs Ayetiyle İlgili Görüşleri	107
2. Boşanan Kadınların İddetiyle İlgili Görüşleri	109
3. Abdestte Başın Meshedilmesiyle İlgili Görüşleri	111
4. Zinanın Cezasıyla İlgili Görüşleri	112
5. Zekâtta Müellefe'-i-Kulûb'un Durumuyla İlgili Görüşleri	114
E. Gürânî ve Zemahşerî'nin Ayetleri Hadislerle Yorumlaması.....	118
1. Cimrilik ve Cömertlikle İlgili Ayetlere Hadislerle Yaklaşımları	119
2. "Yûsuf" Kelimesinin İzahında Hadislerle Yaklaşımları	120
3. Hz. Yusuf'un Hazineleden Sorumlu Olma İsteğiyle İlgili Görüşleri	122
F. Gürânî ve Zemahşerî'nin Ayetlere Dilsel Açıdan Yaklaşımı	125
1. "Kara" ve "Deniz" Kelimelerinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları	125
2. "Dürmek" Kelimesinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları	127
3. "Nakîr" Kelimesinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları	128
4. "Hurum" Kelimesinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları	130
G. Gürânî ve Zemahşerî'nin Kıraatlere Yaklaşımı.....	132
1. Kıraat İmamlarının İsmine ve Rivayetlerine Yer Vermesi	133
2. Kelimelerin Farklı İrab Vecihlerine Değnilmesi.....	135
3. Kıraatlarda Dilsel Farklılıklara Yer Vermesi	136
4. Siyâk ve Sibâka Atıfla Kıraat Farklılıklarına Yer Vermesi	138
5. Kelimelerdeki Farklı Vecihlerin Aynı Manaya Geldiğini Zikretmesi	139
6. Edatların Değişik Vecihlerine Yer Vermesi.....	140
SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	147
EK.....	154

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Madde
a.s.	:	Aleyhi's-Selam
AÜİF	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	:	İbn (Oğlu)
bkz.	:	bakınız
c.c.	:	Celle celâluhû
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	:	Hicri
H.z.	:	Hazreti
MÜİFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.	:	Miladi
ö.y.	:	Ölüm tarihi yok
ra.	:	Radiyallâhu anh
s.	:	sayfa
s.a.v.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	:	“sayfadan sayfaya” ya da “sayfalar arası”
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	:	Tercüme
Thk.	:	Tahkik
Tsh.	:	Tashih
tsz.	:	Tarihsiz
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
vd.	:	ve diğerleri
vs.	:	ve saire
Yay.	:	Yayınları
Yy.	:	Yeri yok
yy.	:	yüz yıl

GİRİŞ

Her dönemde İslam dininde farklı mezheplere ve görüşlere sahip olan âlimlerin olduğu bir gerçektir. Bu âlimler telif ettikleri eserlerinde düşüncelerini yansıtmışlardır. Müfessirler de eserler telif ederken bu tür düşüncelerini yansıtarak görüşlerini beyan etmişlerdir. Gürânî ile Zemahşerî de bu müfessirler içerisinde değerlendirilebilir. Gürânî ehli sünnet itikadına mensup bir âlim olup, Zemahşerî ise Mu‘tezilî mezhebinin âlimlerindedir. Bu âlimler mensup oldukları mezheplerini benimseyerek eserlerinde ayetleri tefsir ederken düşüncelerini aktarmışlardır. Müfessirlerin bu düşünceleri mezhep farklılıkları gözetilerek yapıldığından tez çalışmasında daha dikkat çekici ayetler üzerinden örnekler verilerek başlıklar halinde, önce Gürânî'nin tefsir metodolojisi yapılacak sonra ise iki müfessir arasındaki ayetleri yorumlama metodolojisi mukayese edilecektir. Bu mukayese yöntemi ayet örnekleri üzerinden yapılmaya çalışılacaktır. Ele alınacak ayet örneklerinden hareketle Gürânî ile Zemahşerî'nin ayetleri tefsir etmedeki metodolojileri, konuya bakış açıları tespit edilecek, konularda birleştikleri veya ayrıştıkları yerler karşılaştırılacaktır. Yapılacak olan bu mukayesede Gürânî ile Zemahşerî'nin tefsirdeki metodolojilerinin hadis, fıkıh, kelam, kıraat, belağat vs. açılarından da analizi yapılacaktır.

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

İslami ilimlerde tefsir ilminin yeri önemli yere sahiptir. Bu öneme binaen tefsirle ilgili müfessirler birçok eserler telif etmiş ve insanların hizmetine sunmuşlardır. Genelde İslam âleminde, özelde ise Türk dünyasında adından bahsettiren müfessirlerden biri de Şemseddîn Ahmed b. İsmâîl'dir. “*Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*” eseriyle meşhur olan Şemseddin Ahmed b. İsmâîl doğduğu Gûrân kasabasına nispetle Gürânî, müderrisliği sebebiyle İslam literatüründe Molla Gürânî ismiyle anılmaktadır. Gürânî'nin bu tefsirinde izlediği metodun nasıl olduğunun, nasıl bir yol izlediğinin, hangi kaynaklardan yararlandığının incelenmesi önem arz etmektedir. Çünkü bu gibi eserler kendisinden sonraki araştırmalara kaynaklık teşkil etmiş ve bundan sonraki çalışmalara da kaynaklık edecektir. Gürânî kadar tefsirle ilgili adından bahsettiren ve *Keşşâf* adlı

eseriyle tanınan müfessirlerden biri de Zemahşerî'dir. Gürânî'nin tefsiri ile Zemahşerî'nin tefsiri arasında benzerliğin olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı Gürânî'nin tefsirinde izlediği metot ile Zemahşerî'nin tefsirinde izlediği metot arasında bir benzerlik olup olmadığının, birbirlerinden etkilenip etkilenmediğinin araştırılması da kayda değer bir konudur. Bu çalışmada hem İslam âleminin hem de Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden biri olan Gürânî'nin hayatı, ilmi kişiliği, telif ettiği söz konusu eserin metodunun incelenmesi ele alınacaktır. Bütün bunlardan hareketle tez konusunun "Gürânî'nin Tefsir Metodu ve Keşşâf Tefsiri İle Mukayesesi" şeklinde olması uygun görülmüştür.

Gürânî, ilk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra Bağdat, Dimeşk, Kahire gibi ilim merkezlerine giderek meşhur âlimlerden dersler okumuş icazetler almıştır.¹ Kelam, tefsir, nahiv, sarf, mantık ve kırâat'i-seb'â gibi dini dersler alan Gürânî bu ilimlerde maharet kazanmış, talebeler okutmuştur. Talebe okutmakla, müderrislikle meşgul olan Gürânî bu sebepten dolayı eserlerini geç yaşlarda telif etmeye başlamıştır.² Araştırmada bu denli önemli âlimin hayatıyla, ilmi faaliyetleriyle, telif ettiği eserleriyle ve yetiştirdiği talebeleriyle ilgili konulara yer vermek önemli görülmüştür. Dolayısıyla araştırmanın konusu içerisinde bu tür başlıklara da değinilmiştir.

Gürânî'nin tefsir sahasındaki eseri *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* isimli eseridir. Söz konusu eserin müellifi, Osmanlı döneminde müderrislik, kazaskerlik, kadılık ve şeyhülislamlık görevlerinde hizmetler yapmıştır. Bu amaçla Gürânî'nin tefsirindeki metodu üzerine yapılan çalışmada, Osmanlı müderrislerinin Kur'an'ı anlama konusundaki telif ettikleri eserlerin önemini ortaya koyarak o dönemin ilim camiasının Kur'an anlayışı hakkında bilgi verilmesi hedeflenmektedir.

Bu tez çalışmasında, Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* isimli tefsirindeki takip ettiği kaide ve kurallar incelenecek, Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsirindeki metot arasında mukayeseler yapılacaktır. Tefsir kaynaklarıyla beraber, sosyal bilimler alanında Kur'an ilimleriyle alakalı farklı alanlarda yazılmış eserler de araştırılarak Gürânî'nin ilmî şahsiyeti, hayatı, eserleri, rivayet ve dirayet yöntemleri analiz edilecek ve bu eserin ilim camiasına katkıları ortaya konulacaktır.

¹ Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Bedrû't-Tâlî*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.), I, s. 39.

² Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1988), s. 90.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bilim dallarının kendine özgü araştırma yöntemi olduğu gibi tefsir ilminin de kendine özgü bir yöntemi vardır. Çünkü tefsir ilmi Cenab-ı Hakk'ın insanlara gönderdiği kitabın mahiyetini, emir ve nehiylerin esas gayesini açıklamaktadır. Kur'an ayetlerinin hepsi aynı açıklıkta olmayıp, bu ayetlerin bazıları kolay bir şekilde anlaşılabilir, bazıları ise kolay anlaşılabilirle beraber, üzerinde düşünülmesi, ayetlerin manalarının ve sırlarının çözülmesi gerekmektedir. Bu tür ayetlerdeki derin manaların ve sırların çözülmesi tefsir ilmi vasıtasıyla yapılmaktadır. Tefsir ilmi müfessirlerin Kur'an-ı Kerim'den yaptıkları istihraçları ve izledikleri yolu gösteren kaideler ve usuller mecmuası olduğu için bu camianın ilim adamları Kur'an'ı anlama hususunda farklı yöntemlere başvurmuşlardır.

Çalışma konusu olan “Gürânî'nin Tefsir Metodu ve Keşşâf Tefsiri İle Mukayesesi” isimli tezin araştırılması esnasında konunun durumu ve özellikleri göz önünde bulundurularak kütüphane araştırması, veri toplama faaliyetleri, literatür taraması ve kaynak okumaları, toplanan verilerin analizi, tasnif edilmiş verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda alınan notlar bilimsel etik kurallarına uygun olarak yazıya geçirilmiştir.

Çalışma konusunun akışına göre akademik çalışmalarda takip edilen kütüphane kaynaklarının taranması sonucunda ulaşılamayan bilgilerle alakalı internet ortamında bulunan bilimsel kaynaklardan da istifade edilmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

“Gürânî'nin Tefsir Metodu ve Keşşâf Tefsiri ile Mukayesesi” ismiyle ele alınan bu çalışmanın birinci bölümünde ve gerekli yerlerde konuyu anlatırken el-Mektebetü's-Şâmile uygulamasından ve farklı bilimsel kaynaklardan da faydalanılmıştır. Yine aynı bölümde Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, Taşkoprizâde'nin (ö. 968/1561) *eş-Şeka'iku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Makrizî'nin (ö. 845/1442) *“es-Sulûk li-Ma'rifet'i-Düveli'l-Mulûk”*, Hacı Halife Mustafa Konstantinî'nin (Katip Çelebi, ö. 1067/1657) *“Keşfu'z-Zünûn an-Esâmi'l-Kutûb ve-l'Fünûn”* gibi eserlerine müracaat edilmiştir.

Tez konusunun ikinci bölümünde Gürânî'nin tefsirindeki rivayet metodunu incelerken ana kaynak olan *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı tefsirden, Tirmizî'nin (ö. 279/892) “*el-Camiu's-Sahih*”, Buhârî'nin “*Sahîhu'l-Buhârî*”, Müslim'in “*Sahîh-i Müslim*”, Muhammed b. Seleme Kudâî'nin (ö. 454/1062) “*Müsned-i Şihâb*”, Nesâî'nin (ö. 303/915) “*el-Mucteba Mine's-Sünen*”, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) “*Sünen-i İbni Mâce*”, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) “*es-Sünen*”, Taberî'nin (ö. 310/922) “*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân*”, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) “*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*” gibi âlimlerin eserlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Gürânî'nin tefsirindeki rivayet, dirayet ve Ulûmü'l-Kur'an metodu ele alınırken genellikle *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* adlı eserden yararlanmakla beraber, M. Kamil Yaşaroğlu'nun, “Molla Gürânî” *TDV İslam Ansiklopedisi* maddesinden, M. A. Yekta Saraç'ın “*Klasik Edebiyat Bilgisi Belağât*”, Nusrettin Boleli'nin “*Belağât Beyan-Meani-Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı*”, Ali Cârîm ile Mustafa Emin'in “*el-Belağâtü'l-Vadihatu fî'l-Beyânî ve'l-Meânî ve'l-Bedi' Mea'd-Delîl*”, Cürcânî'nin (ö. 816/1413) “*Mecmuatu'n-Nahviyyeti'l-Cedîde Avâmili Cürcânî*” gibi müracaat edilen bazı kaynaklardan istifade edilmiştir. Üçüncü bölümün temel araştırma konusu olan *Ğâyetü'l-Emanî* ve *Keşşâf* tefsirinin mukayesesinde Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserinden de istifade edilmiştir. Tezde verilen ayetin Türkçe anlamı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı Kur'an-ı Kerim mealinden alınmıştır.

D. ARAŞTIRMA KONUSUYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Ğâyetü'l-Emânî tefsiri hakkında 2007 senesinde Mehmet Mustafa Göksu tarafından Sakarya Üniversitesinde hazırlanan “*Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nas Sureleri Arası)*” adlı doktora tezi mevcuttur. Bu tezde Mehmet Mustafa Göksu Kur'an-ı Kerim'in 114 suresinden 61'inin tefsir edildiği bölümü tahkik etmiştir. Mehmet Göksu İslam medeniyetine ait olan bu el yazma eseri Kur'an-ı Kerim'in Necm ve Nâs sureleri arasını dikkate alarak ulaşabildiği nüshaları karşılaştırmış, Gürânî'nin kaleminden çıkan metne en yakın bir metin haline getirerek tahkik çalışması yapmıştır. Bunun yanısıra tezin ilk kısmında müellifin hayatına ve *Ğâyetü'l-Emânî* adlı tefsirine kısa atıflarda bulunmuştur.

Dolayısıyla tahkik çalışması yaptığı için detaylı incelemelerde bulunmamıştır. Buna benzer bir başka çalışma yine 2003 senesinde Marmara Üniversitesi'nde Mahmut Ay tarafından “*Molla Gürânî'nin Gayetu'l Emânî İsimli Tefsiri ve Tefsirinin Fatıha ve Bakara Surelerinin 1-103 Ayetlerinin Edisyon Kritiği*” isimli yüksek lisans tezi yukarıda bahsedilen çalışma ile benzer nitelikler taşımaktadır.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalar arasında Sakıp Yıldız tarafından “*Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*” adlı çalışma doçentlik tezi olarak hazırlanan bir araştırma da mevcuttur. Bu çalışmada müellif, Gürânî'nin hayatına, Anadolu'daki faaliyetlerine, Osmanlı dönemindeki tefsir faaliyetlerine ve başka ana başlıklara yer vermiştir. Fakat Sakıp Yıldız, Gürânî'nin Mübhematü'l-Kur'an'a, muhkem ve müteşâbih konularına, Mekkî ve Medenî ayetlere olan yaklaşımına vs.konulara doçentlik tezinde değinmemiştir. Gürânî'nin tefsirinde değindiği bu tür konulara çalışmada yer verilmiştir.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde “*Kadî Beyzâvî ve Zemahşerî'nin Fâtıha ve Bakara Surelerindeki Yorumlarına Molla Gürânî'nin Tenkitleri*” ismiyle 2018 senesinde Kutbettin Ekinci tarafından kaleme alınmış bu makalede Ekinci, Fâtıha suresindeki tenkitleri ayrı, Bakara suresindeki tenkitleri ayrı ayetlerle izah etmiş, bazen de kelimeleri dirayet tefsir metoduyla açıklamıştır. Dolayısıyla Gürânî'nin Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Zemahşerî'ye karşı dil yönünden yaptığı tenkitleri ortaya koymuştur.

Bir başka makale ise İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Mahmut Ay tarafından “*Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*” adı altında “*Fatıha ve Bakara Sureleri Örneğinde Molla Gürânî'nin Beyzâvî Eleştirisi*” isimli makalesidir. Bu makalede Mahmut Ay Gürânî'nin Beyzavî'ye yönelttiği eleştirilerini, örneğin lügavi meseleler, kıraatla alakalı meseleler, kelami meseleler, fikhî meseleler, tasavvufî meseleler vs. gibi başlıklara ayırarak izah etmiştir.

Bahsedilen bu çalışmaların haricinde dijital ortamda Gürânî'yle ilgili çeşitli bilgi paylaşımları da mevcuttur. Fakat bu bilgiler akademik çalışmada istifade edilecek nitelikte olmadığı tespit edilmiştir.

E. ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ TEFSİRİNİN KEŞŞÂF TEFSİRİ İLE MUKAYESE SEBEBİ

Bu çalışmada Gürânî'nin “*Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l Kelâmi'r-Rabbânî*” adlı eseri Zemahşerî'nin şaheseri olarak kabul edilen *Keşşâf* tefsiri ile karşılaştırılacak ve buna neden olan sebepler birkaç madde ile zikredilecektir. Şöyle ki, Zemahşerî yazdığı *Keşşâf* tefsiri ile Kur'an'ın içinde kapalı olan yerleri dilsel açıdan açmayı murad etmiş ve eserin telifini tamamlamıştır. Ayrıca Zemahşerî, kendisinden sonra gelen pek çok müfessirlerin ve diğer ilimlerle uğraşan İslam âlimlerinin de dikkatini çekmiştir.

Osmanlı döneminde ve topraklarında bulunan medreselerde okutulan ileri düzey tefsirlerden biri olan *Keşşâf*'ın Gürânî'nin tefsir eserinin oluşmasında örnek teşkil ettiği görülmektedir. Şöyle ki bu çalışmada o dönemde okutulan Zemahşerî'nin *Keşşâf* isimli tefsirinin Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî* eserinin oluşmasında istifade edildiğini varsayarak iki tefsir arasında mukayese sebebi oluşmuştur. Zikredilen müfessirlerin yaşadığı dönemler arasında 355 senelik fark olsa da *Keşşâf* adlı bu eser dönemin en meşhur tefsirlerinden biri olmuş, hatta sadece Türk dünyasında değil aynı zamanda Arap âleminde de hak ettiği o itibarı kazanmıştır. Her ne kadar kendisi Mu'tezilî olsa da Zemahşerî; ameli bakımdan belki Hanefî olması, belki tefsirinde Mu'tezilî görüşlere çok yer vermemesi, hatta yeri geldiğinde başka itikadi görüşleri Mu'tezilî görüşlere tercih etmesi veyahut dilsel açıdan Kur'an tefsirine özen göstermesi itibarıyla eserini pek çok ilmi ortamda okunacak şekilde kendisinden sonrakilere miras bırakmıştır.³

Bu sebeple üçüncü bölümde Gürânî ve Zemahşerî'nin tefsirlerindeki fikhî yönleri, itikadi yönleri, hadise yaklaşım metotları, dilsel açıklama tarzları ve getirdikleri kıraat vecihlerine yaklaşımları ve daha birkaç hususta gerekli görülen ayetler ele alınıp tercümesi yapılacak; akabinde müfessirlerin bu ayetlere rivayet ve dirayet usulüyle yaptıkları yorumlar mukayese edilecektir. Mukayese sonucunda Gürânî ve Zemahşerî'nin tefsirlerinde ayetlere yaptığı yorumlarda birleştikleri veya ayrıştıkları konuların tespiti yapılacaktır.

³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), XX, s.151; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, (Kahire: 1978), III, s. 447.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN HAYATI VE ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ ADLI ESERİ

A. Gürânî'nin Yaşadığı Dönemde Siyasî ve İlmî Durum

1. Siyasi Durum

Gürânî'nin çocukluk dönemi ve ilk tahsil yılları memleketi Güran'da, Timur İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü dönemlere denk gelmektedir. O dönemlerde Timur İmparatorluğu ikinci Asya seferi ile Irak, Azerbaycan, Halep, Hama, Humus, Şam, Mardin, Musul, Bağdat, Tebriz, Anadolu, Bursa, İzmir, Kars ve Bizans İmparatorluğu'nu hükümlanlığı altına almıştır.⁴ Daha sonra ise mücadelelerin devam etmesine rağmen 1437 yıllarından sonra Karakoyunlular bu yörelerde etkili olmuş ve Timur hâkimiyetine son vermişlerdir.⁵

Takriben 1431/835 yılında Kudüs'ten geçerek Kahire'ye gelen Gürânî'nin buradaki tahsil ve müderrislik hayatı Memlük İmparatorluğu'nun siyasi hükümlanlığı döneminde olmuştur. Döneminin hükümlanlığını sürdüren Memlük İmparatorluğu, Osmanlı ve İran'dan sonra dünyanın güçlü imparatorlukları arasında yer almıştır.⁶ Kahire'den sonra Osmanlı Devleti'ne gelen Gürânî'nin bundan sonraki hayatı o dönemin padişahı II. Murad'ın padişahlık devrinin son yıllarına, Fatih Sultan Mehmed döneminin tamamına ve Sultan II. Bayezid'in padişahlık döneminin ilk yedi senesine denk geldiği bilinmektedir.⁷

Dönemin siyasi durumunu gözden geçirdiğimizde Osmanlı Devleti'nin her zaman yeni topraklar fethetme ve İslam'ı yayma düşüncesi içerisinde oldukları görülmektedir.⁸ Orhan Gazi'nin H. 726/M. 1326 senesinde Bursa fethini gerçekleştirmesinin ardından Bizans'ın önemli şehirleri de fethedilmiştir.⁹ Böylelikle Osmanlı

⁴ Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989), I, s. 578.

⁵ Öztuna, *İslam Devletleri*, I, s. 761.

⁶ Öztuna, *İslam Devletleri*, I, s. 346.

⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yay., 1983), III, s. 208.

⁸ Halil İncılık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2003), s. 12.

⁹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), I, s. 115.

Devletine ilhak olunan topraklar çoğalmıştır. Daha sonra I. Murad'ın 765 (1363) senesinde Edirne'yi fethetmesi ve akabinde Balkan fetihleri sonrası Osmanlı Devleti'nin Balkanlara yerleşmesi de hızlanmıştır.¹⁰

Yeni fethedilen Balkanlara iskân politikaları uygulanmış, Türk aileler fethedilen topraklara yerleşmiş ve bölgeyi İslamlaştırmışlardır.¹¹ I. Murad, Balkanlardaki Osmanlı yerleşimini kesinleştirdikten sonra Anadolu'ya dönmüş ve Osmanlı topraklarında huzur dönemini başlatmıştır. Germiyan Beyi'nin 1378 yılında kızını Yıldırım Bayezid ile nişanlanmasının ardından bazı bölgeleri (Kütahya, Eğrigöz, Tavşanlı ve Simav yerleşkelerini) Osmanlı Devleti'ne çeyiz olarak vermiştir.¹² Böylelikle her geçen gün Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki hükümranlığı genişleyerek, Karamanoğulları ile sınır komşusu haline gelmişler.¹³ I. Murad'ın şehit olmasıyla Yıldırım Bayezid diğer beylikleri tetikleyen Karamanoğullarına karşı savaşmış, Karamanoğullarına destek veren Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan topraklarını ilhak etmiştir.¹⁴ Savaş gücüyle bazı bölgelerde başarı elde eden Osmanlı Devleti'nin toprakları giderek genişlemiştir.

Osmanlı Devletinin fethetmesi gereken önemli yerlerin başında İstanbul geliyordu. Böylelikle Yıldırım Bayezid 1391-1396 yılları arasında İstanbul'u muhasaraya almayı başarmıştı.¹⁵ Yalnız Timur'un Osmanlı üzerine yürümesi sonucu Yıldırım Bayezid, Bizans İmparatorluğu ile anlaşma yaparak İstanbul muhasarasını kaldırmıştır.¹⁶ Timur'un Osmanlı Devleti ile 1402 senesinde gerçekleştirdiği Ankara Savaşı'yla Yıldırım Beyazid esir düşmüş ve Osmanlı devleti parçalanma tehlikesiyle yüz yüze kalmıştır.¹⁷

Timur ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın bazı toprakları Timur'un egemenliğine geçmiştir.¹⁸ Osmanlı'nın zayıflamasından rahatsız olan Çelebi Mehmed 1413 yılında saltanatın başına

¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, ss. 148-152.

¹¹ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 13.

¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, ss. 157-215.

¹³ Metin Kunt, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, (İstanbul: Cem Yayınevi, tsz.), s. 49.

¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 229.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 235.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, ss. 135-136.

¹⁷ Kunt, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, s. 56.

¹⁸ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 22.

geçmiş,¹⁹ Anadolu'nun kaybedilmiş topraklarını fethederek Osmanlı'ya tekrar kazandırmayı başarmıştır.²⁰ Daha sonra 1421 senesinde Osmanlı Devleti'nin başına II. Murad geçmiştir.²¹ II. Murad'ın tahta geçmesinin ardından 1422 senesinde Bizanslıların, amcası Mustafa Çelebi'yi desteklemelerinin yanı sıra diğer beyliklerle de çatışmaya giren II. Murad, amcasını tutuklayarak idam ettirmiştir.²² 1422 senesinde II. Murad'ın İstanbul'u muhasaraya aldığı sırada kardeşinin Mustafa Çelebi ile ordusunu da alarak Anadolu'ya girmesi üzerine İstanbul kuşatmasını kaldırmış ve İznik'e giderek 1423 senesindeki isyanından dolayı kardeşini de idam ettirmiştir.²³

Bu dönemde II. Murad'ın kardeşiyle çekişmesini fırsata çeviren Candar Oğulları Beyliği'nin Osmanlı'ya saldırışı etkisiz hale getirilmiştir. 1425 senesinde II. Murad'ın Menteşe Beyliği'ni Osmanlı topraklarına ilhak etmesi, 1428 senesinde ise Germiyan Beyliği'nin topraklarını padişah II. Murad'a vasiyet etmesiyle Osmanlı Devletine yeni topraklar ilhak edilmiş ve toprak genişletme politikaları yürütülmüştür.²⁴ Balkan ülkelerinde toprak faaliyetlerine ara veren Osmanlı devleti yeniden fetih işlemlerine devam etmiştir.²⁵ Osmanlı Devleti 1431 senesinde Yanya'yı fethetmiş, 1438 senesinde ise Belgrad'ı muhasaraya almıştır.²⁶ Bu yerlerin fethinden sonra 1439 senesinde Semendire'nin alınmasının ardından Sırbistan toprakları da Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiştir.²⁷ 1442 senesinde II. Murad, Bizanslılara karşı İstanbul'u kuşatmaya kalksa da veziri Çandarlı Halil Paşa, padişahı bu kararından döndürmüştür. II. Murad döneminde Osmanlı Devleti Balkanlara yerleşmiş ve böylelikle çok güçlü bağlar kurmuşlardır.²⁸ Gürânî'nin Osmanlı Devleti'ne gelişi II. Murad'ın Balkanlar ve Anadolu'da düşmanlara karşı savaştığı 1441 senesine tekabül etmektedir.

¹⁹ Kunt, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, s. 57.

²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 299.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 302.

²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 387.

²³ Kunt, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, s. 68.

²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, ss. 345-354.

²⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 26.

²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, ss. 359-365.

²⁷ Kunt, *Osmanlı Devleti 1300-1600*, s. 73.

²⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, ss. 139-140.

2. İlmî Durum

Klasik İslam kaynaklarında Osmanlı'nın ilmi faaliyetlerine rastladığımız gibi, Osmanlı kaynaklarında ilim anlayışının bazı aralıklarla zirveye yükseldiği görülmektedir. Bu bölümde daha ziyade Gürânî'nin yaşadığı dönemde padişahların iktidarda buldukları zaman diliminde Osmanlı Devleti'ndeki ilmî durum özet bilgiler halinde aktarılacaktır. Osmanlı döneminde akli ilimlerle beraber nakli ilimler revaçta olmuştur. Bu başlıkta dinî kaynaklı ilimlerle ilgili Osmanlı dönemindeki faaliyetler, yeni medrese ve mekteplerde ilmî durumlar, âlimlerin ve padişahların nasıl ilmî faaliyetler yürüttükleri ve bu faaliyetler sonucunda ortaya çıkan tablolar kısaca gözden geçirilecektir.

Osmanlı Devleti'nin var olduğu yüzyıllarda ilk medrese Orhan Gazi tarafından 731/1330 senesinde İznik'te yapılmış ve medreseye müderris olarak Şerefüddin Dâvûd-ı Kayserî (ö. 749/1348) tayin edilmiştir.²⁹ Fetih mücadeleleri devam ettiği için Orhan Gazi Bursa'yı fethettikten sonra orada Manastır medresesi inşa ettirmiştir.³⁰ Medreseler faaliyetlerine devam ettikçe önemli din âlimleri de yetişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı sayılan Molla Fenârî (ö. 834/1431) bu medreselerde yetişen âlimlerdendir. Yukarıda zikredilen İznik medresesi on beşinci asra kadar ilim merkezi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.³¹

Orhan Gazi'nin Bursa'yı fethinden sonra oranın beylik merkezine dönüşmesiyle yeni bir medrese olarak 1348 senesinde Lala Şahin Paşa Medresesi inşa edilmiştir.³² 1361 senesinde Edirne'nin fetholunmasıyla devlet merkezi olan Edirne'ye birkaç medrese daha inşa edilmiştir.³³

Devlet merkezinde ve diğer yerlerde medreselerin sayılarının artmasıyla medreseler arasında derecelendirme oluşmuş ve bu derecelendirmede merkezi medreseler ilk sıraya girmiştir.³⁴ Bunun yanı sıra ihtisas yapmak için medreseler;

²⁹ Ahmed İsâmeddin Ebu'l-Hayr Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, tsz.), s. 8; Ahmed Aşıkpaşazâde, *Tevarih-i Âl-i Osman*, (İstanbul: Matbaai Âmire, h. 1332), s. 42.

³⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: TTK Basımevi, 1984), s. 1.

³¹ Ziya Kazıcı, *Anahatları ile İslam Eğitimi Tarihi*, (İstanbul: MÜİFAV Yay., 1995), s. 87.

³² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA (İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), (İstanbul: 1998), II, ss. 236-237.

³³ Kazıcı, *Anahatları ile İslam Eğitimi Tarihi*, s. 87.

³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 2.

Dâru'l-Hadis, Dâru'l-Tıp, Dâru'l-Kura gibi medreselerin kurulmasına önem verilmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti'nin ilim merkezleri sayılan medreselerinde Anadolu doğumlu olup iyi tahsil almış âlimler ile Mısır, Şam, İran, Bağdat ve farklı bölgelerde yetişmiş âlimler bu medreselerde hizmet vererek öğrenci okutmuşlardır.³⁶ 1481-1512 senelerinde Osmanlı Devleti'ne padişahlık yapmış II. Bayezid döneminde Endülüs'ten Müslüman ve Yahudi âlimler ülkeye davet edilmiştir.³⁷ Osmanlı'nın ilmi durumu gelişmeye devam ettikçe II. Murad döneminde farklılıklar oluşmuş, Manisa şehri ilim merkezi haline getirilmiştir.³⁸

Osmanlı döneminde her padişahın yaptığı ilmî faaliyetler neticesinde birçok İslam âlimi yetişmiş ve Osmanlı medreselerinde bu âlimler hizmet vermiştir. Bundan başka farklı coğrafyalarda yetişen âlimler de Osmanlı medreselerinde hizmet vermiştir. Bu âlimlerden biri olan ve Kahire, Bağdat, Şam gibi ilim merkezlerinde kendini yetiştiren Gürânî'nin Anadolu'ya gelişi padişah II. Murad dönemine denk gelmektedir.³⁹

Osmanlı döneminde yetişmiş ve hizmet etmiş âlimler ilim meclislerinde, medreselerde öğrenciler yetiştirmiş, bilinçli topluluklar oluşması için gayret sarfetmişlerdir. İlim tahsilinde fedakârlık yapan bu fazilet sahibi ulema kendilerinden sonraki nesillere ışık tutacak eserler bırakarak şöhret kazanmışlardır. Anadolu'ya geldikten sonra üç padişah devrinde müderrislikle meşgul olan Gürânî, bahsedilen muallimlerden biridir. Gürânî'nin o dönemde kaleme almış olduğu "*Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*" isimli tefsiri İslam dünyasına kazandırılmış kıymetli eserlerdendir.

B. Gürânî'nin Hayatı

Gürânî 813 yılında Gürân kasabasında dünyaya gelmiştir (bkz. **Harita 1**). Makrizî (ö. 845/1442) onun doğumunu "Şehrizer şehrinde 809 senesi rabîü'l-evvel

³⁵ Kazıcı, *Anahatları ile İslam Eğitimi*, ss. 89-91.

³⁶ Ramazan Şeşen, "Osmanlı İlimi, Osmanlıların İlimlere Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 37, 2002, s. 331.

³⁷ Şeşen, *Osmanlı İlimi, Osmanlıların İlimlere Yaklaşımı*, s. 335.

³⁸ Fahri Kayadibi, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2003, s. 3.

³⁹ Ziya Kazıcı, *Uçbeyliği'nden Devlet-i Aliyye'ye*, 2. Baskı, (İstanbul: Kayıhan Yay., 2009), s. 36.

ayının on üçünde” diye tarihlendirmiştir. O dönemde Gürânî, Ahmed b. İsmâil b. Osman b. Ahmed b. Reşid b. İbrâhim Şerîfuddîn; Şihâbuddîn, Şehrizorî, Hemedânî, Tebrizî, Gürânî, Kâhirî ve Anadolu’nun âlimi diye çağırılmıştır.⁴⁰

Gürânî küçük yaşta Kur’an-ı Kerim’i ezberlemiş ve onu yedi kıraat üzere hocası Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer Kazvinî Bağdadî el-Celâl’e (ö. 837/1434) okumuş ve Şâtibiyye’ye yerleşerek orada fıkıh ilmini de almıştır. Aynı hocasına Şâfiî fikhını, Teftazânî’nin (ö. 792/1390) haşiyesini okumuş, kendisinden belagat ve aruz ile birlikte nahiv ilmini tahsil etmiştir. Gürânî, diğer taraftan usul ilmi, mantık, nahiv, belâgât ve birçok akli ilimlerde mâhir hale gelmiştir.⁴¹

Gürânî, çeşitli ilimlerle uğraşmış, özellikle mantık, usul ve akli ilimlerde derinleşmiştir. Nahivde ve belagatte maharet sahibi olup fıkıh ilminde de derin bilgiye sahip olmuştur. Aynı zamanda Gürânî, bu faziletleri ile de şöhret bulmuştur. “*Şerh-u Cemi’l-Cevâmî*” ve daha başka eserler telif eden Gürânî, akabinden Kahire’ye, sonra da Anadolu’ya gitmiştir. Anadolu’da Sultan Murad Han ile karşılaşan Gürânî, “Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) vefatı üzerine kendisine Hanefî olması ve vefat eden merhumun vazifelerini alması” teklifini sunan Sultan Murad Han’a olumlu cevap vermiştir. Gün geçtikçe bölgede çok tanınan bir sima haline gelen Gürânî, Fatih Sultan Mehmed için altı yüz beyitlik “*Eş-Şâfiyye fi İlmi’l-Ârûz ve’l-Kâfiye*” adlı aruz eserini yazmıştır.

Sultan Murad Han zamanının önemli âlimlerinden birisi olan Gürânî; kendi memleketinde okuduktan sonra tekrar Kahire’ye gitmiş ve orada fıkıh eğitimini almıştır. On kıraatı itkan üzere pek muhkem bir şekilde burada okumuştur. Yine burada hadis ve tefsir âlimlerinden icazet almış, bu meyanda hadis ilminde İbn Hacer (ö. 852/1449) kendisine icazet vermiş ve Gürânî’nin Kahire’de özellikle Sahîh-i Buhârî’yi gerek rivayeten gerekse dirayeten okuduğuna şahitlik etmiştir. Kahire’de hem toplu dersler hem de özel dersler vermiş, takdir ve iltifatlara mazhar olmuştur.⁴²

⁴⁰ Takıyyüddîn Makrizî, *es-Sülûk li-Ma’rifeti Düveli’l-Mülûk*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru’l-Mektebetü’l-İlmiye, 1997), VII, s. 465.

⁴¹ Şemsüddîn Ebu’l-Hayr Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-Lâmi’ li-Ehli’l-Karni’t-Tâsi* (Beyrut: Dâr-u Mektebetü’l-Hayât Yay., tsz.), I, ss. 105.

⁴² Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye Fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, Hazırlayan: Muhammet Hekimoğlu, Editör: Derya Örs, 1. Baskı, (İstanbul: 2019), s. 150.

Zamanın çok değerli âlimlerinden olan Molla Yegân (ö. 865/1461), Hicaz'a yaptığı yolculuk esnasında Gürânî ile Kahire'de karşılaşmıştır. Molla Yegân (ö. 865/1461) Gürânî'deki yeteneği fark edince onu Rum beldesine (Anadolu'ya) götürmek üzere yanına almıştır. Daha sonra Molla Yegân (ö. 865/1461) ile Sultan Murad Han karşılaştığında, Sultan Murad Han, Molla Yegân'a (ö. 865/1461) şöyle sormuştur: “*Bizim için de hediye getirdin mi?*” Molla Yegân (ö. 865/1461), Gürânî'yi kastederek yanında müfessir ve muhaddis bir adam getirdiğini ve kapıda beklediğini söylemiştir. Gürânî ile bir süre sohbet ederek ondaki cevheri fark eden Sultan ona, kendi dedesi olan Sultan Murad Han'ın Bursa'da bulunan medresesini, daha sonra ise dedesi Sultan Bayezid Han'ın orada bulunan medresesini vermiştir.⁴³

O dönemde Sultan Murad Han'ın oğlu Fatih Sultan Mehmed, Manisa şehrinde emir olarak görev yapmaktaydı. Babası Murad Han, onun eğitimi için birçok hocaları ona göndermiş ama kimse onun isteğini tam olarak yerine getirememiş, hatta Kuran-ı Kerim'i dahi hatmedememişti. Sultan Murad Han, bu arzusunu gerçekleştirmek için heybetli ve hiddetli bir hoca talep edince kendisine Gürânî tavsiye edilmiştir. Bu tavsiyeyi uygun gören Sultan Murad Han'ın onayı ile Gürânî, Fatih Sultan Mehmed'e hocalık yapmak için göreve başlamıştır. Sultan Murad Han, oğlunun hocasının emrine karşı çıktığı zaman oğluna vurması için de Gürânî'yi tembihlemiştir. Bu halde Fatih Sultan Mehmed'in yanına giren Gürânî, elindeki sopayı gerektiğinde kullanması talimatıyla kendisini Sultan Murad Han'ın gönderdiğini söyleyince Fatih Sultan Mehmed bu duruma gülererek karşılık vermiştir. O esnada Gürânî'nin kendisine vurmasından dolayı Fatih Sultan Mehmed'in gözü korkmuş ve kısa bir zaman içinde hatmini tamamlamıştır.⁴⁴

Babası Sultan Murad Han'ın ölümü üzerine saltanat koltuğuna oturan Fatih Sultan Mehmed, Gürânî'ye vezirlik makamını vermek istemiş ama Gürânî bunu reddetmiştir. “*Kapınızda nice kullar ve hizmetliler vezirliği almak için uğraş vermekteler ve eğer vezirin kendilerinden başka bir kişi olacağını görürlerse kalpleri size daralır ve saltanatınız sarsılma tehlikesi ile karşı karşıya kalır.*” diye özür bildiren Gürânî'nin bu sözünü yerinde bulan Fatih Sultan Mehmed, ona kazaskerliği

⁴³ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, s. 150.

⁴⁴ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 88.

vermiş ve o da bu görevi kabul etmiştir. Görevinin başına geçince Gürânî, işinin ehli olan kişilere kadılık ve müderrislik vermiş fakat bu durumu sultana arz etmemiştir. Fatih Sultan Mehmed ise Gürânî'nin bu davranışını doğru bulmamış fakat bunu ona açıklamaktan çekinmiştir. Bu olayla ilgili istişare sonucu vezirler Fatih Sultan Mehmed'in Bursa'da dedesinden kalan vakıfların ihlal edildiği ve yeniden bunların tedarikinin gerektiğini Gürânî'ye söylemesini istemişler. Fatih Sultan Mehmed bu durumu Gürânî'ye söyleyince, Gürânî “*Eğer emrederseniz bunu düzenleyebilirim.*” demiştir. Buna karşılık Fatih Sultan Mehmed bu işin uzun bir zaman alacağını belirterek onu vakıf işlerinin sorumluluğunu alması ile birlikte Bursa kadılığına tayin etmiştir. Gürânî bunu kabul ederek tayin fermanı ile Bursa'ya gitmiştir.⁴⁵

Belli bir süre sonra Fatih Sultan Mehmed, kendi tuğrasını verdiği hizmetlilerinden birisini elinde şeriata muhalif işler olan bir sahife ile Gürânî'ye göndermiştir. Gürânî ise bu sahifeyi yırtarak parçalamış ve getiren kişiyi de dövmüştür. Buna kızan Fatih Sultan Mehmed, Gürânî'yi görevinden uzaklaştırmış ve aralarında bir nefret oluşmuştur.⁴⁶

H. 841 senesinde sürgüne gönderilen Gürânî, Kahire'de Muhammed b. Bârizî (ö. 856/1452) tarafından çağrılmış ve kendisine çeşitli ihsanlarda bulunulmuştur. Bölgenin tanınmış ve sözü geçen kişileriyle sık sık görüşen Gürânî, böylelikle insanlar arasında tanınan bir âlim olmuştur. Özellikle de Kadı Zeynüddin Abdulbasit ile yakınlık kurmuş ve birtakım önemli vazifelerde görev alarak maaşa bağlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in da yanına sık sık gidip gelen ve mahareti ile meşhur olan Gürânî, bu sebeple birçok düşmanı kendi üzerine çekmiştir. Hatta o kadar ilerlemiş ki, aralarında bir çekişme dahi çıkmıştır. Durumu biraz daha ilerletenler Gürânî'ye riyasetinde tutarsız davrandığı gerekçesiyle onu Fatih Sultan Mehmed'e şikâyet etmişlerdir. Kendisine verilen itibardan dolayı özellikle Fatih Sultan Mehmed ve başkaları Gürânî'ye kin duymaya başlamıştır. Neticede Gürânî, Fatih Sultan Mehmed'in meclisinde kadıların huzurunda küçük düşürülmüş ve kendisine verilen görevler elinden alınmıştır. Bir müddet sonra Şam'a sürgüne gönderilmiş, Şam'a sürüldükten sonra Gürânî, hac için Halep tarafına yönelmiş ve oradaki hacılara

⁴⁵ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, ss. 150-152.

⁴⁶ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 52.

katılmıştır. Gürânî belli bir müddet kendisini hacılara tanıtmamıştır. Gürânî, şanı duyulmaya başladığında Şam'a doğru, oradan da Fırat tarafına gönderilmiştir. Gürânî burada kendisini tanıtmadığı için onu eleştirenler de olmuştur.⁴⁷

Daha sonra Gürânî Keyfa⁴⁸ Kalesi'ne giderek Celal Hulvânî'den (öy.) Arapça dersi okumuştur. Ardından Gürânî Şam'a gitmiş ve Alâüddîn Buhârî'ye (ö. 841/1438) mülazemet etmiş ve ondan da birçok hususta faydalanmış, Celal Hulvânî'yi (öy.) de ona tercih etmiştir. Gürânî, Celal Hulvânî (öy.) ile birlikte Beytü'l-Makdis'e gitmiş ve ondan *Keşşâf*'ı da okumuştur.

Bu yılları müteakiben Kahire'ye fakir bir halde gelen Gürânî, meşhur muhaddis İbn Hacer'den (ö. 852/1449) kiraaten *Sahîhu'l-Buhârî*'yi ve Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiye*'sinin şerhini okumuştur. Gürânî İbn Hacer (ö. 852/1449) ile birlikte başkalarına da mülazemet etmiş ve Zeyn ez-Zerkeşî'ye (ö. 846/1443) *Sahih-i Müslim*'in bir kısmını ya da tamamını okumuştur. Aynı şekilde Şirvânî'yle (ö. 875/1470) de görüşmeleri ve buluşmaları olmuştur. Makrizî (ö. 845/1442) Gürânî hakkında şöyle demiştir; “Ben ondan *Şatibiye*'de *Müslim*'in tamamını okudum. Ve onu beceriklilik, fesahat, fıkıh, Arapça ve kiraat ilimlerinin de aralarında bulunduğu pek çok ilimde tecrübe ettim.”⁴⁹

İlimle sürekli meşgul olması sayesinde Gürânî, A'la Kalkaşendî'den (ö. 821/1418) *Hâvî*'yi okumuş olup onun gerek Fatih Sultan Mehmed huzurunda gerçekleşen ve gerekse ayrıca takip edilen Buhârî dersleri gibi yüce meclislerine de katılabilmektedir.

Gürânî, yaşadığı dönemde bazı emir ve yöneticilerle aynı mecliste bulunmuş ve onlar tarafından saygınlıkla karşılanmıştır. Emsalleri içinde yetenekleri, yüksek cesaret ve cüreti ile meşhur olmuş ve üstün becerisi ile anılmıştır. Hatta el-Melikü'z-Zâhir Çakmak (ö. 857/1453) bölgenin yöneticiliğine gelince Gürânî, onunla arkadaşlık kurup kendisini sık sık ziyaret etmiştir. Gizlilik ve kararsızlık içinde süregelen bu yaşantısının sır perdesi açılınca Hamîduddîn Nûmânî (öy.) ile arasının açılması da fazla gecikmemiştir. Şöyle ki, İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) torunlarından olarak zikredilen bu zâta denk geldikleri bir mecliste Gürânî karşı

⁴⁷ Makrizî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, VII, ss. 465-467.

⁴⁸ Bugün, Diyarbakır sınırları içerisinde Hasankeyf diye anılan yer ismi.

⁴⁹ Makrizî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, VII, s. 466.

tarafa ağır sözlerle ithamlarda bulunmuş ve bu durum babalarına kadar uzanan küfürlü sözlerle sonlanmıştır. Bu olayın haberi Fatih Sultan Mehmed'in kulağına ulaşınca Gürânî'nin tutuklanması ve hapsedilmesi emredilmiştir. Bunun ardından dönemin Hanefî Kadı'sı İbnü'd-Deyrî'nin (ö. 867/1463) huzurunda Gürânî'nin yaptığı küfür içerikli sözler kesinleşince ve bu küfür içerikli sözlerin muhatabı da İmam Ebû Hanîfe'nin torunlarından olduğu için Gürânî, Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda seksen sopa ile cezalandırılmış ve hatta bununla da yetinilmeyerek sürgüne gönderilmiştir.

Makrizî (ö. 845/1442), Gürânî'nin hayatıyla ilgili yine şu ifadeleri söylemiştir; *“Eşyalarını sattıktan ve aldığı maaş ve görevlerden ayrıldıktan sonra Molla Gürânî Şam'a gitmiştir. Hacca gelenlerin içine karışmış ve onlarla birlikte Halep'e gelmiştir ki, hacılar Mekke'ye denizden geçmek için Tûr'a (Tûr-i Sina) gelinceye kadar onu fark etmemişlerdi. Onu fark ettiklerinde Gürânî'yi tutuklamışlar ve bütün bunlar 844 yılında gerçekleşmiştir.”*⁵⁰

Kahire'de Memlûk Sultanı Kayıtbay (ö. 901/1496), Gürânî'ye birçok ikramlarda bulunmuştur. Gürânî bu zaman diliminde belli bir rahatlık ve afiyet içinde yaşamıştır. Gürânî'ye yaptıklarından pişmanlık duyan Fatih Sultan Mehmed, ona yazdığı mektubunu Sultan Kayıtbay'a göndermiştir. Gürânî'nin kendisine yaptığı iyiliklerin çok olduğunu bilen Kayıtbay, Gürânî'nin gitmesini istememiştir. Fakat Gürânî, Fatih Sultan Mehmed ile kendi aralarında baba-oğul muhabbeti olduğunu ve bu durumdan her iki tarafın da haberdar olduğunu söylemiştir. Gitmediği takdirde ise bunun Kayıtbay'ın engelinden kaynaklandığının anlaşılacağını ve bu yanlış anlaşılmanın da iki sultan arasında nefret meydana getireceğinden dolayı çekincesini dile getirmiştir. Gürânî'nin bu söylediklerini doğru bulan Memlûk Sultanı Kayıtbay (ö. 901/1496) onu azık ve eşyalarla uğurlamış, aynı zamanda Kayıtbay (ö. 901/1496), Gürânî'yle birlikte Fatih Sultan Mehmed'e hediyeler de göndermiştir.

Gürânî İstanbul'a geldikten sonra Fatih Sultan Mehmed 862 senesinde ona ikinci kez Bursa kadılığı görevini vermiş ve Gürânî bu görevde bir süre devam etmiştir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed onu fetva makamına getirmiş ve kendisine verdiği birçok hediye, nadide eserler, hizmetçiler, cariyeler dışında maaş olarak

⁵⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, s. 105.

günlük iki yüz dirhem; aylık yirmi bin dirhem; senelik ise beş yüz bin dirhem tayin etmiştir. Böylelikle Gürânî, Fatih Sultan Mehmed'in himayesinde rahat bir hayat tarzına geçmiştir.

Fetva makamı görevinin başındayken “*Ğâyetü'l-Emânî fî-Tefsîri's-Sebi'l-Mesânî*” adlı büyük tefsirini yazmaya başlayan Gürânî bu eserinde Zemahşerî ve Beyzavî'ye (ö. 685) tenkitlerde bulunmuştur. Aynı şekilde “*Kevseru'l-Cârî alâ Riyâzi'l-Buhârî*” adı altında İmam Buhârî'nin Sahih'ini şerh etmiş ve birçok yerde Kirmânî (ö. 786/1384) ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) şerhlerine değinmiştir. *Kasîde-i Şâtibiyye* üzerine yazılmış olan *Şerhu'l-Câberî* üzerine de ince ve değerli bir haşiye yazmıştır.

Gürânî, fetva makamındayken kendisini ziyarete gelenlerin sayısı da bir hayli fazlaydı. Bir gün Gürânî'ye Şeyh İbnu'l-Vefa'nın Molla Hüsrev'i (ö. 885/1480) ziyaret ettiğini ama kendisini ziyaret etmediğini söylediklerinde “*Doğru yapmış, zira Molla Hüsrev hem âlimdir hem de âmildir. Bundan dolayı ziyareti gerektirir ama ben ise her ne kadar âlim olsam da sultanlarla çok oturup kalktım. Bundan dolayı ziyaretim câiz değildir.*” diye cevap vermiştir. Ayrıca Gürânî bir makama erişti diye hiç kimseye haset etmezdi. Kendisine böyle şeyler sorulunca “*İnsan kendi ayıplarını görmez; şayet onda bir fazilet olmasaydı Allah Teâla ona bu makamı vermezdi*” derdi.⁵¹

Gürânî Anadolu'ya geldiğinde kazaskerlik gibi birçok farklı makamlara da yükselmiştir. O dönemde Şâfiî mezhebine mensupken Hanefî mezhebine geçen Gürânî'nin önemi Anadolu sultanı Fatih Sultan Mehmed'in katında çok büyük olmuştur.

Gürânî, Fatih Sultan Mehmed'in yanında vezirlik konumuna gelmemiş, kazaskerlik ve fetva makamlarında çalışmıştır. Fetva makamında görevini yürüttüğü dönemde Gürânî'ye birçok kişi gidip gelmeye devam etmiş ve bu dönemde *Cemu'l-Cevâmî'* adlı eseri şerh etmiştir. Gürânî, şerh ettiği bu eserde birçok yerde Mahallî'ye (ö. 864/1459) tenkitlerde bulunmuştur. Bunun yanında Fatih Sultan Mehmed'i övdüğü kasideler de yazmıştır. Bu kasidelerden birisi şu şekildedir:

⁵¹ Taşkoprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 52.

(هُوَ الشَّمْسُ إِلَّا أَنَّهُ اللَّيْثُ بِاسْلَا
هُوَ الْبَحْرُ إِلَّا أَنَّهُ مَالِكُ الْبِرِّ)

“O güneş gibidir, ancak heybetli, bahadırıdır da.

Deniz gibidir, ancak Sultanıdır toprağın da.”⁵²

Gürânî, tefsir ve hadis ilmiyle ilgili kaleme aldığı eserlerin dışında aruz ilmi üzerine neredeyse altı yüz beyitlik bir şerh yazmıştır. Aynı zamanda İstanbul’da bir cami ve Dârû’l-Hadis adında bir medrese inşa ettirmiştir.

Molla Hüsrev’den (ö. 885/1480) sonra İstanbul kadılığına getirilen Gürânî, bu görev başında H. 885 yılına kadar kalmıştır. Molla Hüsrev’in vefatının ardından şeyhülislamlık görevi Gürânî’ye verilmiş ve 893 yılına kadar bu görevi devam ettirmiştir.

Gürânî, H. 893 senesinde İstanbul’da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. Vefatı ile alakalı şöyle bir haber anlatılır; bir ilkbaharın başlangıcında İstanbul’un dışında kendisine bir çadır kurulmasını istemiş ve ilkbaharı burada geçirmiştir. Mevsimin sonuna gelince bir bahçe satın alınmasını istemiş ve kış aylarının başlangıcına kadar orada yaşamıştır. Bu dönem zarfında vezirler haftalık olarak onu ziyaret etmişlerdir. Bir gün Gürânî sabah namazını kılmış ve kendisine İstanbul’un falanca yerindeki evinde yatak serilmesini istemiştir. İşrak namazının ardından evine gitmiş ve sağ yanı üzere kibleye yönelerek yatmıştır. Kendisinden Kur’an-ı Kerim tahsil eden farklı beldelerdeki talebelerinin gelmelerini istemiştir. Talebelerin hepsi geldiği vakit Gürânî onlara; “*Üzerinizde hakkım var, bugün ise bunun ödenme günüdür. İkinci vaktine kadar bana Kur’an-ı Kerim okuyun.*” demiştir. Vezirlere de bunu haber verdiklerinde hepsi gelmiş ve Gürânî’ye olan muhabbetinden dolayı Davut Paşa ağlamaya başlamıştır. Gürânî, Davut Paşa’ya niye ağladığını sorduğunda “*Sizi zayıf gördüm.*” demiştir. Bunun üzerine Gürânî “*Ağlayacaksan kendine ağla ey Davut! Nitekim ben selamet üzere yaşadım ve şimdi de aynı şekilde ömrümü sonlandırıyorum.*” demiştir. Gürânî, vezirler aracılığıyla Sultan Bayezid’e selamını iletmış ve bizzat Sultanın, kendisinin (Gürânî’nin) cenaze namazına katılmasını vasiyet etmiştir. Sonra “*Size vasiyetimdir ki; kabre konduğum zaman beni ayaklarımdan sürükleyerek kabrin ucuna getirin.*” demiştir. Gürânî, ima ile ögle

⁵² Şevkânî, *el-Bedrû’t-Tâlî*, I, s. 41.

namazını eda ettikten sonra ikinci ezanını sormaya başlamıştır. Ölüm vakti yaklaşınca müezzinin tekbir nidasını duyan Gürânî, icabet olarak kelime-i tevhid ile ruhunu teslim etmiştir. Sultan Bayezid Han da onun vasiyeti üzerine cenaze namazına iştirak etmiştir. Defnetme esnasında Gürânî'nin ayaklarından tutmaya cesaret edilemediği için o bir hasıra konularak kabre kadar getirilmiş ve hasırdan kabre indirilerek defnedilmiştir. Vefatından dolayı tüm şehir kadın erkek, küçük büyük her kesimin ağlamaları ve üzüntüleri ile dolmuştur. Gürânî'nin ölümüyle Müslümanlar büyük bir eksikliğin ve hüznün içine girmişlerdir.⁵³

1. İlmî Kariyeri

Gürânî'nin hayatının ilk dönemleri ve ailesi hakkında yeterli bilginin olmamasıyla birlikte, ailesi tarafından Gürânî'nin ilme teşvik edildiği ve erken yaşlarda okumaya başladığı tahmin edilmektedir. Nitekim onun hakkında en ayrıntılı malumata sahip olan Taşköprizâde (ö. 968/1561) *eş-Şekâ'ik* isimli eserinde, Gürânî'nin ilim öğrenmeye çıktığı merkezin Kahire olmadığını, önce kendi beldesinde ilim öğrenmeye başladığını ifade etmektedir.⁵⁴ Fakat Taşköprizâde'nin ifadesi bizzat zamanının âlimlerinin Gürânî hakkında verdiği malumatlarla farklılıklar göstermektedir. Nitekim yine Gürânî hakkında bilgi veren ve aynı hocadan okumakla ilmen birbirleriyle bağları bulunan İmam Sehâvî (ö. 902/1497) şöyle demektedir: “Molla Gürânî, öncelikle Zeynuddin Kazvinî'den (ö. 837/1434) yedi kıraatı okumuş, Şâfiî fikhını ondan öğrenmiş, Teftazânî'in (ö. 792/1390) haşiyesi ile birlikte nahiv ve belagat hakkında yine Zeynuddin Kazvinî'den (ö. 837/1434) faydalanmıştır.”⁵⁵

Araştırmalar sonucunda Taşköprizâde'nin söylediklerinin İmam Sehâvî'nin söylediklerinden farklı olmasının sebebi Gürânî'nin Mısır'dan önceki yolculuk yerleri olan Şâtıbiye, Şam, Kudüs ve Keyfa'yı onun beldesi içinde görmesinden kaynaklanmaktadır. Taşköprizâde'deki bu farklılık aynı zamanda Gürânî'nin Anadolu'ya gelmeden önceki hayatını bu kadar kısa anlatımından, onun kitabında Devlet-i Aliye bünyesinde bulunan âlimlerden bahsetmesinden ve sonradan

⁵³ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 52.

⁵⁴ Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 52.

⁵⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, I, s. 241.

gelenlerin ise Dâru'l-Hilâfe'de buldukları vakti esas almış olmasından kaynaklanmaktadır.

Gürânî'nin ilmî kariyeri araştırıldığında onun küçük yaşlarda ilme ve okumaya karşı hem kendisinin isteğinin olduğunu hem de ailesi tarafından desteklendiği görülmektedir. Konuyla ilgili müfessirin ilmî kariyeri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır.

Gürânî, temel eğitimini Şehrizor'da aldıktan sonra Bağdat'a giderek Kırâat-i Seb'a, kelam, tefsir, nahiv, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı gibi ilimleri almış ve ardından tahsilini devam ettirmek için Şam'a (830), ardından Kudüs üzerinden Kahire'ye (835) giderek çeşitli ilimler tahsil etmiştir. Bu ilimlere temayüz eden Gürânî âlim sıfatıyla o dönemin Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (ö. 857/1453) yanında ve yakın çevresinde ilim meclislerine katılmıştır.⁵⁶

Gürânî'nin tahsil hayatına bakıldığında beş ana merkezde tahsilini aldığı görülmektedir. Öyle ki, ilk tahsilini doğduğu şehirde, daha sonra Bilâd-ı Cezire'de,⁵⁷ Hüsn-ı Keyfa'da,⁵⁸ Şam ve Kahire'de devam ettirmiştir.

Keyfa Kalesi'ne giden Gürânî burada Celaleddin Hulvânî'den (öy.) Arapça okumuş ve başta usul olmak üzere akli ilimlerde kendisini geliştirmiştir. Bir dönem⁵⁹ Şam'da iken Alâüddîn Buhârî'ye (ö. 841/1438) mülazemet eden Gürânî ondan hem Arapça okumuş hem de Teftazânî'nin ilminden faydalanmaya çalışmıştır. Ama Gürânî bu iki hocasından daha çok Hulvânî'yi (öy.) benimsemiştir. Gürânî, Hulvânî'yle (öy.) beraber Beytü'l-Makdis'e çıktıkları bir seyahatte Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ını da okumuştur.⁶⁰

⁵⁶ M. Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2005), XXX, ss. 248-250.

⁵⁷ Bilad-ı Cezire; Cezîretüasûr, İklîmüasûr da denilen bu bölge Dicle'nin doğusunda kalan Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesini de içine almaktadır. el-Cezîre'nin batısında Suriye, kuzeybatısında Gaziantep, Maraş ve Malatya yer almaktadır. Bölgenin doğusunda Doğu Anadolu, güneyinde Irak bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1993), VII, ss. 509-511.

⁵⁸ Kayalara oyulmuş konutları nedeniyle Süryanice Kifo (Kaya) kelimesinden türetilmiş Kifos ve Cepha/Ciphas isimleriyle bahsedilen şehir "Mağaralar Şehri" ya da "Kayalar Kenti" anlamında Arapça "Hısnı Keyfa" denilmiştir. Hısn-ı Keyfa adı Osmanlılar zamanında Hısnıkeyf, daha sonra ise halk arasında Hasankeyf olarak adlandırılmıştır. Hasankeyf Batman'a bağlı olan, iki yakasını Dicle'nin ayırdığı tarihi bir ilçedir. Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Oğuzoğlu, "Hasankeyf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), XVI, ss. 364-368.

⁵⁹ Takriben 830'lu yıllara denk gelmektedir.

⁶⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, s. 241.

Kahire'ye gerçekleştirdiği ilim yolculuğu Gürânî için tam bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü burada birçok ilimde devrinin otorite sahibi âlimlerinden de nasibini almıştır. 835 yıllarında Kahire'ye giden Gürânî, İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) başta Buhârî'nin *Sahih*'i olmak üzere Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiye*'sini şerhiyle beraber okumuştur. Zerkeşi'den (ö. 794/1392) *Sahîh-i Müslim*'i okuyan Gürânî'nin, Mısırlı âlim Şirvânî (ö. 891/1486) ile de birçok kez birlikteliği olmuştur.⁶¹ Mısır'da bulunduğu dönem içinde Sultan'ın huzurunda dersler icra eden Alî Kalkaşendî'den de *Hâvî* adlı eseri okumuştur. Aynı dönemde Mısır'da melik olan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (ö. 857/1453) huzurunda *Sahîhu'l-Buhârî*'yi okumuştur.

İstanbul'a gittiği yıllarda bizzat Sultan Murad Han tarafından oğlu Fatih Sultan Mehmed'in eğitiminde bulunmuş, sonradan Fatih Sultan Mehmed tarafından başta kazaskerlik olmak üzere kendisine çeşitli görevler verilmiştir. Gürânî'nin hayatıyla ilgili kaynak kitaplardaki malumatlarda Gürânî'nin bu dönemlerde okuduğu veya okuttuğu eserlerden daha çok kaleme aldığı eserlere değinilmektedir.

Gürânî İstanbul'da iken kendisine verilen ilk görev Fatih Sultan Mehmed'in eğitimiydi. Fakat Fatih Sultan Mehmed'in eğitiminden önce Berkukiye Medresesi'nde ders vermiştir. Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçmesinden sonra önce kazaskerlik görevini alan Gürânî, Fatih Sultan Mehmed ile yaşadıkları anlaşmazlık yüzünden Bursa kadılığına tayin edilmiş ve vakıfta ilmi faaliyetlerde bulunmuştur.

Gürânî'nin tahsil hayatını özetleyen kaynaklara⁶² bakıldığında yaklaşık on beş sene devam eden ilim hayatı boyunca akli ve nakli ilim dallarını iyice benimsemiş ve aldığı eğitimlerin sonucunda âlimlik derecesine yükselmiştir. Müfessir, aldığı bu ilimler sayesinde kendisini yetiştirdikten sonra Zemahşerî'nin *Keşşâf* isimli eserini, adı geçen bu esere Teftâzânî'nin yazdığı haşiyeyi, meşhur hadis usulü olan *Şerhu'l-Elfiye*'yi, *Buhârî* ve *Müslim*'i okumuştur.

Döneminin meşhur âlimi sayılan Gürânî'nin eğitim hayatı incelendiğinde yokluk ve fakirlik içerisinde ilim yolculuğuna devam ettiği görülmektedir. Müfessir,

⁶¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, s. 241.

⁶² Taşkoprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 88.

bıkmadan usanmadan bu ilim yolculuğunda istikrarlı bir şekilde devam ederken diğer taraftan faydalı eserler yazarak ilim camiasına katkıda bulunmuştur.⁶³

2. Hocaları

Meşakkatli ilim yolculuğunda azimle devam eden Gürânî, doğduğu Şehrizar kentinde ilköğrenimini tamamladıktan sonra ilim yolculuğu için çıktığı Bağdat'ta Zeynüddîn Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni'den (ö. 837/1434) kalam, nahiv, fıkıh, tefsir ve kıraatı seb'a ilimlerini tahsil etmiş, yine orada meşhur tefsir âlimi olan Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ını ve Şâfiî fikhını okumuştur.⁶⁴ Daha sonra Gürânî'nin, takriben H. 830'lu yıllarda Şam'a geçtiği, Alâüddîn Buhârî'den (ö. 841/1438) ders aldığı bilinmektedir.⁶⁵

İlim yolunda istikrarlı bir şekilde ilerleyen Gürânî H. 835 yıllarında Kahire'ye giderek İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) *Sahîhu'l-Buhârî* ile Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Şerh-i Elfiye*'sini, Zeyn ez-Zerkeşî'den (ö. 846/1443) *Sahîh-i Müslim*'i, Şirvânî'den (ö.875/1470) *eş-Şatibiyye*'yi okumuştur. Böylelikle bulunduğu yerde tahsilini tamamlayan Gürânî, İbn Hacer el-Askalânî'den icazet almıştır.⁶⁶

Tahsiline devam eden Gürânî, Ahmed b. Ali el-Makrîzî'den (ö. 845/1442) ve Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî'den (ö. 856/1452) hadis, kıraat, fıkıh, tefsir gibi ilimler almıştır. Aldığı ilimlerde belli bir mertebeye ulaşan Gürânî, dönemin Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın (ö. 857/1453) yanında yer almış ve orada ilim meclislerine iştirak etmiştir.⁶⁷

Gürânî, ilim yolculuğunda birçok ilim tahsil etmiş, faydalı eserler telif etmiş, bu minvalde kendisini yetiştirerek müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık gibi görevlerde bulunmuştur.

⁶³ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 32.

⁶⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, s. 241.

⁶⁵ Abdulkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), s. 8.

⁶⁶ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan XIX/XXVI. Asrın Sonuna Kadar)*, 1. baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), s. 128.

⁶⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, I, s. 241; Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 32; Abdulcebbar Altun, *Şeyhülislam Molla Gürânî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Samsun: 1996), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 27.

3. Talebeleri

Gürânî, ilim yolculuğunda sadece kendisini yetiştirmekle yetinmemiş, müderrislik döneminde talebeler okutmuştur. Gürânî hakkında bilgi verilen kaynaklara bakıldığında, Gürânî'nin ilk müderrisliğini Berkukiye Medresesi'nde fıkıh dersleri vererek geçirdiği görülmektedir. Alanında otorite sahibi olan Gürânî, daha sonra müderrislik hayatına Bursa "Kaplıca" ve "Yıldırım" medreselerinde devam etmiştir. Medrese müderrisliği haricinde dönemin padişahı II. Murad Han tarafından Manisa'da bulunan oğlu Şehzade Mehmed'e eğitim ve öğretim vermesi için göreve gönderilmiştir.⁶⁸ Bu minvalde resmi veya gayr-ı resmi müderrislik görevlerinde bulunan Gürânî, bu yıllar arasında tedris faaliyetleri yürüterek talebeler yetiştirmiştir. Resmi görevlerde bulunduğu talebelerini belli aralıklarda okutmuş, isteğe göre bazı öğrencilerine evinde, bazı öğrencilerine ise cami ve mescidlerde özel dersler vermiştir. Tedris hayatından sonra sadaka-i carie olarak yaptırdığı "dârü't-ta'lim", "dârü'l-kurra" ve "dârü'l-hadis" gibi ilim merkezlerinde talebelerini bir çatı altında toplayarak onların eğitimleriyle bizzat ilgilenmiştir.⁶⁹

Gürânî, müderrislik hayatı boyunca birçok talebe yetiştirse de kaynaklarda zikredilen talebesinin Fatih Sultan Mehmed'le beraber toplam dört tane olduğu görülmektedir. Kaynaklarda ilk zikri geçen talebesi Alâeddin Ali Arabî'dir (ö. 901/1496). Halep'te dünyaya gelen Alâeddin Ali Arabî tahsilinin bir kısmını doğduğu şehirde tamamladıktan sonra Anadolu'ya gelmiş, Gürânî'nin Yıldırım Medresesi müderrisliği döneminde onun derslerine devam etmiştir. Zekâsıyla hocası tarafından beğenilen Alâeddin Ali Arabî, Gürânî Manisa'ya Fatih Sultan Mehmed'e eğitim vermek için gittiğinde, Molla Hızır Bey b. Celaleddin'in (ö. 863/1459) Edirne'deki Dârü'l-Hadis'te verdiği derslerine katılmış, onun ilminden istifade etmiştir. Tasavvuf sahasında kendisini geliştiren Alâeddin Ali Arabî şöhret kazanmış ve müderris olarak Edirne, Manisa ve Semaniye medreselerinde naklî ilimler vermiş,

⁶⁸ İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), s. 172.

⁶⁹ Yıldız, *Fatihin Hocası Molla Gürânî*, ss. 78-79; Ziya Demir, *13-16. yy. Arası Osmanlı Müfessirleri*, 1. baskı, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), s. 129.

daha sonra eğitiminden istifade ettiği Gürânî'nin şeyhülislamlığı döneminde II. Bayezid tarafından İstanbul'a müftü olarak tayin edilmiştir.⁷⁰

Gürânî'nin bir diğer talebesi Molla Muhyiddin Acemî'dir (öy.). Hakkında kaynaklarda geniş bilgiler aktarılmamıştır.⁷¹ Sadece Gürânî'den ders aldığı ifade edilmiş, ama nerede ve ne zaman ders aldığı zikredilmemiştir. Hocasından aldığı derslerden sonra icazetini alarak farklı medreselerde müderrislik yapmış, daha sonra ise Semaniye medreselerinin birinde çalışmaya başlamış, hayatının sonlarına doğru Edirne kadılığı vazifesinde kadılık yapmış ve bu vazifeyi icra ettiği zaman diliminde vefat etmiştir.

Gürânî'nin bir diğer talebesi Şükrullah Şirvânî'dir (ö. 890/1485). Kuvvetli bir tıp ilmine sahip olan bu talebesi, tıp ilmiyle meşgul olduğundan dolayı Fatih Sultan Mehmed'in hizmetinde bulunmuştur. Bununla beraber tefsir ve hadis ilminde de geniş bilgiye sahip olduğu da zikredilmiştir. Hac görevini icra ettikten sonra dönüşte Kahire'de kalarak Sehâvî'den (ö. 902/1497) hadis okumuştur. Şükrullah Şirvânî İstanbul'a geldiğinde Gürânî'nin Şeyh Vefa Camii' yanında bulunan dârü'l-hadis medresesinde hadis dersleri vermeye devam etmiş, hocası Gürânî'den bu sahada icazet almıştır. 890 senesinde vefat eden Şükrullah Şirvânî, Şeyh Vefa Camii avlusuna defnedilmiştir.⁷²

4. Eserleri

Gürânî'nin eserleri hakkında kaynaklarda geniş bilgiler mevcut değildir. Bu başlıkta Gürânî'nin hayatı boyunca telif ettiği eserlerini detaya girmeden tanıtılacaktır.

Gürânî'nin tespit edilen takriben on eserinden *eş-Şâfiye fi'l-Arûd ve'l-Kâfiye*, *Ġâyetü'l-Emânî fi Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* ve *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâdi'l-Ahâdisi'l-Buhârî* adlı eserleri telif, diğerleri ise şerh ve haşiyelerdir. Telif ettiği son iki eserinin ilmî üslubu kuvvetli olmasına rağmen hem muasırları tarafından kaynak olamamış hem de bu eserleri fazla şöhret bulmamıştır. Eserlerinden birkaçı içerik

⁷⁰ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 79.

⁷¹ Taşköprizade, *eş-Şekâ'ik*, s. 342.

⁷² Taşköprizade, *eş-Şekâ'ik*, s. 248; Mehmet Mustafa Göksu, *Molla Gürânî'nin Ġâyetü'l-Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nâs Sureleri arası)*, (Sakarya: 2007), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 24.

olarak fikir ve muhteva yönünden yeterli olmasına rağmen *Ğâyetü'l-Emânî* gibi rağbet görmemiştir. *Gürânî*'nin siyasetle uğraşması onun eserlerinin kendisi hayattayken ve ölümünden sonra rağbet görmemesine etki etmiştir. Bu olumsuz etki *Gürânî*'nin talebelerine de sirayet etmiş, onlar da bu eserleri yeterince tanıtmamışlardır.⁷³

Gürânî'nin telif ettiği eser, şerh, ta'lik veya haşiyelerinden bazılarına özet bir şekilde değindikten sonra *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* eseri detaylı ele alınacaktır

4.1. ed-Dürerü'l-Levâmî' fî Şerhi Cemi'l-Cevâmî'

Bu şerh Tâceddîn es-Sübki'nin (ö. 771/1370) *Cemi'l-Cevâmî'* adlı eserine fıkıh usulü kategorisinde yazılmış bir telifdir. *Gürânî*, bu şerhte daha ziyade *Cemi'l-Cevâmî'*ye önce şerh yazan Celalüddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1460) görüşlerini ele alarak tenkit etmiştir. Buna karşılık Mahallî'nin öğrencileri de *Gürânî*'ye eserlerinde eleştiriler yöneltmişlerdir.⁷⁴ Sehâvî (ö. 902/1497), bu şerhin yazılma sebebinin Mahallî'nin Berkukiye Medresesi'nde yerine geçmesinden kaynaklandığını söyleyerek; *Gürânî*'nin yerine geçen Mahallî'yi hazmedemediğinden tenkit ettiğini ileri sürmüştür.⁷⁵

4.2. el-Abkarî fî Havâsi'l-Ca'berî

Bu eser Ebû Muhammed Kâsım b. Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) kıraat-ı seba' ilmine ait telif ettiği *Hırzû'l-Emânî'*ye Burhânuddîn İbrahim b. Ömer Câberî'nin (ö. 732/1332) yazdığı *Kenzü'l-Me'ânî* adlı haşiye üzerine telif edilmiş talik çalışmasıdır.⁷⁶ *Gürânî* bu şerhte yer alan ibarelerin zorluğunu kolaylaştırmak için şerh etmiş ve o dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir.

4.3. el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdisi'l-Buhârî

Gürânî'nin bu eseri en önemli eserlerinden biridir. Eser başlangıçta Hz. Peygamberin (s.a.v.) siretini kapsayan bilgileri aktarmakla beraber, daha sonra ise

⁷³ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 90.

⁷⁴ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

⁷⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, I, s. 242.

⁷⁶ Taşkoprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 146.

Buhârî'nin *Sahîhu'l-Buhârî*'ine şerh yazan Kirmânî (ö. 786/1384) ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) şerhlerinden istifade ederek Buhârî'nin *Menakıb*'ına ait bilgiler veren bir inceleme çalışmasıdır. Müellif bu eserde Kirmânî ve İbn Hacer'in şerhlerini tenkit etmiştir.⁷⁷

4.4. el-Müreşşah ale'l-Müveşşah

İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) nahiv ilmine dair yazmış olduğu *el-Kâfiye* adlı eseri mevcuttur. Bu esere Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Habîsî (öy.) *el-Müveşşah* adlı şerh yazmıştır. Gürânî de bu şerhe bir haşiye yazmıştır ki, bu haşiyesinin adı *el-Müreşşah ale'l-Müveşşah*'tır.⁷⁸

4.5. Keşfu'l-Esrâr 'an Kırâati Eimmeti'l-Ahyâr

Gürânî bu eserinde Muhammed b. Muhammed Cezerî'nin (ö. 833/1430) ismini vermediği bir manzumesini şerh etmiştir. Gürânî bu eserinde muhteva bakımından kıraat ilmini ilgilendiren son eserini yazarak, o devrin padişahı II. Bayezid'e hediye etmiştir.⁷⁹

Kıraat-ı Selase ismiyle maruf olan İbn Muhaysın A'mes (ö. 123/741) ve Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) kıraatlarını konu edinen bu şerhi elli dört beyitten oluşan, anlaşılması zor bir manzume şerhidir.⁸⁰

4.6. Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî

Tez çalışmasının ana konusunu teşkil eden ve Gürânî'in en önemli eseri olan *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* isimli eseri H. 860 yılının sonlarında Kudüs'te bulunduğu sırada müellif tarafından telif edilmeye başlanmış, H. 867 senesinde ise tamamlanmıştır. Bu eserin mukaddimesine bakıldığında metot, muhteva ve kaynak bilgiler verilmemiştir. Gürânî, eserin mukaddimesinde kendisini müfessir gibi görmemiş, fakat müfessirler arasında hayırla anılmasını belirtmiştir. Bu manada Allah'a (c.c.) teveccüh edeceğini, Hakk'a ittibâ edip bâtıldan ictinâb

⁷⁷ Sehavi, *eş-Şekâ'ik*, 1/242; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

⁷⁸ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 113; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

⁷⁹ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

⁸⁰ Hacı Halife Mustafa Konstantinî (Kâtip Çelebi), *Keşfü'z-Zünûn an-Esami'l-Kutübi ve'l-Fünûn*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ 1941, 1190), II, s. 1486.

edeceğini açıklamış, tefsirinin metoduyla ilgili kitabullahın manasını ortaya koyacağını, mütevatir kıraatları açıklayacağını, şaz kıraatları ise hazf edeceğini bildirmiştir. Tefsirinin mukaddimesinde eseri telif ettikten sonra döneminin padişahı Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiğini ifade etmiştir.⁸¹

4.7. Levâmiu'l-Ğurâr fî Şerhi Ferâidi'd-Dürer

Müellifin bu eseri Kıraat-ı Seb'a konusunda Ahmed b. Muhammed b. Said Yümnî'nin (öy.) *Levâmiu'l-Ğurâr fî Şerhi Ferâidi'd-Dürer* isimli manzumesine yazılmış şerhidir. Gürânî, bu şerhte Yümnî'nin nazmı ile Şâtibî'nin (ö. 590/1194) nazmı arasında yakınlık olduğunu, aralarındaki ihtilafları bertaraf etmek için adı geçen manzume müelliflerinin beyitleri arasında yakınlık kurduğunu, maksada ulaşmak için kolaylık sağlayacağını söylemiştir. Şerhi bitirdikten sonra dönemin padişahı II. Bayezid'e hediye etmiştir.⁸²

4.8. eş-Şâfiye fî'l-Arûd ve'l-Kâfiye

Gürânî'nin bu eseri Fatih Sultan Mehmed'in ismine yazılmış aruz ilminin anlatıldığı 600 beyitlik kasideyi ihtiva etmektedir. Bu eser üzerinde herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiş, tamamı neşredilmemiştir. Gürânî'nin yakın arkadaşı Bikâî (ö.1480), kendisinin Kudüs'te ikamet ettiği zamanlarda 600 beyitlik *eş-Şâfiye* isimle manzum kasidesini telif ederek Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiğini ifade etmiştir.⁸³

4.9. Raf'u'l-Hıtâm an Vakfi Hamzeti ve Hişâm

Kıraat ilmini ihtiva eden bu eser Burhânüddin İbrahim b. Ömer el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *el-Esrar min Vakfi Hamzeti ve Hişâm* adlı manzumesinin şerhidir. Gürânî bu risalede meşhur kıraat âlimleri sayılan Hamza b. Habib (ö. 156/773) ve Hişâm b. Ammar'ın (ö. 245/859) tecvid ve kıraat konularındaki görüşlerini açıklamaya çalışmıştır.⁸⁴

⁸¹ Bkz.: Ahmed b. İsmail Şihabuddin Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsiri'l-Kelami'r-Rabbânî*, Thk. Hamid b. Yâkub el-Ferîh, (Riyad: Dâru'l-Hadâra, H. 1439, M. 2018), I, ss. 5-82.

⁸² Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, 115; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

⁸³ Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1022.

⁸⁴ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 250.

4.10. Risâletü'l-Velâ

Gürânî ile aynı dönemde yaşamış, Osmanlı şeyhülislamlarından Molla Hüsrev'e (ö. 885/1480) yazılmış reddiye olup, muhtevası fıkhi hükümlerdir. O dönemde Gürânî eserin muhteva bakımından fikirlerini ele almış ve haklı yönleriyle bazı yerlerde Molla Hüsrev'i (ö. 885/1480) tenkit ederek bildiği hususları açığa çıkarmıştır. Bu durumdan sonra bu iki âlim arasında ufak husumetler başlamıştır.⁸⁵

Buraya kadar Gürânî'ye ait on eserin isimleri zikredilerek hakkında kısa bilgiler aktarılmaya çalışıldı. Bu eserlerin haricinde Gürânî'nin diğer eserlerine, teliflerine ulaşılmadığı için o eserler hakkında bilgi verilmemiştir. Hakkında kısa bilgiler verilmeye çalışılan bu eserlerden sonra Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîr-i Kelâmi'r-Rabbânî* adlı eseri ayrı bir başlık altında ele alınması uygun görülmüştür.

C. Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî Adlı Eseri

Kitabının tam ismi "*Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*"dir. Her ne kadar ismi konusunda ihtilaflar olsa da bizzat müellif, kitabını mukaddimede bu adla zikretmiştir.⁸⁶

Eserin Gürânî tarafından ne zaman yazılmaya başlandığı tam olarak tespit edilemese de, eserin yazılıp bittiği tarih Hacı Halîfe'nin (ö. 1067/1657) kitabında "867 senesi Recep ayının üçüncü günü" olarak geçmektedir.⁸⁷

Gerek rivayetlere olan bağlılığı, gerekse fikhî ve kelâmî konularda ortaya koyduğu dirayeti, aynı zamanda hem kıraat vecihlerini sürekli açıklaması ve hem de pek çok yerde gramer ve belagat konularına yer vermesi, tefsirinin tek yönlü bir eser olmadığını ve ilgisi ne olursa olsun, her ilim yolcusuna ilgilendikleri alanda fayda sağlayacağını göstermektedir.

Araştırmalar sonucunda Gürânî'nin tefsir metodundaki ana mekanizması şöyle özetlenebilir: a) Kur'an-ı Kerim'in Kur'an ile tefsiri, b) Kur'an-ı Kerim'in hadislerle tefsiri, c) Kur'an-ı Kerim'in sahabe sözüyle tefsiri d) Kur'an-ı Kerim'in tâbîin sözüyle tefsiri.

⁸⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 119; Göksü, *Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nâs Sureleri Arası)*, s. 34; Altun, *Şeyhülislam Molla Gürânî Hayatı, Eserleri, Tefsirdeki Metodu*, s. 44.

⁸⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 32.

⁸⁷ Hacı Halîfe, *Keşfü'z-Zünûn*, I, s. 2.

Gürânî'nin, İbn Hacer (ö. 852/1449) başta olmak üzere birçok hocadan hadis eğitimini alması onun kaleme aldığı tefsirini yazmasında yardımcı olmuştur. Tefsirinde hadislerden yararlanırken hadislerin sıhhati hususuna da dikkat etmiştir.⁸⁸

Gürânî'nin tefsiri, Kur'an ayetlerinin mushaf sırasına göre yapılmış, her ayet tefsir edilmiştir. Ayrıca göze çarpan bir başka ehemmiyetli mesele, tefsirin ilk kısımları yoğun açıklama ve yorumlarla doluyken, sonradan bu yoğunluğu kaybettiği, nispeten daha az bir hal aldığı ve önemli yerlere yüklenildiği görülmektedir. Tefsir yaparken kullandığı rivayetin kaynaklarını pek çok yerde zikreder, ama birçok defa da rivayetleri kaynaklandırmadan, sadece ravileri⁸⁹ ve rivayetleri dile getirir.⁹⁰

1. Eserin Yazma Nüshaları

Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* isimli tefsirinin kütüphanelerde mevcut olan farklı nüshaları vardır. Yazma nüshaların bazıları farklı İslam ülkelerinde ve kütüphanelerinde yer almaktadır. Bu nüshaların bir kaçı hakkında aşağıda sırasıyla kısa bilgiler verilerek yetinilecektir.

a) Nur-i Osmaniye Nüshası

-Bu kitabın nüshaları: Nur-i Osmaniye nüshası Türkiye Cumhuriyeti İstanbul İli Nur-i Osmaniye Kütüphanesinde 421-424 sayı ile eser kayıt numarasında bulunmaktadır.

-Yazma nüshanın diğeri Türkiye Cumhuriyeti İstanbul İli Ayasofya Kütüphanesinde 253 sayı ile eser kayıt numarasında yerini almaktadır.

-Nur-i Osmaniye nüshasının biri de Türkiye Cumhuriyeti İstanbul İli Selim Ağa Kütüphanesinde 95 sayı ile eser kayıt numarasında numaralandırılmıştır.

-Bu nüshanın bir diğeri ise Kahire'deki Kavala Kütüphanesinde, 48998 sayı ve 1/72 numaralı kod ile raflarda yerini almaktadır.⁹¹

⁸⁸ Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünûn*, II, s. 1190.

⁸⁹ Gürânî, tefsirinde bazı yerde sadece raviyi zikreder, bazı yerde de tabini de zikrederek halkayı genişletir. Bkz.: Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, IV, ss. 155-156, 361.

⁹⁰ Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünûn*, II, s. 1190.

⁹¹ *Hizânetü't-Türâs*, Melik Faysal, İslami Çalışma ve Araştırma Kurumu Heyeti (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, tsz.), XLIX, s. 983.

b) Melik Faysal Nüshası

-Bu kitabın nüshaları: Melik Faysal Nüshası, Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde bulunan Melik Faysal İslami Eğitim ve Araştırmaları Merkezi kütüphanesinde 1-08047 eser kayıt sayı numarasıyla, 14736 sayı ile eserin bu kitap içerisindeki sıra sayısı ile numaralandırılmıştır.⁹²

-Bu nüshanın diğeri Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde bulunan Melik Faysal İslami Eğitim ve Araştırmaları Merkezinde ف 2489 eser kayıt numarası ve eserin bu nüshanın kitap içindeki 113839 sıra sayısı ile belirtilmiştir.⁹³

-Melik Faysal nüshasının bir diğeri ise yine Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde bulunan Melik Faysal İslami Eğitim ve Araştırmaları Merkezinde ف 2522 eser kayıt numarası ve eserin nüshanın bu kitap içerisindeki 114223 sıra sayısı ile numaralandırılmıştır.⁹⁴

2. Eserin Matbu Nüshası

Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî* adlı eseri Riyad'da ilmi bir heyet (muhakkikler) tarafından matbu eser haline getirilmiştir. Eserde Kur'an-ı Kerim'in sure ve ayetleri tefsir edilerek açıklamalar yapılmaktadır. Binaenaleyh matbu tefsirin muhakkiki, tefsirini yapacağı surenin ismini vererek başladıktan sonra, surenin Mekkî veya Medenî olduğunu, surenin ayet sayısını belirtmiş ve besmele ile surenin tefsirine başlamıştır. Bu şekilde başlanılan surenin her ayetini ayrı ayrı ele alan muhakkik, ayetleri rivayet ve dirayet metoduyla incelemiştir. Akıcı açıklamalarını yapan muhakkik, sayfanın alt kısmına tefsirinde müellifin istifa ettiği kaynakları da zikretmiştir.

Gürânî, bu eserinde okuyucuyu, ayetleri anlamak için Kur'an-ı Kerim'in ilkelerini objektif bir şekilde kavramaya davet etmektedir. Eser, her türlü okuyucuya hitap etmiş ve kaleme alınırken özen gösterilmiştir. Ayetleri açıklarken konuları ele alan müellif, meselenin ana hatlarını ortaya koyarak teferruatlı bilgiler aktarmıştır.

Eserde hem rivayet hem de dirayet konuları ele alınarak, diğers tefsirlerden farklı şekilde telif edilmeye çalışılmıştır. Müellif, kapsamlı olmasa da ayetleri açıklığa

⁹² *Hizânetü't-Türâs*, XVI, s. 519.

⁹³ *Hizânetü't-Türâs*, CXIII, s. 247.

⁹⁴ *Hizânetü't-Türâs*, CXIII, s. 625.

kavuşturmuş, bazı yerlerde iddialarını temellendirmeye çalışmış, ayetlere Rasulüallah'ın (s.a.v.) hadislerini kaynak göstermiştir. Yeri geldiğinde temel kavramlara açıklık getirerek özet bilgiler aktarmıştır. Ayrıca eserde müellif Ulûmü'l-Kur'an konularına kısa da olsa değinmiştir. Gürânî, ayetleri rivayet, dirayet ve Ulûmü'l-Kur'an konuları çerçevesinde değerlendirerek tefsir alanında *Ğâyetü'l-Emânî* gibi önemli bir eser telif etmiştir. Eserin bu denli özelliğe ve öneme sahip olması tefsirle ilgili ilmi çalışmalar yapan araştırmacılar için bilgi edinme açısından kaynaklık etmiştir.

Dârü'l-Hadâra yayınevi tarafından 2018 senesinde matbu hale getirilen *Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî* orta hacimli bir eser olarak yedi cilt halinde baskıdan çıkmıştır. Bu eserin ciltleri ve içeriğiyle ilgili kısa bilgiler aşağıda verilmiştir.

Eserini tefsir etmek için mukaddime bilgisi ile başlayan müellif, surelere Fâtiha suresinden başlamış Nâs suresine kadar sistemli olarak devam ettirmiştir. İstifade edilen kaynaklar ve mevzuların fihristi bölümü eserin yedinci cildinde yer almaktadır.

Ğâyetü'l-Emânî adlı eserin her cildinin sonunda eserde istifade edilmiş kaynaklara ve mevzuların fihristi bölümüne yer verilmiş, ayrıca her cilt farklı muhakkik tarafından tahkik edilmiştir.

Ğâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî isimli tefsir eserinin kısa ve genel fihrist bilgileri şöyledir:

Birinci Cilt: Hamîd b. Yâkub el-Ferîh isimli muhakkik tarafından tahkik edilen birinci cilt mukaddime bilgisinden sonra Fâtiha suresi ile başlayarak Âl-i İmrân suresi ile bitmektedir. Bu cilt Kur'an-ı Kerim'in surelerinin ilk üç suresini kapsamaktadır.

İkinci Cilt: Nisâ suresinden başlayarak A'râf suresinin sonuna kadar toplam dört sureyi kapsayan eserin ikinci cildi, Yûsuf Abdulazîz Abdullah el-Şebl tarafından tahkik edilmiştir.

Üçüncü Cilt: Bu cilt, Enfâl suresinden İbrahim suresinin sonuna kadar toplam yedi sureyi kapsamaktadır. Üçüncü cilt, Muhammed b. Serî b. Abdullah es-Serî tarafından tahkik edilmiştir.

Dördüncü Cilt: Hicr suresinden başlayarak Hac suresinin sonuna kadar toplam sekiz sureyi içeren bu cilt el-Abbas b. Hüseyin b. Ali el-Hazmî tarafından tahkik edilmiştir.

Beşinci Cilt: Eserin bu cildi Mü'minûn suresinden Fâtır suresinin sonuna kadar toplam on üç surenin tefsirini içermektedir. Bu cilt, Hâdî b. Ali el-Râdinî tarafından tahkik edilmiştir.

Altıncı Cilt: Yâsîn suresiyle başlayarak Tûr suresinin sonuna kadar tefsirini kapsayan ciltte, toplam on yedi surenin tefsiri bulunmaktadır. Bu cilt, Abdullah Ali Muhammed el-Mechedî tarafından tahkik edilmiştir.

Yedinci Cilt: Eserin sonuncu cildi olan bu cilt, Necm suresinden başlayarak Kur'an-ı Kerim'in son suresi olan Nâs suresiyle son bulmuş ve toplam altmış iki surenin tefsirini kapsamaktadır. Bu cilt, muhakkik el-Cevheretu b. Muhammed İbrahim el-Ankarî tarafından tahkik edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN TEFSİR METODU

A. Gürânî'nin Tefsirinde Rivayet Metodu

Tefsir ilminin temel amacı Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın muradını ortaya koymaktır. Amacına ulaşmak için tefsir ilmi birkaç metot uygulamaktadır. Bu metotlar arasında rivayet tefsir metodu yer almaktadır. Ayet tefsir edilirken sarf, nahiv ve lügat ilminden yararlanılmakta ve böylelikle ayeti anlamaya ve ona mana vermeye çalışılmaktadır. Diğer bir husus ise bir konu hakkında bahsi geçen ayeti ele alırken diğer benzer ayetle karşılaştırarak ayeti ayetle tefsir etmektir. Ayeti ayetle tefsir eden birçok örnekler vardır. Aynı konuya delalet eden ayetler rivayet yönlü tefsir edildiğinde doğru sonuca ulaşılmaktadır. Ayetin ayetle tefsirinden sonra ayetin hadislerle tefsir edilmesi gelmektedir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) ayetleri anlama şekli, onun ayeti sözleriyle açıklaması ve o ayetle ilgili sözlerinin hadislerle tefsir edilmesinde önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamberden (s.a.v.) sonra, onunla yüz yüze görüşmüş, sohbetlerinde iştirak etmiş, onunla aynı ortamda bulunmuş olan sahabe gelmektedir. Sahabe-i kiramın da ayetlerle ilgili açıklamaları oldukça önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber aynı çağda yaşadıkları için onların sözleri de Hz. Peygamberden (s.a.v.) sonra bu konuda bağlayıcı rol oynamaktadır. Sahabeden sonra ise ayeti tefsir konularında tâbiîn sözleri de dikkate alınmaktadır.⁹⁵

Kaynaklara bakıldığında Kur'an ayetlerinin tefsirinin yapılmasında uygulanan metotların başında rivayet metodu gelmektedir. Bu metot ile Kur'an-ı Kerim'in tefsirini yapan müfessir; Kur'an ayetlerinden, Hz. Peygamberin (s.a.v.) sünnetinden, sahabe ve tâbiîn kavlinde yararlanmaktadır. Bu dört kaynağın Kur'an-ı Kerim'i

⁹⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü (İlmu Usûli't-Tefsir)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1971), ss. 224-226; Mennâ Halil el-Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'an İlimleri)*, Terc. Arif Erkan, (İstanbul: Timaş Yay., 1997), ss. 479-480.

anlamada yeterli olup olmadığı tartışmaları zamanla ortaya çıkmışsa da, rivayet tefsirinin ideal bir yöntem olduğu görüşü genel kabul görmüştür.⁹⁶

Gürânî, “*Ġâyetü’l-Emânî*” adlı eserinde hem rivayet metodundan hem de dirayet metodundan istifade ederek Kur’an ayetlerini tefsir etmiştir. Gürânî rivayet metodunda Kur’an’ı ayetlerle, Hz. Peygamberin (s.a.v.), sahabenin ve tâbiînin kavliyle tefsir etmiştir.⁹⁷ Genel olarak sahih hadis kaynaklarından yararlanan Gürânî, zayıf hadislerden yararlandığı durumlarda o hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir. Sahabe ve tâbiînden gelen rivayetlerden istifade eden Gürânî, ayetlerin sebeb-i nüzûlüne de açıklık getirmiştir. Zemahşerî’yi yakinen takip eden Gürânî gerekli yerlerde tenkitlerde bulunmuş ve nakledilen haberlere de katılmadığını ifade etmiştir.⁹⁸ Burada detaylara girmeden Gürânî’nin “*Ġâyetü’l-Emânî*” adlı eserinde rivayet metoduna dair örnekleri aşağıda başlıklar halinde ele alıp analizlerde bulunmak daha uygun olacaktır.

1. Kur’an-ı Kur’an İle Tefsir Etmesi

Gürânî’nin “*Ġâyetü’l-Emânî fî Tefsîri’l-Kelâmi’r-Rabbânî*” adlı eserinde Kur’an’ı tefsir etme metodlarından birisi de ayetleri başka bir ayet ile tefsir etmesidir. Ayeti ayetle tefsir ederken Gürânî, kendi reyini de belirtmiştir. Ayetin ayetle tefsir edilmesine birkaç örnek vermekle yetinilecek ve bu tür tefsir örneklerinin üzerinde durularak bir anlamda Gürânî’nin tefsir metodu irdelenecektir.

1.1. Kehf Suresi 24. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin ayeti başka ayetle tefsir etme metoduna Kehf suresinin 24. ayetini Bakara suresinin 106. ayetiyle tefsir etmesi örnek olarak gösterebilir.

إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا

⁹⁶ Abdulhamit Birişik, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2011), XL, ss. 285-286.

⁹⁷ Esat Özcan, “Molla Gürânî ve Nahçivânî’nin Tefsir İlmindeki Konumları ve Eserlerinde Yer Alan Belli Bazı Ayet Tefsirlerinin Mukayeseli İşlenmesi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, IV, 2, Ekim 2020, s. 318.

⁹⁸ Mahmut Ay, “Molla Gürânî’nin Ġâyetü’l-Emânî’si”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, IX, 18, 2011, ss. 309-310.

“Ancak, ‘Allah dilerse yapacağım’ de. Unuttuğun zaman Rabbini an ve ‘Umarım Rabbim beni, bundan daha doğru olana ulaştırır.’ de.”⁹⁹

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”¹⁰⁰

Gürânî, Kehf suresinin 24. ayetini Bakara suresinin 106. ayetliye tefsir ederken şöyle demiştir: “De ki: ‘Umarım ki, Rabbim beni bu (unuttuğum) şeyden daha güzeline eriştirecek, yani bir şeyi unuttuğun zaman umarım ki, Rabbim beni bu unuttuğum şeyden daha da hayırlısına eriştirecek.’ de. (Bu yorum) Allah Teâlâ’nın şu kavlından dolayıdır: ‘Biz bir ayeti nesh edersek veya onu unutturursak ondan daha hayırlısını getiririz.’”¹⁰¹

Bu ayetin tefsirinde anlaşılmaktadır ki, Gürânî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) unutmasını kendi elinde olmayan bir sebepten dolayı olduğunu vurgulamış ve bunun zannedilenin aksine belki de daha hayırlara vesile olacağını Bakara suresinin 106. ayeti ile ifade etmiştir. Yani burada Gürânî, bir ayeti tefsir ederken başka ayetten destek almış veya o ayetle tefsir etmiştir.

1.2. Hûd Suresi 37. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin ayeti ayetle tefsir etme metodunda, Hûd suresinin 37. ayetinin tefsirini örnek vermek mümkündür. Bu ayetin tefsirinde Gürânî, birkaç ayetten yararlanmıştı. Buradan anlaşılmaktadır ki, Gürânî bir ayeti tefsir ederken birden fazla ayete de müracaat edebilmektedir. Aşağıda ilk önce Hûd suresinin 37. ayetini, ardından bu ayetin tefsiri için müracaat ettiği diğer ayetler verilecektir.

وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ

“Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır.”¹⁰²

قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا

⁹⁹ Kehf 18/24.

¹⁰⁰ Bakara 2/106.

¹⁰¹ Gürânî, *Ġâyetü'l-Emânî*, IV, s. 531.

¹⁰² Hûd 11/37.

“Nûh şöyle dedi: ‘Ey Rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim.’”¹⁰³

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي

“Nûh dedi ki: ‘Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler,’ ...”¹⁰⁴

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا

“Nûh şöyle dedi: ‘Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!’”¹⁰⁵

فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ

“O da Rabbine, ‘Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et.’ diye dua etti.”¹⁰⁶

Gürânî, Hûd suresinin 37. ayetini yukarıda zikrettiği ayetlerle açıkladığı görülmektedir. Bu meyanda Gürânî şunları söylemiştir: “ (Allah Teâla dedi ki:) Benimle zalimler hakkında konuşma.’ yani onların üzerindeki azabın kaldırılması için onlara şefaatten dolayı benimle konuşma, zira ‘Onlar boğulacak olanlardır.’ Kaderin böyle icap etmesinde hiçbir şüphe yoktur. Ya da benimle onların yaptığı kötülüklerden şikâyet ederek konuşma; tıpkı ‘Rabbim gece-gündüz kavmimi sana davet ettim.’, ‘Rabbim onlar bana isyan etti.’, ‘Rabbim o kâfirlerden yeryüzünde hareket eden hiç kimseyi sağ bırakma.’ derken yapıldığı gibi. Bu ikincisi daha uygundur çünkü ilk yorum ile ‘sağ bırakma’ ve ‘ben yenildim bana yardım et!’ ayetleri arasında bir çelişkinin olduğu fark edilmektedir.”¹⁰⁷

1.3. Kâria Suresi 4. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin ayeti ayetle tefsir etme metodunda farklı bir yöntem ise tefsir edilen ayete benzerliği olan başka bir ayet getirerek tefsir etmektir. Bu duruma Kâria suresinin 4. ayetini Kamer suresinin 7. ayetiyle tefsir etmesi örnek verilecektir.

¹⁰³ Nûh 71/5.

¹⁰⁴ Nûh 71/21.

¹⁰⁵ Nûh 71/26.

¹⁰⁶ Kamer 54/10.

¹⁰⁷ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, s. 739.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْتُوثِ

“O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır.”¹⁰⁸

خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ

“Gözleri düşmüş bir halde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.”¹⁰⁹

Kâria suresinin 4. ayetinin tefsiriyle ilgili Gürânî şunları kaydetmektedir: “ ‘O gün (kıyamet günü) insanlar dört bir yana dağılan pervaneler gibi olacak...’ Allah Teâla onları çoklukları ve yayılmaları itibariyle kelebeklere benzetti. Aynı şu kavlinde olduğu gibi: ‘Sanki onlar yayılmış çekirge sürüsü gibiydiler.’ ”¹¹⁰

1.4. Yûnus Suresi 2. Ayeti Tefsiri

Yûnus suresinin 2. ayetinin tefsirinde şaşkınlığın izafe edildiği insanların halini açıklamak için Gürânî aynı ayete benzeyen Zuhruf suresinin 31. ayetinden istifade etmiştir.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ
قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ

“İçlerinden bir adama, insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, ‘Bu elbette apaçık bir sihirbazdır.’ dediler?”¹¹¹

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ

“ ‘Bu Kur’an iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!’ dediler.”¹¹²

Ayetin tefsiriyle ilgili Gürânî şu açıklamalarda bulunmuştur: “ ‘Bizim onlardan olan birine vahiy etmemiz mi insanlar için şaşırtıcı bir şey?’ Hem de onların içinden çıkmış şerefli bir soy ve yüce bir zürriyet sahibi, kendisinden dünya malı eksik tutulmuş olsa bile ki o da hiçbir şey idi. ‘Şuna bak! İnsanlar içinde hiç kimse kalmadı da bir tek Ebû Talib’in yetimi mi kaldı?’ ‘Keşke bu Kur’an iki beldenin ahalisinden büyük bir adama indirilseydi.’ dediler.”¹¹³

¹⁰⁸ Kâria 101/4.

¹⁰⁹ Kamer 54/7.

¹¹⁰ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, s. 1256.

¹¹¹ Yûnus 10/2.

¹¹² Zuhruf 43/31.

¹¹³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, s. 472.

1.5. Ra‘d Suresi 39. Ayeti Tefsiri

Gürânî, Ra‘d suresinin 39. ayetini tefsir ederken bu ayeti destekler veya açıklar mahiyette olan birkaç ayet getirerek ayeti ayetle tefsir etme metodunu uygulamaktadır.

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ

“Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır...”¹¹⁴

مَا يُلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ

“İnsan hiçbir söz söylemez ki, onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.”¹¹⁵

فَأُولَٰئِكَ يَبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ

“...Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir...”¹¹⁶

Ra‘d suresinin 39. ayetinin tefsirinde Gürânî şu ifadelere yer vermektedir: “ ‘Allah dilediğini siler.’ dilediği şeyi nesheder ‘Dilediğini ise sabit bırakır.’ hikmetinin sübutunu gerektirdiği şeyi ise sabit kılar. Denildi ki: ‘Allah itaat ve isyandan olmayan şeylerden istediklerini hafaza meleklerinin divanından siler. Çünkü hafaza melekleri tüm hareket ve duruşları yazmakla memurdurlar.’ ‘Ağızdan hiçbir söz çıkmaz ki, onun üzerine çok dikkatli bir gözetleyici olmasın.’ Yine denildi ki: ‘Tövbekârların kötülüklerini siler ve onların yerine iyilikleri kaim eder.’ ‘İşte onlar (tövbekârlar) Allah’ın kötülüklerini iyiliklerle değiştirdiği kimselerdir.’”¹¹⁷

2. Kur’an’ı Sünnetle Tefsir Etmesi

Gürânî’nin Kur’an-ı Kerim’i tefsirindeki metotlarından birisi de Kur’an’ı hadislerle tefsir etmesidir. Bazen hadislerin, tefsiri yapılan ayeti açıklama özelliği dolaylı yoldan da olsa Gürânî, bu hadislerden yararlanmıştı. Aşağıdaki örneklerde Gürânî’nin ayetleri hadislerle tefsir etmesini görmek mümkündür.

¹¹⁴ Ra‘d 13/39.

¹¹⁵ Kâf 50/18.

¹¹⁶ Furkân 25/70.

¹¹⁷ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, s. 1191.

2.1. Nahl Suresi 27. Ayeti Tefsiri

Gürânî, Nahl suresinin 27. ayetini tefsir ederken daha çok cennet mefhumu üzerinde durmuş ve bunun izahında aşağıda görüleceği üzere cennetle ilgili hadisten yararlanmıştı.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَاءِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ

“Sonra kıyamet günü Allah onları rezil edecek ve diyecek ki: ‘Uğrunda mücadele ettiğiniz ortaklarım nerede?!’ Kendilerine ilim verilenler ise şöyle derler: ‘Şüphesiz bugün rezillik, aşağılık ve kötülük kâfirlerin üzerindedir.’ ”¹¹⁸

إِنَّمَا الْقَبْرُ رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ

“Kabir cennet bahçelerinden bir bahçe yahut cehennem çukurlarından bir çukurdur.”¹¹⁹

Nahl suresinin 27. ayetiyle ilgili Gürânî’nin açıklaması şöyledir: “ ‘Muttakiler öyle kimselerdir ki, tertemiz bir hal içindelerken melekler onların canlarını aldıkları vakit’ yani temizliklerinden maksat onların isyan ve inkârdan temiz ve beri olmalarıdır... ‘(melekler) onlara ‘Selam sizin üzerinize olsun, yaptıklarınızın karşılığı olarak girin cennete derler’ (burada cennete girmeleri) ya diriltildiğiniz vakittir ya da şimdi öldüğünüz vakittir. Nitekim hevasından konuşmayanın sözüne destek olan ‘Müminin kabri cennet bahçelerinden bir bahçedir.’ hadisi bu yöndedir.”¹²⁰

Yukarıda verilen örnekte anlaşılabileceği üzere Gürânî, Nahl suresinin 27. ayetini hadisle tefsir ederken hem ayet örnekleri vermiş hem de hadis örnekleri vermiştir. Yani hem hadis hem de ayetlerle aynı anda bir ayetin tefsirini yapmaya çalışmıştır.

Gürânî, yukarıdaki ayeti hadisle tefsir ederken metinde geçen “müminlere müjdelenen cennetin” gerçek manada cennet olduğunu veya buradaki cennetin hadiste ifade edilen “kabirdeki cennet bahçeleri” ifadesinde yer alan cennet olduğunu izah etmiştir. Gürânî’nin ayette geçen cenneti hadiste geçen cennet ile açıklaması da onun ayetleri hadisle tefsir etmesine örnek gösterilebilir.

¹¹⁸ Nahl 16/27.

¹¹⁹ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Thk. Beşşâr Ma’ruf, (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), Ebvâbu Sıfatu’l-Kıyâme, 2460; Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsaf*, Terc. Sıddîk Beşîr Nasr, (Kahire: Mecelletü’d-Da’veti’l-İslâmiyye, 1415), 8613.

¹²⁰ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, IV, ss. 155-156.

2.2. Mâide Suresi 19. Ayeti Tefsiri

Gürânî, Mâide suresinin 19. ayetinde geçen “ehl-i kitap, beşîr ve nezîr” kavramlarının izahında hadise müracaat etmiş ve bununla ilgili kendi yorumlarına yer vermiştir. Ayet ve hadis Arapça ve Türkçesi şu şekildedir:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada ‘Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı’ demeyesiniz diye, işte size (hakikati) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi. (Evet,) size bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”¹²¹

أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِابْنِ مَرْيَمَ، لَا نَبِيَّ بَيْنِي وَبَيْنَهُ

“Ben Meryem Oğluna en evla olan kişiyim, benim ile onun arasında başka bir peygamber yoktur.”¹²²

Ayetin tefsiriyle ilgili Gürânî’nin izahı şöyledir: “ ‘Ey Ehl-i Kitap! Size açıklayan bir elçimiz geldi.’ ayetindeki bu ifade Ehl-i Kitap’tan dini dosdoğru olan ayette Hz. Peygambere (s.a.v.) olan izafeti ve O’nun razı olduğuna rıza göstermeyenleri azarlamak içindir. Ayette geçen ‘Diğer elçilerden çok sonra’ ifadesi onların vakitlerinden uzun bir zaman sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. İsa (a.s.) arasında başka peygamber yoktur anlamına gelir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Ben Meryem Oğluna en evla olan kişiyim, benim ile onun arasında başka bir peygamber yoktur.’”¹²³

2.3. Mülk Suresi 2. Ayeti Tefsiri

Ayeti hadisle tefsir etme hususunda Gürânî, tefsir ettiği ayeti açıklar mahiyette olan iki farklı hadise müracaat ettiği görülmektedir. Mülk suresinin 2. ayetinin tefsiri buna örnek verilebilir.

¹²¹ Mâide 5/19.

¹²² Muhammed, b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Dâr-u Takvi'n-Necât, 1422, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 3442; Müslim b. Haccâc Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî, *el-Musnedu's-Sahîh*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, 1400, Kitâbu-l-Fadâil, 2365.

¹²³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, II, ss. 301-302.

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَفُورُ

“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”¹²⁴

كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعْظًا

“Vaiz olarak ölüm yeter.”¹²⁵

أَكْثَرُوا ذِكْرَ هَادِمِ اللَّذَاتِ

“Lezzetleri yıkan şeyi (ölümü) çokça hatırlayın.”¹²⁶

İki farklı hadisten istifade ederek ayeti tefsir eden Gürânî şu açıklamalara yer vermektedir: “Mülk suresi 2. ayette geçen ‘O Allah ki, ölümü ve yaşamı yarattı.’ ifadesindeki ölüm ve yaşamdan her ikisini de takdir etti ya da yaşamı var etti veya yok etti anlamındadır. Allah Teâla bu ayette ölümü önceledi, çünkü o amele çağırana en kuvvetli şeydir. Aynı şekilde bir hadiste ‘Vaiz olarak ölüm yeter.’ denilirken ve bir diğeri ise ‘Lezzetleri yıkan şeyi (ölümü) çokça hatırlayın.’ denilmektedir.”¹²⁷

2.4. Hâkka Suresi 17. Ayeti Tefsiri

Bu ayetteki arşı taşıyan melekler ve bu meleklerin sayısının kaç olduğuyula ilgili izahlarda bulunan Gürânî, ayeti açıklar mahiyette olan hadisten istifade etmiştir. Ayet ve hadisin metinleri şu şekildedir:

وَالْمَلَائِكَةُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةَ

“Melekler onun etrafındadırlar. O gün Rabbinin Arş’ını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır.”¹²⁸

أُذِنَ لِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ عَنْ مَلَكٍ مِنْ حَمَلَةِ الْعَرْشِ، مَا بَيْنَ شَحْمَةِ أُذُنِهِ إِلَىٰ عَاتِقِهِ سَبْعِمِائَةَ عَامٍ

“Arşı taşıyan meleklerden her birinin kulak memesi ile boynu arasında yedi yüz senelik mesafe olduğunu size söylemem hususunda bana izin verildi.”¹²⁹

¹²⁴ Mülk 67/2.

¹²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b.Selâme b. Ca’fer Kudâi, *Müsnedü’ş-Şihâb*, 1410, Thk. Hamdi Selefî, (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, tsz.); Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şu’abu’l-Îmân*, Thk. Abdulalî Hâmîd, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 10072.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Thk. Şuayb el-Arnâvut, (Beyrut: Dâru’r-Risâle, 2001), 7925; Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî, ‘*es-Sünen*’, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kitâbi’l-Arabî, tsz.), 4258; Tirmîzî, *el-Camî*, Kitâbu’z-Zühd, 2307.

¹²⁷ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VII, ss. 564-565.

¹²⁸ Hâkka 69/17.

Gürânî, hadisten yararlanarak Hâkka suresinin 17. ayetini şöyle tefsir etmiştir: “ ‘*Ve Rabbinin arşını onların üzerinde kıyamet gününde sekiz melek taşır.*’ anlamındaki ayette geçen melekler bugün de dört tanedir, kıyamet günü ne zaman gelirse dört melekle kendilerine yardım isterler. Rivayet edildi ki; onlar sekiz saf halindedir ama sayılarını yalnız Allah Teâla bilir. Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde geçen hadiste; Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: ‘*Arşı taşıyan meleklerden her birinin kulak memesi ile boynu arasında yedi yüz senelik mesafe olduğunu size söylemem hususunda bana izin verildi.*’ Kur’an mümkün bir şeyden bahseder ve hadisler de buna muvafakat ederlerse teville veya zahirden başka bir şeye meyletmeye gerek yoktur.”¹³⁰

2.5. Necm Suresi 32. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin ayetleri hadisle tefsir etmesine son örneği Necm suresinin 32. ayetinin tefsiri verilebilir.

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى

“*Onlar, ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve çirkin işlerden uzak duran kimselerdir. Şüphesiz Rabbin, bağışlaması çok geniş olandır. Sizi, topraktan yarattığında da ve analarınızın karnında ceninler iken de, en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, Allah’a karşı gelmekten sakınanları en iyi bilendir.*”¹³¹

قَطَعَتْ غُنُقَ صَاحِبِكَ فَإِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ مَادِحًا أَخَاهُ فَلْيَقُلْ: أَحْسِبُهُ كَذَا وَلَا أَزْكِي عَلَى اللَّهِ أَحَدًا

“*Kardeşinin boynunu kestir! Bir kişi kardeşini öveceği vakit şöyle desin ‘Ben onu böyle zannediyorum ama kimseyi Allah’a karşı temiz çıkaramam.*”¹³²

Bu ayetin tefsirinde de Gürânî hadislerden alıntı yapmakta ve açıklamasını bu minvalde getirmektedir: “ ‘*Kendinizi tezkiye etmeyin, Allah kimin takvalı olduğunu en iyi bilendir.*’ ayetinde geçen takvanın yeri kalptir ve onun hallerine ve sırlarına vâkıf olunmaz. Burada yasaklanan şey zoraki bir şekilde yapılan övgüdür. Yoksa

¹²⁹ Suleymân b. el-Eş‘as b. İshâk Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Thk. Şu‘ayb el-Arnâvut vd., (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), 4727.

¹³⁰ Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VII, ss. 651-652.

¹³¹ Necm 53/32.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20421; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Kitâbu’l-Âdab, 6061; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbu’z-Zühd ve’r-Rakâik, 3000.

şükür veya bir başkasına rağbet için yapılan (yasaklanmış) değildir. Mümin kişinin din kardeşini övmesi ise Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) şu rivayeti sebebiyle caiz sayılmıştır; *'Bir adam arkadaşını Hz. Peygamberin (s.a.v.) yanında övünce, Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdular ki: 'Kardeşinin boynunu kestin! Bir kişi kardeşini öveceği vakit şöyle desin 'Ben onu böyle zannediyorum ama kimseyi Allah'a karşı temize çıkaramam.'* »¹³³

3. Kur'an'ı Sahabe Kavliyle Tefsir Etmesi

İslam'ın ana kaynaklarından birisi elbette sünnettir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) bu sünnetini bize aktaranlar da ilk başta sahabilerdir. Dolayısıyla sahabe kavli ayeti tefsir için kullanımda önemlidir. Burada da Gürânî ayet veya sureleri tefsir ederken sahabe kavline müracaat etmiştir. Gürânî'nin ayetleri sahabe kavliyle tefsir etmesine çok örnek vardır. Bu örneklerden birkaçını aşağıda görmek mümkündür.

3.1. Müzzemmil Suresi 20. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin ayetleri tefsir ederken sahabe kavline müracaat etmesine Müzzemmil suresinin 20. ayetinin tefsiri örnek verilebilir.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ

*“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor...”*¹³⁴

Gürânî, ilk önce bu ayetin bir kısmına yer vererek hemen ardından Hz. Aişe'den (r.a.) rivayet edilen hadisle şöyle izah etmiştir: *“ ‘Muhakkak ki Rabbin senin ve seninle beraber olan bir topluluğunun gecenin ilk üçte birinde veya yarısında veya son üçlüğünde kalktığını biliyor. ...’* İmam Müslim, Hz. Aişe'den (r.a.) şöyle rivayet eder:

فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ افْتَرَضَ قِيَامَ اللَّيْلِ فِي أَوَّلِ هَذِهِ السُّورَةِ، فَقَامَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ حَوْلًا، حَتَّىٰ أَنْزَلَ اللَّهُ فِي آخِرِ هَذِهِ السُّورَةِ التَّخْفِيفَ، فَصَارَ قِيَامُ اللَّيْلِ تَطَوُّعًا بَعْدَ فَرِيضَةٍ¹³⁵

'Bu sureden önce geceyi ikame etmek farzdı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve neredeyse birçok sahabe geceyi ikame etmek için kalkarlardı, hatta neredeyse

¹³³ Gürânî, *Ġâyetü'l-Emânî*, VII, ss. 51-52.

¹³⁴ Müzzemmil 73/20.

¹³⁵ Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbu Salâtü'l- Musâfirîn ve Kasrihâ, 746.

onların ayakları şişer ve yüzleri sararır. Bu surenin son ayeti bunu neshetti ve nafiyeyle döndü. '»¹³⁶ Burada görüleceği üzere Gürânî, Kur'an ayetini Hz. Aişe (r.a.) validemizin kavliyle tefsir etmiştir.

3.2. Kalem Suresi 4. Ayeti Tefsiri

Kur'an ayetlerinin tefsirinde Gürânî'nin kullandığı yöntem örnek olarak aşağıda verilen bu ayetin tefsirinde ise iki ayrı sahabeden nakil yaptığı görülmektedir.

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

“*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*”¹³⁷

Kalem suresinin 4. ayetinin tefsirinde Gürânî şöyle söylemektedir: “ ‘*Ve muhakkak ki, Sen çok yüce bir ahlak üzerindesin.*’ işte bu sayede Peygambere kimsenin ulaşamayacağı bir makam verilmiş oldu. Katâde (ö. 117/735) şöyle anlatır: ‘*Ben Aişe annemize (r.a.) ‘Bana Rasulüllahın ahlakından bahsedin.’ dedim. O da cevaben bana ‘Onun ahlakı Kur’an’dı.’ buyurdular...*’¹³⁸ Aynı şekilde İmam Buhârî de Abdullah b. Amr’dan şöyle rivayet eder;

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا، وَجُرْزًا لِلْأُمِّيِّينَ، أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي، سَمَّيْتِكَ الْمُتَوَكَّلَ، لَيْسَ بِفِطْرٍ وَلَا غَلِيظٍ، وَلَا سَخَّابٍ فِي الْأَسْوَاقِ، وَلَا يَدْفَعُ بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ، وَلَكِنْ يَعْفو وَيَعْفَرُ،¹³⁹

‘*Hz. Peygamberin (s.a.v.), Tevrat’taki vasıfları; Muhammed benim kulumdur, Ben Onu Mütevekkil olarak isimlendirdim, katı ve sert bir insan değildir, kötülüğe kötülükle karşılık vermez, aksine affeder ve bağışlar.*’¹⁴⁰

3.3. Kamer Suresi 1. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin Kamer suresinin 1. ayetini, İbni Mesud’un Hz. Peygamberden (s.a.v.) naklettiği hadisle tefsir ettiği anlaşılmaktadır.

إِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَالنَّجْمُ اتَّقَمَرُ

“*Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.*”¹⁴¹

¹³⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, ss. 753-755.

¹³⁷ Kalem 68/4.

¹³⁸ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Âyi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408), XXIX, s. 18.

¹³⁹ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Kitâbü'l-Büyû', 2125.

¹⁴⁰ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, ss. 598-599.

Ayetin tefsirinde Gürânî şu sözlere yer vermektedir: “ ‘Kıyamet yaklaştı.’ yani kıyametin saati yaklaştı. ‘Ve Ay yarıldı.’ onun yarılması kıyametin alametlerindedir. İmam Buhârî ve İmam Müslim’in rivayetlerine göre, İbni Mesud, Hz. Peygamberden (s.a.v.) şöyle nakleder:

عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال «انشق القمر على عهد رسول الله ﷺ شقَّتَيْنِ فقال النبي ﷺ إشهدوا¹⁴²

‘Mekke ahalisi Hz. Peygamberden (s.a.v.) kendilerine bir ayet göstermesini istemişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de onlara Hira mağarası ortasında bulunduğu halde ikiye yarılmış olan Ay’ı gösterdi.’¹⁴³ Gürânî ayette geçen ayın yarılması olayını tefsir ederken sahabe ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında geçen bu diyalog veya bu kavil ile tefsir etmeye çalışmıştır.

3.4. Sâd Suresi 18. Ayeti Tefsiri

İbn Abbas’tan (r.a.) nakilde bulunarak Sâd suresinin 18. ayetinin tefsirini yapan Gürânî, ayette yer alan “zaman mefhumunu” açıklığa kavuşturmuştur.

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعُشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ

“Biz, dağları onun emrine vermiştik. Akşam sabah onunla birlikte tesbih ederlerdi.”¹⁴⁴

Gürânî ayetin tefsirini yaparken şöyle izahlarda bulunmaktadır: “ ‘Biz dağlara boyun eğdirdik, sabah (işrak) akşam (i’şa) Onunla (Hazreti Davud) tesbih ederlerdi (sürekli olarak...)’ İbn Abbas (r.a.), Ümmi Hânî’den şöyle nakleder:

أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِأَعْلَى مَكَّةَ «قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى غُسْلِهِ، فَسَتَرَتْ عَلَيْهِ فَاطِمَةُ ثُمَّ أَخَذَتْ تَوْبَهُ فَالْتَحَفَتْ بِهِ، ثُمَّ صَلَّى ثَمَانَ رَكَعَاتٍ سُبْحَةَ الضُّحَى

‘Ben Mekke’nin fethedildiği gün Hz. Peygamberin (s.a.v.) yanına gittim ve Onun yıkandığını duydum ve kızı Fatıma’nın da onu sütrelediğini gördüm. Hz. Peygamber (s.a.v.) yıkandıktan sonra üzerine bir elbise geçirip sekiz rekât namaz kıldı. Bu kuşluk vaktindeydi.’¹⁴⁵ İbn Abbas (r.a.) devamında ‘Anladım ki, bu vakit için bir namaz varmış.’ dedi ve bu ayeti okudu.¹⁴⁶ Eğer sorulursa ‘Hazreti Davud’la

¹⁴¹ Kamer. 54/1.

¹⁴² Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Kitâbu’l-Menâkib, 3636.

¹⁴³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VII, s. 84.

¹⁴⁴ Sâd 38/18.

¹⁴⁵ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Kitâbu Taksîru’l-Salât, 1103; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbu Salâtü’l-Musâfirîn, 336.

¹⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI, s. 168.

*dağların tesbih etmesi ile bu vakitte Hz. Peygamberin (s.a.v.) namaz kılması nasıl bağdaştırılabilir?'; cevap olarak derim ki; 'Bu zikredilen hadisten dolayı, çünkü dağların tesbih etmesi mecazdır ve Hazreti Davud'un tesbihi bu mecaz üzerine kullanılmıştır, nitekim bir mecaz diğer bir mecaza daha münasiptir.'*¹⁴⁷

Bu örneklerden de görüldüğü üzere Gürânî, ayetleri tefsir ederken sahabe kavillerine müracaat etmiş, bunun üzerine o ayetle ilgili kendi görüşlerine de yer vermiştir. Diğer yandan bu örneklerde Gürânî'nin yararlandığı kavillerin isnadının sağlam olduğunu görmek mümkündür.

4. Kur'an'ı Tâbiîn Kavliyle Tefsir Etmesi

Tefsirle ilgili Kur'an ve sünnette bir şey bulunamadığında sahabe ve tabiîn sözlerine müracaat edilmesi bilinen bir uygulamadır. Kur'an tefsirinde sahabe ve tâbiîn sözlerine bakmak, tesir altında kalmaksızın kabul edilen veya merdûd olanı birbirinden ayırarak farklı müfessirlerin sözlerini araştırmak, hatıra gelmeyen veya gözden kaçırılan noktalara ulaşılmasına vesile olmaktadır.¹⁴⁸

Gürânî'nin Kur'an'ı tâbiîn kavliyle tefsir etme yöntemine iki ayrı örnek vermekle yetinilecektir.

4.1. A'raf Suresi 125. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin ayetleri tâbiîn kavliyle tefsir etmesine A'raf suresinin 125. ayeti örnek verilebilir.

قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ

*"Dediler ki: 'Biz mutlaka Rabbimize döneceğiz.'*¹⁴⁹

Gürânî bu ayeti, tâbiînden olan Katâde'nin (ö. 117/735) açıklamasıyla tefsir etmiştir: *" 'Dediler ki (sihirbazlar): Hiç şüphesiz ki biz Rabbimize döneceğiz.'* Sihirbazlar için çektikleri azap kendilerine tatlı bir hale gelmişti. İmam Katâde'den şöyle rivayet edilir: *'Şüphesiz ki, onlar günün başında sihirbazlık yapan kâfirler idiler, ama günün sonunda tertemiz şehitler oluverdiler.'*¹⁵⁰ Nitekim bu onların

¹⁴⁷ Gürânî *Ğâyetü'l-Emânî*, VI, ss. 149-152.

¹⁴⁸ Yusuf Işıcık, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, (Konya: Esra Yay., 1997), s. 97.

¹⁴⁹ A'raf 7/125.

¹⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, s. 36.

Rablerine kavuşmaları için bir durum idi.”¹⁵¹ Burada Gürânî, Katâde’nin ayetle ilgili açıklamasını ayetin tefsirinde kaynak olarak göstermiştir.

4.2. Ahkâf Suresi 21. Ayeti Tefsiri

Gürânî, ayetlerin tefsirinde tâbiîn kavline müracaat etmesinin bir başka örneğini aşağıda görmek mümkündür.

وَأَذْكُرَ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَّتِ النَّذْرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

“Kendisinden önce ve sonra uyarıcıların gelip geçmiş olan Âd kavminin kardeşini (Hûd’u) hatırla. Hani Ahkâf’taki kavmini, “Ancak Allah’a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” diye uyarıyordu.”¹⁵²

Ayetin tefsirinde Gürânî şöyle söylemektedir: “ ‘Ad kavminin kardeşini de (Hz. Hûd) hatırla!’ Kendi kavmin ile olan ilişkisinde onun kavminin haline bak, çünkü onların küfre dalmalarında ve azgınlıklarında bu müşrikler, kâfirlere ve onların azgınlıklarına benzemektedir. ‘O kavmini Ahkâf’da uyarıyordu.’... Hazreti Ali’den (r.a.) rivayet edilir ki: ‘Ahkâf, Hadramevt’te bir vadidir ki, oraya kâfirlerin ruhları bırakılır.’¹⁵³ Aynı şekilde İmam Katâde’den de ‘Ahkâf, Yemen beldesinde kendisine Şecr denilen bir bölgedir.’¹⁵⁴ rivayet nakledildi.”¹⁵⁵ Burada Gürânî bir anlamda hem sahabeden hem de tâbiînden yapılan açıklamalar ve onların kavilleri ile yukarıdaki ayeti tefsir etmiştir.

5. Kur’an’ı İsrâiliyatla Tefsir Etmesi

Gürânî, Kur’an ayetlerinin tefsirinde kullandığı yöntemlerden birisi de İsrâiliyat bilgilerinden yararlanmasıdır. Gürânî’nin *Ğâyetü’l-Emânî* adlı eserinde İsrâiliyata ait bilgilere pek rastlanılmamaktadır. Gürânî’nin ayetleri İsrâiliyatla tefsir etmesine Neml suresinin 17. ayetinin tefsirini örnek vermekle yetinilecektir.

¹⁵¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, II, s. 735.

¹⁵² Ahkâf 46/21.

¹⁵³ İsmâil b. Ömer Ebu’l-Fida İbni Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Thk. Sâmi b. Muhammed es-Sallâme, (Riyad: Dâru’t-Taybe 1418), IV, s. 193.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII, s. 124.

¹⁵⁵ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VI, s. 553.

وَحَشِيرَ إِسْلِيمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُورَثُونَ

“Süleyman’ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı.”¹⁵⁶

Tefsirinde İsrâiliyattan yararlanan Gürânî, ayetin izahında şöyle söylemektedir: “ ‘Süleyman’ın ordusu cinlerden, insanlardan ve kuşlardan (birbirlerine eziyet etmemeleri için) sıralı olarak toplandı.’ Rivayete göre Hazreti Süleyman’ın ordusu her biri kendi türüne göre yan yana saf tutmuştu. Cinler, insanlar, kuşlar ve vahşi hayvanlar her biri eşit bölümlere sahipti. Tahtalar üzerine geçirilmiş camdan yapılan 1000 evi vardı ve bu evlerde meskûn olmak üzere 300 nikâhlı eşi ve 700 cariyesi vardı. Kendisi cinlerin dokuduğu altın ve ipek karışımı bir halıya sahipti. Bu halının ortasına konmuş bulunan altından yapılmış bir minberi bulunur ve bu minberine otururdu. Bu minberin etrafında kümelenmiş 600 adet kimi altından, kimi gümüşten kürsüler bulunmakta ve altın kürsülere peygamberler, gümüş kürsülere ise âlimler oturmaktaydı. Rüzgâra tahtını taşımasını emrederdi ve her şey onun için kolay kılınmıştı.”¹⁵⁷

Pek çok müfessirin tefsirinde karşılaştığımız bir mesele olan Yahudilerin kendilerine gelen peygamberlerini küçümsediklerini anlatan rivayetler Gürânî’nin tefsirinde görülmemektedir. Yukarıda getirilen isrâiliyata ait rivayetin Hz. Süleyman’a verilmiş akıl almaz olan dünya saltanatını gözler önüne serme açısından örnek olarak verilmiştir. Bütün bunlara rağmen bu tür bilgilerin israiliyatta da olsa itibarsız olduğunu ve pek sağlıklı bilgiler içermediğini burada belirtmek gerekir.

Tefsir kaynaklarının çoğunda Hz. Süleyman’ın Belkıs’ı camdan inşa edilmiş bir köşkte ağırlamasının sebebi zikredilmemiştir. Gürânî’nin bu tür rivayetlere karşı tutumu Yûsuf suresini tefsir ederken karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aynı rivayetler Hz. Yusuf hakkında da gelmiş ve onun evde kötü bir iş yapmaya zorlanması, Yahudilerin küçük düşürücü hikâyeleri ile kirletilmiştir. İşte tam da burada Gürânî, “Bu konuda birçok hurafe zikredilmekte ise de anlatılmaları bile helal değildir.”¹⁵⁸ diyerek tutumunu ortaya koymuştur.

¹⁵⁶ Neml 27/17.

¹⁵⁷ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, V, ss. 411-412.

¹⁵⁸ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, s. 949.

B. Gürânî'nin Tefsirinde Dirayet Metodu

Tefsir ilminde Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin manalarını anlamaya çalışmak için rivayet metodundan farklı olarak dirayet metodundan da istifade edilmektedir. "Anlamak ve aklımızı kullanmak" anlamına gelen "dirayet" kelimesinin anlamları arasında; ayeti tefsir ederken akli ilimleri de kullanarak ayetin işaret ettiği manaları ortaya koymak da yer almaktadır. Dirayet tefsir metodu takip edildiğinde insan akli ve içtihadı dikkate alınarak tefsir yapılmaktadır. Manası anlaşılmayan ayetler akıl yoluyla tevil edilerek izah edilmektedir. Ayrıca dirayet yoluyla tefsir edilen ayette önce Rasulüllah'ın (s.a.v.) hadisleri, sahabe ve tâbiîn sözleri değerlendirilmekte, daha sonra anlaşılmayan yerlerde akıl, içtihad ve diğer ilimlerin verilerinden istifade ederek ayete gerekli manalar verilmektedir.¹⁵⁹

Gürânî ayetleri tefsir ederken dirayet metodundan da istifade etmiştir. Hatta dirayet metodundan daha çok istifade ettiği ve akli delillere yer verdiği söyleyenebilir.¹⁶⁰ Burada Gürânî'nin dirayet konularına yaklaşımı ve dirayet metodundan yararlanarak ayetleri tefsir etme yöntemleri ve özellikleri verilecektir.

Gürânî'nin dirayet metodundan istifade ederek yapmış olduğu bu tefsirde fazla ayrıntıya girilmeden; esbâb-ı nüzûl, kıraatler, ayetler arasındaki münasebetler, lügat, nakiller ve ahkâm ayetleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Gürânî; Zemahşerî ve Teftâzânî gibi hem kendinden önceki müfessirleri hem de döneminin müfessirlerini incelemiş ve bunlardan yararlanmıştı.

Gürânî, H. 9. asırda Anadolu beldelerinde tefsir anlayışını açık bir surette takdim etmiştir. Ayrıca Gürânî, bu gizli kültür mirasını gün yüzüne çıkarmak istemiş ve bunda başarılı olmuştur.¹⁶¹

Ğâyetü'l-Emânî adlı tefsir birkaç nüshadan oluşmakta ve bu nüshalar arasında Gürânî'nin tercih ettiği nüsha Damat İbrahim Paşa nüshası olmuştur. Bu nüshada imla kaideleri, nasların anlaşılmasını kolaylaştıran rakamlar yardımıyla kullanılmış ve şerhlerde asıl nüshanın yerleri rakamlarla belirtilmiştir. Bu nüshada muhakkikler,

¹⁵⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* ('İlmu Usûli't-Tefsir), ss. 226-227; el-Kattân, *Ulûmu'l-Kur'ân (Kur'an İlimleri)*, ss. 484-485.

¹⁶⁰ Mahmut Ay, "Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî'si", s. 310.

¹⁶¹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 7.

farklılıklar gördüklerinde diğer nüshalardan yararlanmış ve bu farklılıklara şerhlerde yer vermişlerdir.

Ğâyetü'l-Emânî'nin tamamında -metin ve şerhlerde- ayetlerin yazımı Osmanlı hat sanatıyadır. Müellifin istişhâd ettiği Kur'an ayetleri, şerhte ayetin numarası ve surenin ismini beyân ederek Kur'an ayetlerine dayanır.

Gürânî'nin tefsirinde kıraat çeşitlerini belirtmesi hususunda eğer kıraatin müellifine yer verilmemişse o kıraati okuyan kişiyi açıklayarak itimat edilen kıraat kitaplarına dayandırması onun izlediği bir metottur. Gürânî bu durumu ayrıca şerhte izah etmektedir.

Ğâyetü'l-Emânî'de hadis tahrici yapılırken kullanılan hadisler Buhârî ve Müslim'de geçiyorsa bu hadislerin derecesi açıklanmadan isnadıyla iktifa edilmiştir. Eğer hadis Buhârî ve Müslim'in haricinde başka kaynaktan geçiyorsa bu hadisin kaynağı hükmüyle beraber tahric edilmiştir. Sahabe ve tâbiînden gelen haberler zandan uzaklaştırılarak nakledilmiştir. Sahabe ve tâbiînin dışında gelen kaviller de alıntı yapılan eserin müellifine isnat edilmiştir. Şiirler de şaire ait olan şiir kitabına isnat edilmiştir. Meşhur olmayıp zikredilen isimler de beyân edilmiştir.

Ğâyetü'l-Emânî'de bulunan yabancı lafızlar ve bunların kuralları açıklanmıştır. Meşhur olmadığı gerekçesiyle eserde geçen bazı belde, mekân, kabile, topluluk ve fırkalar açıklığa kavuşturulmuştur.¹⁶²

Gürânî, tefsirinde nakli deliller üzerinde akli delilleri esas alarak itikadi meselelerdeki istidlâllerde Eş'arîlerin yolunu takip etmiştir. Akaidin asıl meselelerinde akli almadan nakille iktifa etmiştir.¹⁶³

Gürânî'nin, isimler ve sıfatlar konusundaki görüşü Eş'arî mezhebine dayanmaktadır. Allah'ın sıfatları hususunda ise Eş'arîlerin cumhur mezhebini kabul etmiştir. Onlar yedi sıfat haricinde haberi sıfatları kabul etmezler. Bu yedi sıfat; ilim, kudret, irade, sem'i, basar, kelam ve hayat sıfatlarıdır. Bu yedi sıfat haricinde olanların ise manalarını te'vil etmiştir.¹⁶⁴

Gürânî, tefsirinde çeşitli kaynak ve şerhlerden maddeler halinde faydalanmış ve kendi metoduna uygun olarak kitabında zikretmiştir. Hadislerden, sahabe ve tâbiîn

¹⁶² Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, ss. 7-8.

¹⁶³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 23.

¹⁶⁴ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 24.

kavillerinden nakillerde bulunmuştur. Kıraat kitaplarına, lügat âlimlerinin ve fukahanın kavillerine, meanî ve beyân âlimlerinin kavillerine yer vermiştir. Buna ilave olarak kendinden önce yazılmış olan tefsir kitaplarından özellikle de *Keşşâf* ve bazı haşiyelerden istifade etmiştir.¹⁶⁵

Gürânî surenin ismini zikrederek sureyi tefsir eteye başlamış, eğer surenin başka isimleri varsa onları da zikretmiştir. Sonra surenin Mekkî veya Medenî olduğunu açıklamış, eğer bu konuda ihtilaf varsa onu da izah etmiştir. Daha sonra ayet sayısını belirterek besmeleyle ayeti tefsir etmeye başlamıştır. Ayetlerin umumi manasını, sebab-i nüzûlünü, kıraatleri, lügavî anlamını, varsa ahkâmını, merfu haberleri, sahabe sözlerini, ayetin siyak-sibak münasebetini, belağat inceliklerini ve varsa ayetin faziletini tefsir etmiştir. Surenin faziletini zikrettikten sonra hamd ve salat ile surenin tefsirini tamamlamıştır.¹⁶⁶

Gürânî, tefsirinde dilsel tahlillere ve akli delillere yer vermiştir. Ayetleri ayetlerle tefsir etmiş ve bunu teyit etmek için nahvî kaideler getirmiştir. Bu nahvî kaideyi de başka bir ayetle örneklendirerek izah etmiştir. Kelimelerin lügat manalarını izah ederek, Arapça asıllı olmayan yabancı kelimeleri beyan etmiştir. Ayetin manasını tefsir etmek için Arap şiirinden de istidlâllerde bulunmuştur.

Gürânî eserinde dirayetle alakalı farklı tefsir kaynaklarından istifade etmiştir. Gürânî, kendisinden yararlandığı müfessirlerin kavillerini şerhlerde delilleriyle zikretmiş ve bu kavillerdeki münakaşaları da inceleyerek tercihte bulunmuştur.¹⁶⁷

1. Kelamî Konulara Yer Vermesi

Gürânî'nin tefsiri orta hacimli bir tefsir olması hasebiyle kelamî konulara derinlemesine temas edilmemiştir. Fakat kelami konularla bağlantısı olan ayetler tefsir edilirken kelami konulara yer verilmiştir. Bu durumu aşağıda verdiğimiz beş farklı ayet örneğinde görmek mümkündür.

¹⁶⁵ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 58.

¹⁶⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, ss. 69-70.

¹⁶⁷ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 81.

1.1. Enfâl Suresi 2. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin kelimî konuları ele alırken diğer mezheb âlimlerinin görüşlerine müracaat etmiştir. Bunun örneğini aşağıda görmek mümkündür.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

*“Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.”*¹⁶⁸

Gürânî, Enfâl suresinin 2. ayetindeki وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا bölümünü tefsir ederken ziyadenin amelde olacağını söylemiş, kâmil bir imanda artma eksilme olmayacağını söyleyerek farklı mezhep görüşlerini açıklamıştır;

- Sahabe, tâbiîn ve sonraki selef-i salihinin görüşü, iman; itikad, söz ve ameldir. Amel ise imana dâhildir. İmanda artma eksilme olur.

İmanla ilgili olarak diğer mezheplerin görüşü şöyledir:

- Mürcie: İman, dil ile söylemek, kalp ile itikad etmektir.

- Kerramiyye: İman, dil ile ikrardır.

- Cehmiyye: İman, kalp ile tasdikdir.

Gürânî, bu üç mezhebin görüşlerini zikretmiş ve bu üç mezhebin, imanda artma eksilme olmayacağı görüşünü savunduklarını belirtmiştir.¹⁶⁹

1.2. Enfâl Suresi 33. Ayeti Tefsiri

Gürânî, bir peygamberin kavminin içerisindeyken o kavmin helak edilmemesi hususunu, tevessül konusuyla açıklamış ve farklı mezhep görüşlerine ayırtı vermeden sadece bu hususla alakalı örnek vermiştir.

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

*“Oysa sen onların içinde iken, Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir.”*¹⁷⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) Cuma hutbesi verdiği esnada bir bedevinin gelerek malının helak olduğunu ve ailesinin aç olduğunu söyleyerek dua istemesi ve Rasulüllah'ın (s.a.v.) ona dua etmesi, diğer örnek ise; Hz. Ömer'in (r.a.) yağmur

¹⁶⁸ Enfâl 8/2.

¹⁶⁹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, s. 14.

¹⁷⁰ Enfâl 8/33.

duasına çıkarken yanında Hz. Peygamberin (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'ı (r.a.) tevessül amacıyla götürmesidir.

Görüldüğü üzere Gürânî, farklı görüşlere yer vermeden savunduğu görüşü delillendirerek konuyu kısaca izah etmiştir.¹⁷¹

1.3. Hûd Suresi 108. Ayeti Tefsiri

Gürânî kalamî konularda açıklama yaparken bazen kısa yorumlar yaparak ayeti zikretmiştir.

وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْذُودٍ

*“Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.”*¹⁷²

Gürânî, Hûd suresinin 108. ayetini tefsir ederken burada Zemahşeri'nin kavlinin muhalif olduğunu belirterek, yaptıklarına karşılık azaplarının tam olacağını, bununla beraber onların mukadder olan rızıklarının verileceğini ve sadece azaplarının vâkî olmakla te'hir edildiğini söylemiştir.¹⁷³

1.4. Şûrâ Suresi 11. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin tefsirinde kelamî konulara yer vermesine Şûrâ suresinin 11. ayetinde geçen “Allah'ın bir şeye benzeyip benzememesi” hususunda yaptığı açıklamalarını örnek göstermek mümkündür.

فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

*“O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”*¹⁷⁴

Gürânî, Şûrâ suresinin 11. ayetinde geçen “لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ” kısmını tefsir ederken, Allah'a bir şeyleri benzetenlerin görüşlerinin yanlış olduğunu, kinaye yoluyla mümaselenin nefyini belirterek işaret etmiştir. Allah'ın varlığının vacip

¹⁷¹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, ss. 93-94.

¹⁷² Hûd 11/108.

¹⁷³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, ss. 863-864.

¹⁷⁴ Şûrâ 42/11.

olduğunu, zıddı olan başka bir varlıkla var olmasının mümteni olduğunu belirterek, Allah'a hiçbir varlığın benzemesinin mümkün olmadığını izah etmiştir.¹⁷⁵

1.5. Cin Suresi 1. Ayeti Tefsiri

Gürânî ayetleri tefsir ederken kelami konulara değinmesine aşağıdaki bir diğer örneği vermek uygun olacaktır.

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا

“De ki: Bana, cinlerden bir topluluğun Kur’ân dinlediği ve sonra da şöyle dediği vahyedildi: “Biz harikulâde bir Kur’ân dinledik.”¹⁷⁶

Bu ayetteki “Nefer” tabiri üç ile on kişi arasına delalet eder. Cinler ise “ehadu’s-sekaleyn”¹⁷⁷ dir. Rasulü Allah (s.a.v.) insanlara gönderildiği gibi aynı şekilde cinlere de gönderilmiştir ve onları Allah’a kulluğa davet etmiştir. Onlardan kimisi iman etmiş, kimisi ise inkâr etmişlerdir. İman eden bu grup Hz. Peygamber (s.a.v.) Batn’ı-Nahle’de sabah namazını kılarken onun okuduğu Kuran’ı işitenlerdir. Burada Hz. Peygamberin (s.a.v.) cinleri göremediğine dair hiçbir delalet yoktur. Bu hadisenin olduğu geceyi (Leyletü’l-Cinn) Abdullah b. Mesud rivayet etmiştir. Cabir b. Abdullah, Hz. Peygamberden (s.a.v.) şöyle rivayet etmiştir:

خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَصْحَابِهِ، فَقَرَأَ عَلَيْهِمْ سُورَةَ الرَّحْمَنِ مِنْ أَوَّلِهَا إِلَى آخِرِهَا فَسَكَتُوا، فَقَالَ: " لَقَدْ قَرَأْتُهَا عَلَى الْجِنِّ لَيْلَةَ الْجِنِّ فَكَانُوا أَحْسَنَ مَرْدُودًا مِنْكُمْ

“Onlara Rahman suresini okudum ve onlar sizden daha iyi dönüşte bulundular.”¹⁷⁸

Onların (yani o gece Hz. Peygamberi (s.a.v.) dinleyenlerin) sırf ruh olduklarını veya bedenlerinden ayrılmış beşeri canlar olduklarını iddia ederek bu ayetleri tefsir etmek caiz değildir. Bu görüşe de Ehlü’l-Hak’tan hiç kimse meyletmemiştir, çünkü bu, nasların zıddıdır. Bu durumda Gürânî, cinlerin ontolojik olarak varlıkları hakkında yapılan yorumlarda da kendi düşüncesini dile getirmiş ve onlara dair getirilen bu yanlış yorumlara karşılık kendi seleflerinin düşüncesinde bu bağlamda izler bulunmadığını söylemiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VI, s. 402.

¹⁷⁶ Cin 72/1.

¹⁷⁷ Cinler ve insanlar

¹⁷⁸ Tirmîzî, *el-Camî*, Tefsîri’l-Kur’ân, 3291.

¹⁷⁹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VII, ss. 715-717

Bu ayetteki açıklamalardan kelami anlamda yapılmış yorumlar vasıtasıyla Gürânî'nin kendi fikirlerini görmek mümkündür. Gürânî, zikri geçen olayın yaşandığı gece Hz. Peygamberin (s.a.v.) cinleri görmesinin mümkün olduğundan bahsetmiş; aksi ihtimalde nas olmadığını delil olarak sunmuştur. Bu, onun itikat hususundaki nasçılığına ve aksi olmadıkça naslarda geçen ve akla mümkün görünen şeylerin bâtil olarak yorumlanamayacağına değindiğini göstermektedir. Gürânî'nin kendi seleflerini takip etmesi ise onun kendi düşünce sistemini ortaya koymaktadır.

2. Fıkhî Konulara Yer Vermesi

Gürânî ayet veya sureleri tefsir ederken fıkhî konulara da yer vermiştir. Gürânî'nin fıkhî konusunda kendisini geliştirdiği için fıkhî konulara daha çok yer verdiği söylenebilir. Daha önce Şâfiî mezhebinin mensubu olan Gürânî, Şâfiî fıkhı okumuş ve ilerleyen süreçte de okutmuştur.¹⁸⁰ Anadolu'ya seyahat ettikten sonra Bursa Medreselerinde Hanefî fıkhı okutan Gürânî, bu süreçten sonra Hanefî fıkhıyla amel etmeye başlamıştır.¹⁸¹ Bu durum Gürânî'nin mezhep taassubunun olmadığını göstermektedir.

Gürânî, tefsirinde fıkhî meseleleri izah ederken dört mezhebin görüşüne de yer vermiştir. Yaşadığı topluma dikkat ederek daha çok Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerini beyan etmiştir. Bu görüşleri beyan ederken delilleri zikretmemiştir. İmam Mâlik (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve diğer fukahannın kavillerini, bazen de sahabe ve tâbiîn kavillerini zikretmiştir.¹⁸²

2.1. Bakara Suresi 180. Ayeti Tefsiri

Varis ve vasiyet konularıyla ilgili Gürânî, aşağıdaki ayeti vererek şöyle açıklamalarda bulunmuştur.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

¹⁸⁰ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 76.

¹⁸¹ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", s. 249.

¹⁸² Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 76.

“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması - Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.”¹⁸³

Bakara suresinin 180. ayetinde bulunan “الْوَصِيَّةُ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ” kısmını tefsir eden Gürânî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) “إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ، إِلَّا لَا وَصِيَّةَ”¹⁸⁴ “*Hak sahibine hakkını verin, ancak dikkat edin, varis için vasiyet yoktur.*”¹⁸⁴ hadis-i şerifine yer vermiştir. Gürânî varis için vasiyetin olmamasını cumhur fukahânın da görüşünü zikrederek “*Kendi payından daha fazlası için vasiyet yoktur.*” şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁵

2.2. Mâide Suresi 6. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin ayetleri tefsirinde fikhi konulara yer vermesi hususunda bir başka örneği Mâide suresinin 6. ayetinin tefsirinde görülebilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ...

“*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın.*”¹⁸⁶

Gürânî, Mâide suresinin 6. ayetini tefsir ederken namaz kılmak isteyen kişinin abdest alması gerektiği şeklinde izah etmiştir, yani abdest almayı kişinin namaz kılmayı murad etmesine bağlamıştır. Her ne zaman ki, namaz kılmak istenirse abdestsiz bir kimse için abdest emri tekrar eder.¹⁸⁷ Gürânî, “وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” ifadesindeki mesh miktarını izah ederken mezheplerin farklı görüşlerini nakletmiştir.¹⁸⁸

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İmam Mâlik (ö. 179/795), Buhârî ve Müslim’in Abdullah b. Zeyd’den rivayet etmiş olduğu; “أَنَّهُ وَصَفَ وُضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ فَمَسَحَ”¹⁸⁹ “*Rasulullah, başını iki eliyle mesh etti. Ellerini başının ön kısmından başlayıp arkaya kadar götürdü.*”¹⁸⁹ hadisiyle delil getirerek, kaplama

¹⁸³ Bakara 2/180.

¹⁸⁴ İbn Mâce, es-Sünen, Kitâbu’l-Vasâyâ, 2714.

¹⁸⁵ Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, I, s. 733.

¹⁸⁶ Mâide 5/6.

¹⁸⁷ Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, s. 284.

¹⁸⁸ Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, II, s. 285.

¹⁸⁹ Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî*, Kitâbu’l-Vüdu’, 192; Müslim, *Sahih-i Müslim*, Kitâbu’l-Tahâra, 235.

meshi vacip görmüşlerdir. İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ise Muğire b. Şube hadisi ile istişhâd ederek, başın dörtte birinin mesh edilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Gürânî'nin tefsirinde zikrettiği; “الظاهر ما هي إليه الشافعي” kaydı ile İmam Şâfiî'nin görüşünü kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

2.3. Nûr Suresi 4. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin, eserinde fikhi konulara yer vermesine zina edenlerin durumuyla ilgili olan aşağıdaki ayetin tefsirini örnek vermek mümkündür.

وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا
وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.*”¹⁹¹

Gürânî, Nûr suresinin 4. ayetini tefsir ederken ayette zikredilen zina eden erkek ve kadına 100 değnek vurulma emrinin, ilerleyen zamanlarda da zina eden kişilere verilecek ceza olduğunu belirtmiştir. 100 değneğin kendisine bağlandığı zina fiili her ne zaman tekerrür ederse 100 değnek vurun emri de tekerrür eder. Gürânî, zina eden köle için cezanın 50 celde olduğunu söylemiştir. Zina eden muhsan kadın için ise lafzı nesh edilmiş olan “الشَّيْخُ وَ الشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَرَجُمُوهُمَا” ayetini delil göstererek bu kadının cezasının recm olduğunu zikretmiştir. İmam Şâfiî (ö. 204/820), zina eden erkek ve kadının cezası olan celdeye ilave olarak, Buhârî (ö.256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) merfu olarak rivayet ettikleri “البكر بالبكر جلد مائة و تغريب عام” “*Bekârın bekârla zinasının cezası, yüz değnek ve bir yıl sürgündür.*”¹⁹² hadisten dolayı bir yıl sürgün cezası verilmesi gerektiğini söylemiştir. İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ise İmam Şâfiî'nin bu sözünü kitaba ziyade yapılamayacağından dolayı kabul etmemiştir.¹⁹³

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe, Hz. Peygamberden (s.a.v.) rivayet edilen “مَنْ أَشْرَكَ مِنْ مُحْصِنٍ بِاللهِ فَلَيْسَ بِمُحْصِنٍ” “*Allah'a şirk koşan kimse muhsan değildir.*”¹⁹⁴ hadisiyle delil

¹⁹⁰ Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, II, s. 286.

¹⁹¹ Nûr 24/4.

¹⁹² Müslim, *Sahih-i Müslim*, Kitâbü'l-Hudûd, 1690.

¹⁹³ Gürânî, *Gâyetü'l-Emânî*, V, ss. 95-96.

¹⁹⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 28754, Thk. Kemâl Hûd, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd), 1409; Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 16936. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîye, 2003).

getirerek namuslu-temiz kadın hakkında şartın İslam olduğunu söylemiştir. Buhârî ve Müslim'den nakledilen hadiste ise recm edilen kişilerin Yahudi erkek ve kadınların olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵ Bahsi geçen hadis şu şekildedir:

أَنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرُوا لَهُ أَنَّ رَجُلًا مِنْهُمْ وَامْرَأَةً زَنِيًّا فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ " مَا تَجِدُونَ فِي التَّوْرَةِ فِي شَأْنِ الرَّجْمِ فَقَالُوا " نَفَضَحُهُمْ وَيُجْلِدُونَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ كَذَّبْتُمْ إِنْ فِيهَا الرَّجْمُ فَأَتَوْا بِالتَّوْرَةِ فَفَتَحُوهَا فَوَضَعَ أَحَدُهُمْ يَدَهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ فَقَرَأَ مَا قَبْلَهَا وَمَا بَعْدَهَا فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ ارْفَعْ يَدَكَ فَرَفَعَ يَدَهُ فَإِذَا فِيهَا آيَةُ الرَّجْمِ فَقَالُوا صَدَقَ يَا مُحَمَّدُ فِيهَا آيَةُ الرَّجْمِ فَأَمَرَ بِهِمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَرُجِمَا

“Yahûdiler, Hz. Peygamberin (s.a.v.) yanına varıp kendilerinden zina eden erkek ve kadından bahsetmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara ‘*Recm hakkında Tevrattan ne biliyorsunuz?*’ şeklinde bir soru sordu. Onlar dediler ki, ‘*Zina edenleri rezil edip sopayla vururuz.*’ Bunun üzerine Abdullah b. Sellâm kalkıp ‘*Yalan söylediniz, Tevratta recm vardır.*’ deyince onlar, Tavat’ı getirip açtılar ve içlerinden birisi “recm” kelimesinin üzerini eli ile gizleyerek önceki ve sonraki yerleri okudu. Bunun üzerine Abdullah b. Sellâm ‘*Elini kaldırı.*’ deyince, adam elini kaldırdı. Recm ayetinin olduğu ortaya çıkınca Yahûdîler dediler ki, ‘*Ey Muhammed, Abdullah b. Sellâm doğru söyledi, Tevratta recm vardır.*’ Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), zina edenlerin recm edilmesi emrini verdi.”¹⁹⁶

2.4. Cuma Suresi 9. Ayeti Tefsiri

Cuma günü alışverişiyle ilgili görüşlerine yer veren Gürânî’nin tefsirinde fihki konularla ilgili hususlara değinmesine aşağıdaki ayetin tefsiri örnek verilebilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*”¹⁹⁷

Gürânî, Cuma suresinin 9. ayetini tefsir ederken alışverişin bırakılmasını ve cuma vakti esnasında alışverişin yasaklandığını, ayetin ikinci kısmında ise alışverişin Cuma namazından sonra yapılmasının emredildiğini izah etmiştir.

¹⁹⁵ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, V, s. 97.

¹⁹⁶ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbü'l-Menâkib, 3635; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Kitâbü'l-Hudûd, 1699.

¹⁹⁷ Cuma 62/9.

Gürânî, ayetle yasaktan sonra bir emrin geldiğine işaret etmiştir. Hanefî mezhebinde yasaktan sonra gelen emir, kendisinden önce zikredilen emrin hükmünü kaldırır ve emredilen fiilin hükmüne döner; yani cuma namazından sonra alışveriş yapmak caiz olmaya devam eder. Hanefîlerin çoğunluğuna göre ise yasaktan sonra gelen emir, vücut ifade eder. İmam Şâfiî'ye göre yasaktan sonra gelen emir, mübahlık ifade eder; yani yasak kalktıktan, cuma namazından sonra alışveriş yapılması mübahtır.¹⁹⁸

3. Kıraat İlmine Yer Vermesi

Kur'an tefsir edilirken kıraat farklılıklarından istifade edilmesi tefsire zenginlik katmaktadır. Kıraatte meddin mertebeleri, imaleler, tahfif, teshil, tahkik, cebr, hams ve gunne gibi harf ve harekelerin telaffuzu, kelimeleri oluşturan harfler nedeniyle kıraatte farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Kıraattaki bu farklılıklar Kur'an'ın farklı şekillerde yorumlanmasına da sebebiyet verebilmektedir.¹⁹⁹ Gürânî, tefsirinde bu farklılıkları gözeterek kıraat-ı seb'a ve 'aşera âlimlerinden nakillerde bulunarak, farklı okuyuşlara yer vermiştir. Bu açıklamalardan sonra Gürânî, kıraat farklılıklarında kendi tercihini belirtmiştir

3.1. Fâtiha Suresinin Tefsiri

Gürânî, Fâtiha suresinin 4. ayetindeki “مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ” cümlesini tefsir ederken, ismi failin zarfa izafe edildiğini belirterek “مَالِكِ الْأُمُورِ فِي الدِّينِ” cümlesini “*din gününde işlerin şahidi*” olarak izah etmiştir. Kıraat âlimlerinden İbn Amir, Ebû Amr, Hamza gibi kıraat âlimlerinin “مالك” kelimesini kasır ile “ملك” şeklinde olduğunu zikretmişlerdir. Kendisi de “وَهُوَ الْأَحْسَنُ” diyerek med ile olan kıraati “مالك” tercih ettiğini söylemiştir. Bu görüşünü de İmâmü'l-Haremeyn'i (ö. 478/1085) sened olarak daha güçlü ve kıraatlerinin daha fasih olduğunu ve harf ziyadesinin sevabı artıracağını söyleyerek savunmuştur.²⁰⁰

Gürânî, Fâtiha suresinin 6. ayetinde geçen “الصِّرَاطُ” kelimesinin tefsirini yaptıktan sonra kıraat âlimlerinin cumhurunun görüşünü zikretmiştir; itbak ve isti'lâ

¹⁹⁸ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, ss. 464-466.

¹⁹⁹ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, (İstanbul: MÜİFAV Yay., 2016), s. 235.

²⁰⁰ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, ss. 119-121.

hususlarında “ط” harfiyle olan münasebetinden dolayı “صِرَاطُ” kelimesindeki “ص” harfi, “س” harfinden bedel yapılmıştır. “ص” harfinden “ط” harfine kıraatin geçmesi, değersiz olandan değerli olan şeye aktarılmasıdır ve bu okuyuşun Kureyş lügati olduğunu söylemiştir.²⁰¹

3.2. Yûsuf Suresi 23. Ayeti Tefsiri

Gürânî, Yûsuf suresinin 23. ayetinde geçen “وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ” “...Haydi gelsene! dedi. ...” bölümünü tefsir ederken buradaki fiilin “gel – تعال ” manasında isim fiil olduğunu söylemiş ve farklı kıraatleri beyan etmiştir;

- Ebû Âmir ve Kûfeliler “ه” ve “ت” harflerinin fethasıyla, “ي” harfinin ise sükûnuyla okumuşlardır.

- İbn Âmir ve Nâfi, Zekvân’dan gelen rivayette “ه” harfinin kesrasıyla, Hişam’dan gelen rivayette ise “ي” harfinin yerine “ء” hemze ile ve “ت” harfini iki vecihle yani hem fethalı hem de dammeli okumuşlardır.

- İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise “ت” harfini dammeli ve “ء” hemze getirilmeden “ي” harfini fethalı olarak okumuştur.²⁰²

3.3. Hadîd Suresi 18. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin tefsirinde farklı kıraatlere yer vermesini aşağıdaki ayetin tefsirinde görmek mümkündür.

إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

“Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır.”²⁰³

Gürânî, Hadîd suresi 18. ayetini tefsir ederken farklı kıraatlerin olduğuna ve bu farklı kıraatlerle farklı manaların olacağına işaret etmiştir;

Kıraat âlimlerinden İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Ebû Bekir (ö. 193/809), ayette geçen “الْمُصَدِّقِينَ” kelimesindeki “ص” harfini tahfif yani şeddesiz okumuştur.

²⁰¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, ss. 130-131.

²⁰² Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, ss. 941-942.

²⁰³ Hadîd 57/18.

Kastedilen mananın ise tasdik etmek yani Allah'a (c.c.) ve Rasülü'ne (s.a.v.) inanmak olduğunu zikretmiştir.

Gürânî'nin de aynı kıraati kabul ettiği, İbn Atiyye'den (ö. 383/993) bir rivayette ise zikri geçen kelimedeki “ص” harfinin şeddeli okunması daha evla olduğuna işaret etmiştir. Şedde ile okunduğu zaman mananın; Allah'ın (c.c.) infak'a teşvik etmesi şeklinde olduğunu nakletmiştir.²⁰⁴

3.4. Enbiyâ Suresi 4. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin eserinde kıraat ilminden yararlanarak ayeti tefsir etmesine aşağıdaki Enbiyâ suresinin 4. ayetinin tefsiri örnek gösterilebilir.

قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Peygamber, onlara dedi ki: Rabbim yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁰⁵

Gürânî, bu ayetin tefsirinde kıraat ilminden yararlanarak şöyle açıklama yapmıştır: “Ayetteki “الْقَوْلَ” kavramı sözün açığı, sessizi ve sır olanı dâhil olmak üzere hepsini kapsayıcı genel bir ifadedir. Hatta sır olarak sakladıkları yakarışlarını da içine almaktadır. Furkân suresinde ifade edildiğine göre: ‘De ki: Onu göklerdeki ve yerdeki sırrı bilen indirmiştir.’ Bununla Allah Teâla, peygamberine atılan iftirayı reddetmekte ve Kur’an-ı Kerim’in Allah tarafından indirildiğine değinilmektedir. Bundan dolayı ‘gökler (semavat)’ tabiri ile de mübalağa yapmıştır. Hamza, el-Kisâî ve Hafs bu ayeti “قال/dedi” olarak okumuşlardır. ‘Bu beşer (peygamber) onlara cevap olarak dedi.’ şeklindeki okunuş tercih edilen görüştür. Çünkü ‘O Allah ki, her şeyi işiten ve her şeyi bilendir.’ ayetiyle konuyu tafsil eden bu cevap, sahibinin doğruluğunu methetmek içindir.”²⁰⁶

Gürânî, bu ayetin tefsirinde görüldüğü üzere üç kıraat âliminin tercihlerine de dayanarak açıklamada bulunmuştur. Ayette geçen yüklemi, “emir” olarak değil “mazi fiil/ geçmiş zaman manasındaki yüklem” olarak anlamıştır. Bununla kastettiği ise önceki ayetlerde görüldüğü gibi Kur’an muhalifi olan kişilere karşılık bu reaksiyonun bizzat peygamber tarafından gösterildiği, yani burada bu sözün tekrar

²⁰⁴ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, s. 282.

²⁰⁵ Enbiyâ 21/4.

²⁰⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, IV, s. 877.

etmesi ile peygamberin Allah tarafından bir övgüye mazhar kılındığının anlaşılmasıdır. Yani emre binaen değil, aksine kendi iradesi ile bu savunmada bulunan peygamberi övmüş ve onu tasdik etmiştir.

4. Belağat İlimine Yer Vermesi

Gürânî, tefsirinde kinaye, teşbih, istiare gibi meânî ve beyân ilimleriyle belagatla alakalı birçok üsluba işaret etmektedir. Gürânî belagatın bu hususiyetlerinden faydalanarak Kur'an'ın îcâzını ortaya çıkarmaktadır.²⁰⁷

4.1. Nisâ Suresi 138. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin eserinde belagat ilminden yararlanarak ayetleri tefsir etmesine şu örneği vermek mümkündür.

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

“Münafıklara, kendileri için elem dolu bir azap olduğunu müjdele.”²⁰⁸

Gürânî, Nisâ suresinin 138. ayetini tefsir ederken ayette geçen istiareye²⁰⁹ işaret etmiş ve bunun tehekküm²¹⁰ olduğunu belirtmiştir.

Nisâ suresinin 138. ayetinde münafıkların müjdelenmesi isteniliyor, aslında müjde güzel şeyler için yapılır ancak Allah Teâla münafıkların içinde bulunduğu durumlarını ve inançlarını hafife almak ve onların bu halini alaylı bir şekilde ifade etmek için tehekküm sıfatını kullanmıştır.²¹¹

4.2. Ra'd Suresi 14. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin, “الْحَقُّ” ifadesi üzerinde durarak açıklamalarında belagat ilmine müracaat etmesine farklı bir örneğini Ra'd suresinin 14. ayetinin tefsirinde görmek mümkündür.

²⁰⁷ Gürânî, *Ğâyetü 'l-Emânî*, I, s. 79.

²⁰⁸ Nisâ 4/138.

²⁰⁹ İstiare: Hakiki mana ile mecazi mana arasındaki benzerlikten dolayı bir kelimenin manasını alıp geçici olarak başka bir mana için kullanmaktır. Bkz.: Ali Cârîm - Mustafa Emin, *el-Belâğâtü 'l-Vadihatu fi 'l-Beyânî ve 'l-Meânî ve 'l-Bedi' Mea 'd-Delîl*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâletü'n-Nâşîrîn, 2014), ss. 40-141.

²¹⁰ Tehekküm: zahiri, hakiki mana taşımakla beraber bâtında karşı tarafı hafife almak, onunla alay etmek, söz ve davranışının yanlış olduğunu ifade etmek için alaylı bir cümleden oluşan bedî' sanatıdır. Bu cümle şart, istifham veya emir cümleleri olabilir. Bkz.: M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Beleğât*, 13. baskı, (İstanbul: Gökkuşbu Yay., 2015), ss. 133-134.

²¹¹ Gürânî, *Ğâyetü 'l-Emânî*, II, s. 226.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ
بِبالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ

“Gerçek dua ancak O’nadır. O’ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı hâlde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.”²¹²

Gürânî, Ra‘d suresinin 14. ayetinde teşbih-i zımnî²¹³ olduğuna işaret ederek bu ayetin başında bulunan “لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ” ifadesindeki “الْحَقِّ” kelimesinin eğer bâtilin zıddıysa, mananın Allah’a dua ve ibadetin hakikatine işaret ettiğini belirtmiştir. Çünkü Allah’a yapılan dua işitilir ve icabet olunur. Fakat başkasına yapılan dua bâtildir. “الْحَقِّ” ismi eğer Allah’ın isimlerinden birisi ise mana, duanın ona mahsus olduğuna delalet eder. Böylece ayetin manası; ‘Gerçek dua ancak O’nadır. O’ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşamayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Böylece ‘Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.’ şeklinde olmuş olur.”²¹⁴

4.3. İbrâhîm Suresi 1. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin, aşağıdaki ayette geçen kelimelerle ilgili izahlarında belâğat ilminden yararlandığı görülebilir.

الرُّكْبَانُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ

“Elif lâm râ. Bu, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan nura çıkarman ve kudreti herşeye üstün ve her türlü hamde lâyük olan Allah’ın yoluna ulaştırman için sana indirdiğimiz kitaptır.”²¹⁵

Gürânî, İbrâhîm suresi 1. ayetini tefsir ederken dalalet ve hidayet kavramlarına işaret eden iki çeşit istiare olduğunu belirtmiştir.

²¹² Ra‘d 13/14.

²¹³ Teşbih-i Zımnî: Müşebbeh ve müşebbehü bihin, bilinen şekillerden herhangi bir şekle konmadan, bilakis cümleden o ikisine üstü kapalı olarak işaret edilerek yapılan teşbihtir. Bu teşbihin maksatlarından bir tanesi müşebbehin durumunu zihne yerleştirmektir. Bkz.: Nusretin Bolelli, *Belâğât, Beyan-Meani-Bedi’ İlimleri Arap Edebiyatı*, 9. baskı, (İstanbul: MÜİFAV Yay., 2015), ss. 64-67.

²¹⁴ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, ss. 1141-1143.

²¹⁵ İbrâhîm 14/1.

Bu ayette “الظُّلُمَاتِ” ve “النُّور” kelimeleri müstearun leh'tir. Müstearun minh ise “الضلال” ve “الهدى” kelimeleridir.²¹⁶

5. Nahiv İlmine Yer Vermesi

Gürânî, tefsirinde diğer ilimlere önem verdiği gibi lügat, nahiv ve bu iki ilimle alakalı hususlara değer vermiştir. Gürânî, kelimenin aslını, müştakını, zikredip tasrifini ve kelimenin durumunu beyan etmiştir. Ayrıca lügat ulemasının ihtilafını zikretmiş ve bazen kelimenin aslına Arap sözü ve şiirlerinden istişhâdlarda bulunmuştur.²¹⁷

Gürânî, nahvi ihtilafları açıklamakla beraber bazen zayıf ve mercuh kavilleri zikretmiştir.²¹⁸ Gürânî, Fâtiha suresini tefsir ederken bismelenin Fatiha'dan bir ayet olup olmadığı hususundaki ihtilafları zikretmiş ve besmeleyi şerh ederken harf hakkında açıklamalarda bulunmuş; bismelenin başında bulunan “ب” harfi, fiillerin manalarını isimlere bağlamak için kullanıldığını ve buradaki “ب” harfinin de bir müteallaka ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Buradaki “ب” harfinin cümlede başında bulunmasının sebebi Allah'ın maksadını izhar etmesi içindir; yoksa buradaki “ب” harfinin manası müteaddilik için değildir.²¹⁹

Gürânî, Fâtiha suresinin 4. ayetinde bulunan “إِيَّاكَ نَعْبُدُ” ve A'lak suresinin ilk ayetindeki “إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ” tefsir etmiş ve okumanın (okuma eyleminin) daha önemli olduğunu belirtmiştir.²²⁰ A'lak suresinde zikredilen bu ayetteki “ب” harf-i cerri isti'ane²²¹ ya da musahabe²²² manasında kullanıldığını ifade etmiştir. “ب” harfleri bu manalarda olduğu zaman sanki “مُسْتَعِينًا بِاللَّهِ اقْرَأْ” “Allah'ın izniyle oku!” denilmesi gibidir.²²³

Gürânî, bismelenin başında bulunan harf-i cerri izah ederken “قد” ve “بل” gibi harflerin sükûn üzere mebni olduğunu söylemiştir. Daha sonra harflerdeki mebniliğin

²¹⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, s. 1201-1202.

²¹⁷ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 77.

²¹⁸ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 78.

²¹⁹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, ss. 94-96.

²²⁰ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 100; Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, s. 1207.

²²¹ Bkz.: Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Mecmuatu'n-Nahviyyeti'l-Cedîde Avâmili Cürçânî*, (İstanbul: Thk. Mehmet Can, Şefkat Yayıncılık, 2014), III, s. 7.

²²² Bkz.: Takıyyüddîn Mehmed Birgivî, *el-Ezhar Şerh-u İzhâri'l-Esrâr*, (Samsun: İlmi ve Fikri Araştırmalar Merkezi Yay., 2014), s. 42.

²²³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, s. 1207.

fetha olduğunu, çünkü fethada bir hafifliğin var olduğunu, bazen de az kullanımdan dolayı kesra üzere mebni olduğunu beyan etmiştir.²²⁴

Gürânî, Bakara suresinin 1. ayetinde bulunan huruf-u mukattayı izah ederken Halil b. Ahmed'den (ö. 175/791) nakillerde bulunmuştur. “الم” kelimesinin manası olduğuna işaret ederek buradaki “ا” harfinin “قال” ve “كال”nin ortasında bulunan harf gibi olduğunu belirtmiştir. Gürânî, Halil b. Ahmed'in de söylediği hususu Abdullah b. Mesud'dan rivayet edilen: مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ، وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، لَا أَقُولُ: الم حَرْفٌ، وَلَكِنْ أَلِفٌ حَرْفٌ وَلَا مٌ حَرْفٌ وَوَيْمٌ حَرْفٌ *“Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa onun için bir haseneden on katına kadar hasene vardır, ben “elif lâm mîm” bir harftir demiyorum, elif bir harftir, lam bir harftir, mim bir harftir.”*²²⁵ hadisle teyit etmiştir.²²⁶

5.1. Mâide Suresi 84. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin tefsirinde ayetleri izah ederken nahiv ilmine yer vermesine aşağıdaki ayet örnek verilebilir.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ

*“Rabbimizin, bizi salihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?”*²²⁷

Gürânî, bu ayeti tefsir ederken “وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ” ve “وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ” cümlelerinin hâl olduğunu söylemiş ve buradaki amilin, lam'daki mananın fiil olduğunu beyan etmiştir. Böylece manayı, imanın gereğini yapmayıp salihlerle beraber olmaktan uzak kalacağını izah etmiş ve bunu da İbn Abbas'dan Taberânî'nin (ö. 360/971) rivayet etmiş olduğu “Hayber günü Cafer ve arkadaşlarının Allah Rasulü'ne (s.a.v.) gelip iman ettiğini söylediklerinde, Allah Rasulü (s.a.v.): *‘Umulur ki, siz yurdunuza döndüğünüzde dinden dönmezsiniz.’* deyince, onlar *‘Bize ne oluyor da iman etmeyeceğiz.’*²²⁸ dedikleri hadisle istişhâd etmiştir.²²⁹

²²⁴ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî* I, s. 102.

²²⁵ Tirmîzî, *el-Camî*, Fadâilu'l-Kur'ân, 2910.

²²⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, ss. 147-148.

²²⁷ Mâide 5/84.

²²⁸ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 12455, Thk. Hamdi Abdulmecîd es-Sekafî, (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994).

²²⁹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, II, s. 375.

5.2. Ra‘d Suresi 1. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin ayetleri tefsir ederken nahiv ilmine yer vermesine ikinci bir örneği ise Ra‘d suresinin ilk ayetinin tefsirinde görmek mümkündür.

الْمَرَاتِلُكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ

“*Elif Lâm Mîm Râ. İşte bunlar Kitab’ın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen gerçektir, fakat insanların çoğu inanmazlar.*”²³⁰

Gürânî, Ra‘d suresinin 1. ayetini açıklarken “وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ” cümlesinin mübteda, “الْحَقُّ” kelimesinin ise haber olduğunu belirtmiştir. Böylece mana içerisinde hiçbir fazlalık ya da noksanlık olmayan hak, doğru olan Kur’an’ın tamamı şeklinde olur. Ayetteki bu mana sadece bu sureye mahsus olmayıp Kur’an’ın tamamını kuşattığına işarettir, yani tafsilattan sonra icmalidir.²³¹

5.3. Şu‘arâ Suresi 165. ve 166. Ayetleri Tefsiri

Şu‘arâ suresinin iki farklı ayetindeki harf-i cerrlerin izahına yer veren Gürânî'nin tefsirinde nahiv ilmine yer verdiği görülebilir.

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ - وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ

“*Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz.*”²³²

Gürânî, Şu‘arâ suresinin 165. ayetinde geçen “أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ” ifadesindeki “من”in cer-mecrur olup erkeklerden hal olduğunu belirtmiştir. “الْعَالَمِينَ” kelimesinden murad edilen ise insanlardır. Aslen vav-nun ile cemi olmasına rağmen mecrur olduğu için ya-nun ile gelmiştir. Ayette bulunan akıl karinesinden dolayı ya da “من” harf-i cerrin müteallak’ının “أَتَأْتُونَ” fiili olmasından dolayı melek ve cinler mananın dışında kalmıştır. 166. ayette geçen “وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ” ifadesindeki “من” harf-i cerrin manası, “ما”yı beyan içindir. Buradan murad edilen ise kadın cinsi ya da bir kısım kadınlardır. “ما خلق”dan murad edilen ise mübah olan yerdir.²³³

²³⁰ Ra‘d 13/1.

²³¹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, s. 1105.

²³² Şu‘arâ 26/165-166.

²³³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, V, ss. 364-365.

5.4. Ankebût Suresi 2. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin ayetleri tefsir ederken nahvi izahlara girmesine aşağıdaki ayetin tefsiri örnek gösterilebilir.

أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

“İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.”²³⁴

Gürânî, Ankebût suresinin 2. ayetini tefsir ederken “أَحْسِبَ النَّاسُ” ayetini kendisinden sonraki mef’ul yerine geçen “أَنْ يُتْرَكُوا” müteallak olduğunu belirterek hesabı inkâr etme olarak izah etmiştir. “أَنْ يُتْرَكُوا” kelimesine lam harfinin takdiriyle müteallak olan “أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا” cümlesi hâle delalet etsin diye fiilin ikinci mef’ulü hafzedilmiştir.²³⁵

Gürânî bu nahvi izahları yaptıktan sonra bu ayetteki nahiv kurallarıyla alakalı kabul etmediği şu tahlili de zikretmiştir; “أَنْ يُتْرَكُوا” birinci mef’ul ve lamın takdir edilmesiyle “أَنْ يَقُولُوا” kelimesi ikinci mef’uldür. “وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ” cümlesi ise “يُتْرَكُوا”nın ikinci mef’ulüdür. Gürânî, kabul etmediği bu nahvi tahlili zikrettikten sonra burada bir karışıklık olduğunu beyan etmiştir.²³⁶

6. Ayeti Şiirle Yorumlaması

Kur’an-ı Kerim’in tefsirinde kullanılan yöntemlerden biri de şiirle istişhâd ederek ayeti tefsir etmektir. Ayet veya sure tefsir edilirken şiirlerden istişhâd yapmanın birtakım kuralları vardır.²³⁷ Bu kuralları iyi bilen ve tefsirinde şiirlerden istişhâd yapan müfessirlerden biri de Gürânî’dir. Gürânî, özellikle lügavi manaları izah etmede şiirden faydalanmış ve i’râb vecihlerini açıklamak için istişhâdlarda bulunmuştur. Ayetteki belagat manalarını anlamlandırmada şiiri kullanmıştır. Bazen nahvi bir meseleyi açıklamak için şiirden bir beyit getirmiştir. Bazen de ayetten istinbat eden manaya delalet etmesi için önce şiiri zikrederek bazen de ayetteki lafzın manalarını vererek, sonra şiirle bu manalardan birisine delil getirmiştir. Gürânî, şiirin manasıyla iktifa etmeyip beyitteki manayı zikrederek beyiti gerektiğinde tamamen,

²³⁴ Ankebût 29/2.

²³⁵ Gürânî, *Ġâyetü’l-Emânî*, V, s. 569.

²³⁶ Gürânî, *Ġâyetü’l-Emânî*, V, s. 570.

²³⁷ Ali Eroğlu, “Şiirle İstişhâd ve İstişhâd Açısından Medarik”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fatültesi Dergisi*, (Erzurum: 1993), 11, ss. 326-329.

gerektiğinde de bir kısmını getirmiş, bir kısmını getirdiği şiirin tamamını şerhte nakletmiştir. Müellif, şahit getirdiği şiirlerin genelinde şiiri söyleyene nisbet etmemiştir.²³⁸

Gürânî, Fâtiha suresindeki “هدى” kelimesini açıklarken nakıs fiilleri izah etmiştir; kelimenin hazf edilmiş olan illet harfine delalet etmesi için aslında bulunan sakin kesra ya da damme gibi hareketlerle hareketlenir. Gürânî, burada bir şiir ile istişhâd etmiştir;

وَاللّٰهُ اَسْمَاكَ سَمًا مُّبَارَكًا

“Allah seni güzel isim ile isimlendirdi.”

Bu şiirde geçen “سَمًا” kelimesinin aslında bulunan vav harfî kendisinden önceki harf fethalı olduğu için elif harfine dönüşmüştür. Kelimenin aslı “فَعْلٌ” vezninde “سِمُوْ” şeklinde ya da “فُعْلٌ” vezninde “سُمُوْ” şeklindedir.²³⁹

6.1. Haşr Suresi 5. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin ayet veya sureleri tefsir ederken şiirlerden istişhâd yapmasına aşağıdaki örneği vermek mümkündür.

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمْوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ

“(Savaş gereği,) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah’ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmesi içindir.”²⁴⁰

Gürânî, ayetteki “Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de” ifadesinde bahsedilenin acve ve burniyye türü olan ağacın dışındakiler olduğunu, bu şekilde isimlendirilmesinin nedenini ise ağacın farklı renklere sahip olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Gürânî, ayette geçen “لَيْنَةٍ” kelimesinin orjinalinde “و” harfinin bulunduğunu, kesradan dolayı “ي” harfi ile getirildiğini, çoğulunun ise “لَيِّنٌ” kelimesi olduğunu beyan etmiştir. Gürânî, ayette geçen “Kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah’ın izniyledir.” ifadesiyle ilgili şu izahlarda bulunmuştur: “Peygamber -bir savaş arefesinde- bunu emredince mü’minlerin gönlüne bu hususta vesvese düşmüştür ki, bu ayet vâkî olmuştur. Bir başka rivayette de bu hususta Kurayza

²³⁸ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, ss. 77-78.

²³⁹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, ss. 104-105.

²⁴⁰ Haşr 59/5.

kabilesinin ‘Ya Muhammed! Sen kötü iş yapmaktan nehyedilmiştin.’ denilmesinin ardından bu ayetler indirilmiştir.” Bu hususla ilgili Gürânî, şiirden istişhâd ederek Arap şairi Hassan b. Sabitten şöyle örnek vermiştir:

Çökmüştür Beni Lüeyyin serası

Hani o yanmış ve dümdüz edilmiş olan

Şiirle istişhâdından sonra Gürânî, ayetin sonunda yer alan “*Ve bu, yoldan çıkmışların burunlarını sürtmeleri içindir.*” ifadesini “Yahudilerin buna şahit olduklarında zayıf düşmesi içindir.” şeklinde yorumlamış ve buradaki illet nedeni olan “İzin verilmiştir.” ifadesinin hazfedildiğini beyan etmiştir.²⁴¹

6.2. Hûd Suresi 41. Ayeti Tefsiri

Gürânî, şiirle istişhâd yaparak ayeti tefsir etmesinde bir başka örnek aşağıdaki gibidir.

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبَهَا وَمُرْسِيَهَا إِنَّ رَبِّي لَعَفُورٌ رَحِيمٌ

“(Nûh), ‘Binin ona, Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah’ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’ dedi.”²⁴²

Gürânî, Hûd suresinin 41. ayetini izah ederken bir şeye binileceği zaman “بِسْمِ اللَّهِ فَرَجْتُ” ve “بِسْمِ اللَّهِ فَرَسْتُ” gibi Allah’ın adını zikretmenin gerekliliğini belirtmiş ve Lebîd b. Rebîa’nın (ö. 40 veya 41/660 veya 661) şu şiiri ile istidlâl etmiştir.

“تَمَّ إِسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا” “Selâm ismi sizin üzerinize olsun.”²⁴³

6.3. Âl-i İmrân Suresi 10. Ayeti Tefsiri

Ayetin tefsirinde şiirden istişhâd yapan Gürânî’nin aşağıdaki ayetle ilgili açıklamalarını görmek mümkündür.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا أَوْلَادَهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ

“Şüphesiz, inkâr edenlere, ne malları, ne de evlatları Allah’a karşı hiçbir fayda sağlar. Onlar ateşin yakıtıdır.”²⁴⁴

Gürânî, Âl-i İmrân suresinin 10. ayetini tefsir ederken buradaki “من”in bedel olduğunu ve lafzının ise mastar ya da mef’ulün bih olduğunu izah etmiştir. Bunun

²⁴¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VIII, ss. 362-363.

²⁴² Hûd 11/41.

²⁴³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, s. 750.

²⁴⁴ Âl-i İmrân 3/10.

delelet ettiği mana da Allah'a taattir. Gürânî, bu manaya şu şiir ile delil getirmektedir.

فَلَيْتَ لَنَا مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ شَرِبَةً

“Zemzem suyundan bir içsek.”

Bu şiirde kullanılan “من” harf-i cerri, ayette olduğu gibi bedel manasındadır, yani sudan murad edilen zemzemdır.²⁴⁵

6.4. Hucurât Suresi 11. Ayeti Tefsiri

Hucurât suresinin 11. ayetini tefsir eden Gürânî, şiirlerden istişhâd yaparak ayeti izah etmeye çalışmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”²⁴⁶

Gürânî, Hucurât suresinin 11. ayetinde zikri geçen “القوم” kelimesini erkeklere has kılınp buna mukabil olarak “النساء” kelimesinin zikredildiğini belirtmiştir. Buna gerekçe olarak da erkek cinsinin kadın cinsine baskın olduğunu söylemiş ve Zühayr’in (ö. 609) şu beyitini delil olarak getirmiştir;

أَقَوْمٌ أَلْ جِصْنُ أُمِّ نِسَاءٍ

“Hısın ailesinin erkek mi kadın mı olduğunu bilmiyorum.”

Bu beyitle istişhâd eden Gürânî, kavimden kastın kadınlar olmadan erkekler topluluğu olduğunu söylemiştir.²⁴⁷

²⁴⁵ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 1049.

²⁴⁶ Hucurât 49/11.

²⁴⁷ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VI, s. 658.

6.5. Kâf Suresi 16. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin şiirle istişhâd yaparak ayeti tefsir etmesine son bir örnek Kâf suresinin 16. ayetinin tefsirinde görülmektedir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.”²⁴⁸

Gürânî, insan için nefsin var olduğunu, insanın konuştuğunu ve sözünün vesvese olduğunu Lebîd b. Rebîa'nın (ö. 40 veya 41/660 veya 661) şu şiiriyle istişhâd ederek Kâf suresinin 16. ayetinin tefsiri etmiştir.

أَكْذِبَ النَّفْسُ إِذَا حَدَّتْهَا

Beyitte de geçtiği üzere vesvese, söz ile isimlendirilmiştir. Bunu da Arapların;

حَدَّتْ نَفْسُهُ بِكَذَا

beytini, *nefsi şöyle dedi*, şeklindeki kullanımlarını örnek vermiştir.²⁴⁹

C. Gürânî'nin Tefsirinde Ulûmü'l-Kur'an'a Yaklaşımı

Ulûmü'l-Kur'an kavramına geniş bir çerçevede bakıldığında Kur'an'a hizmet eden veya kaynağı Kur'an'a dayanan fıkıh, kelam, tefsir, nahiv, lügat ilmi gibi her türlü ilim dalı bu başlık altında listelenebilir. Fakat Ulûmü'l-Kur'an kavramını tefsir ilmine özgün bir kavram olarak ele aldığımızda ayet veya surelerin nüzûl sebepleri, tertip edilmesi, yazılması, okunması, nâsîh-mensûh ve muhkem-müteşâbih gibi konular Ulûmü'l-Kur'an konusu içerisinde değerlendirilir.²⁵⁰

Hangi ilimlerin Ulûmü'l-Kur'an'a dâhil olup olmadığını burada detaylandırmak araştırma konumuzun amaç ve kapsamının dışına taşmaktadır. Çünkü konumuz Ulûmü'l-Kur'an kavramını ele alıp incelemek değil, Gürânî'nin tefsir metodunda Ulûmü'l-Kur'an konularına yaklaşımıdır. Gürânî'nin *Ğâyetü'l-Emânî* adlı eserine baktığımızda Ulûmü'l-Kur'an konularına yer verdiğini görmekteyiz. Gürânî, tefsir ettiği ayet veya surelerin nüzûl sebeplerine de değinmiştir. Ayetleri nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâbih ve mübhem konuları

²⁴⁸ Kâf 50/16.

²⁴⁹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VI, s. 682.

²⁵⁰ Recep Orhan Özel, *Keşşâf Tefsiri'nin Kur'an İlimleri Yönünden İncelenmesi*, (Samsun: 2012), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 10.

açısından da ele alan Gürânî, aynı zamanda ayetlerin Mekkî veya Medenî olup olmadığı açısından da değerlendirmesini yapmıştır.

1. Ayetlerin Sebeb-i Nüzûlüne Yer Vermesi

Bir müfessirin ayetin kastettiği manaya vâkıf olamaması ve sebeb-i nüzûlünü bilememesi düşünülemez. Çünkü ilim, sebep ve müsebbibiyle vâris olur. Bundan dolayı müfessirler sebeb-i nüzûle büyük önem vermiş ve bu hususla alâkalı tasniflerde bulunmuşlardır.

Diğer müfessirler gibi Gürânî de tefsirinde sebeb-i nüzûle büyük bir önem vermiş ve bundan dolayı ayetlerin sebeb-i nüzûlünü belirtmiştir.

Gürânî, sebeb-i nüzûlü zikrederken şu yöntemleri kullanmıştır:

- Genelde sebeb-i nüzûlü zikrederken onu tahric edene isnat eder.
- Naklettiği sebeb-i nüzûlü “نَزَلَتْ فِي” sîgası ile zikreder ve bu nüzûl sebebinde zikredilenin nas olmadığı, bilakis bunun sebep olduğu anlaşılır. Bu sebeple ayetin kuşattığı mana varid olmuş olur.
- Bazen de ayetin nüzûlünde tek bir sebep zikrederek ihtisar eder. Genellikle bu sebep, tercih edilen kavildir. Bazen de iki sebep veya daha fazla sebep zikreder, ancak bunlar arasında tercih yapmaz.

- Bazen de sebeb-i nüzûlü zayıf bir rivayetle getirir.²⁵¹

Gürânî, Fâtiha suresinin tefsirinde, surenin Mekke’de nâzil olduğunu söylemiştir. Bir rivayette ise Medine’de nâzil olduğunu nakletmiştir. Fâtiha suresinin sebeb-i nüzûlüyle alakalı farklı görüşler şerhte şöyle verilmiştir; “Bu ihtilafın sebebi bir görüşte “مَالِك” ve “مَلِك” örneklerinde olduğu gibi önce bir harfin, daha sonra başka bir harfin nâzil olduğu görüşüdür. Başka bir görüşte kible Kâbe’ye döndürüldükten sonra Medine’de nâzil olmasıdır. Başka bir kavilde ise tilavetinin Mekke’de sevabının ise Medine’de nâzil olduğudur.”²⁵²

Gürânî, Medine’de nâzil olduğu görüşünü kabul etmemiştir. Bunu da Ebû Hureyre ve kıraat âlimi olan Mücâhid b. Cebr (ö. 103/722) kavillerine isnâd etmiştir.²⁵³

²⁵¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 75.

²⁵² Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 88.

²⁵³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 89.

1.1. Bakara Suresi 278. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin tefsirinde ayetlerin sebab-i nüzûlüyle ilgili açıklamasına aşağıdaki ayet örnek verilebilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın.”²⁵⁴

Gürânî, bu ayetin sebab-i nüzûlüyle ilgili şöyle demiştir. “Bakara suresinin 278. ayeti, cahiliye döneminde Mekke'de Beni Muğire hakkında nâzil olmuştur. İslam geldiği zaman onlara *İslam'da riba yoktur* denildi. Mekke kadısı Attap b. Eside bunu duyunca muhakeme için geldiler. O da Rasulüllah'a (s.a.v.) bu meselenin hükmünü sormak için bir mektup yazdı ve bu ayet nâzil oldu.”²⁵⁵

1.2. Hûd Suresi 5. Ayeti Tefsiri

Hûd suresinin 5. ayetinin sebab-i nüzûlüyle ilgili açıklamaları, Gürânî'nin ayetleri tefsir ederken sebab-i nüzûle yer vermesine başka bir örnektir.

أَلَا إِنَّهُمْ يَنْتُونُ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشَوْنَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“İyi bilin ki onlar, O'ndan gizlenmek için kalplerindeki düşmanlığı gizliyorlar. Yine iyi bilin ki, elbiselerine büründükleri zaman bile, Allah onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Çünkü O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir.”²⁵⁶

Gürânî, Hûd suresi 5. ayetinin nüzûl sebebini açıklarken, İbn Abbas'tan rivayet edilen hadisi örnek vermiştir. “İbn Abbas bu ayetin manasını sorunca, şöyle dedi; “Bu ayetin sebab-i nüzûlü, def-i hacetini giderirken semâya bakmaktan hâyâ eden ve cim'a ederken semaya dönmekten hâyâ edenler hakkında nâzil oldu.” Zayıf bir rivayette de Hz. Peygambere (s.a.v.) muhabbetinden dolayı, onun meclisi ve geçtiği yerleri temizleyen Ahnes b. Şerik hakkında nâzil olduğudur.”²⁵⁷

²⁵⁴ Bakara 2/278.

²⁵⁵ Gürânî, *Ġâyetü'l-Emânî*, I, s. 997.

²⁵⁶ Hûd 11/5.

²⁵⁷ Gürânî, *Ġâyetü'l-Emânî*, III, s. 682.

1.3. Müddessir Suresi 1. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin tefsirinde sebab-i nüzûle yer vermesinin örneği aşağıdaki ayetin tefsirinde de görülmektedir.

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ

“Ey örtünüp bürünen (Peygamber!)”²⁵⁸

Gürânî, Müddesir suresinin 1. ayetini tefsir ederken ayetin sebab-i nüzûlünü şöyle belirtmiştir. “Bazı rivayetlerde Hira Mağarası zikredilmeyip, nâzil olan ilk sûre olduğu zannı vardır. İbn Abbas’tan nakledilen sahih rivayette Kureyşliler Hz. Peygambere (s.a.v.) şair dedikleri için, bazılarının da hüznle elbisesine sarılan sihirbazdır dedikleri için Allah, Müddesir suresinin 1. ayetini inzâl etmiştir.”²⁵⁹

1.4. Müzzemmil Suresi 20. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin sebab-i nüzûl konularına yer vermesinin farklı bir örneğini Müzzemmil suresinin 20. ayetinin tefsirinde de görülebilir.

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ
عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ...

“*(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafıfletti.) ...*”²⁶⁰

Gürânî, Müzzemmil suresinin 20. ayetinin “إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ” kısmını açıklarken, bu suredeki ilk nâzil olan ayet olduğunu belirtmiştir. Nüzûl sebebinin vakitleri takdir etmekte ihtiyatlı olan ve gecenin üçte birinin, yarısının ve üçte ikisinin ne zaman olduğunu bilemeyen bir kişi hakkında olduğunu naklederek izah etmiştir. Gürânî, aynı zamanda İmam Vâhidî (ö. 468/1076) ve İmam Kurtubî’den (ö. 671/1273) nakillerde bulunarak gecenin zamanlarını belirlemeyi

²⁵⁸ Müddessir 74/1.

²⁵⁹ Gürânî, *Ġâyetü'l-Emânî*, VII, ss. 782-783.

²⁶⁰ Müzzemmil 73/20.

bilemeyenler için nâzil olduğunu aynı ayetin “عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ” ifadesiyle izah etmiştir.²⁶¹

1.5. Nasr Suresi 1. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin ayetlerin tefsirinde sebab-i nüzûl konularına yer vermesine son bir örneği ise Nasr suresinin ilk ayetinde görmek mümkündür.

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ

“Allah’ın yardımı ve fetih geldiği zaman.”²⁶²

Gürânî, Nasr suresinin 1. ayetinin sebab-i nüzûlünü Hz. Aişe’den (r.a.) nakledilen merfu hadisle belirtmiştir. “Hz. Peygamber (s.a.v.) risalet görevini tamamladığında Mescid-i Haram’da Kasvâ isimli devesine binip insanlara meşhur hutbesini vermiş, bu ayet de veda hutbesinde nâzil olmuştur.” Gürânî ayetin başında zikredilen ve istikbâle delalet eden “إِذَا” lafzıyla ve Mekke fethinin hicretin 8. yılında, veda hutbesinin ise 10. yılında olduğunu belirterek bu ayetin Veda Haccı’nda nasıl nâzil olduğunu mukadder bir soru ile belirtmiştir. Bu mukadder soruya ise Nasr suresinin 2. ayetinin delâlet ettiğini izah etmiştir.²⁶³

2. Nâsîh Mensûh Konularına Yer Vermesi

Gürânî tefsirinde nesh konularına ihtimam göstermiş ve neshle alakalı meselelerde birçok görüşe yer vermiştir. Verdiği görüşler bazen tercih edilmeyen görüş iken, bazen de mensûh veya muhkem ayetler içerisinde tercih edilen görüştür.

Gürânî, tefsirinde nâsîh ve mensûh ilmine yer veren sayılı kişilerdendir. O, Usûl-ü Fıkıh’ta yazmış olduğu ve “*ed-Dürer’ül-Levâmî fî Şerhi Cem’i’l-Cevâmî*” olarak isimlendirdiği bir eser de telif etmiştir. Malumdur ki, nesh konusu üsûl-ü fıkıhın önemli bahislerinden biridir.²⁶⁴

²⁶¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VII, s. 771.

²⁶² Nasr 110/1.

²⁶³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VII, ss. 1325-1326.

²⁶⁴ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 79.

2.1. Bakara Suresi 106. Ayeti Tefsiri

Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi Gürânî, tefsirinde nâsîh mensûh konularına yer verirken lügatten istifade etmiş ve konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır.

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِثْلَهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”²⁶⁵

Gürânî, Bakara suresinin 106. ayetini tefsir ederken neshi izah etmiştir. Lügatte izale ve nakil manalarına geldiğini belirterek “نَسَخْتُ الشَّمْسُ الظَّلَّ” “Güneş gölgeyi nesh etti yani yok etti.” örneğini vermiştir. İstılahtaki manası ise şer’i bir hükmün kendisine muâzır başka bir hükümle değiştirilmesidir. Nesh bazen lafzi bazen hükmi olur. Hükmün nesh edilmesi lafzın nesh edilmesinden daha çoktur. Ayetin manası nesh edilmeden sadece lafzının nesh edilmesinin az olduğunu belirterek “جَزَاءٌ بِمَا كَسَبَا” “Yaşlı erkek ve kadın zina ederlerse Allah’tan bir ceza olarak onları recm ediniz.” örneğini delil getirmiştir.²⁶⁶

2.2. Ra‘d Suresi 39. Ayeti Tefsiri

Gürânî, tefsir ettiği ayetlerde nâsîh mensûh konularına yer verirken bazen kısa açıklamalarda bulunmuştur. Bu duruma aşağıdaki ayetin tefsiri örnek gösterilebilir.

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ مَا يُنْزِلُ وَهُوَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

“Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılar bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O’nun yanındadır.”²⁶⁷

Gürânî, Ra‘d suresi 39. ayetini tefsir ederken “يَمْحُوا” kelimesini “يُنْزِلُ مَا يَشَاءُ” dilediğini nesh eder, “يُثَبِّتُ مَا يَشَاءُ” dilediğini de sabit kılar şeklinde izah etmiştir. Buradaki nesh edilenin taat ve masiyet değil, hüküm olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁸

2.3. Nahl Suresi 101. Ayeti Tefsiri

Gürânî’nin ayetleri tefsir ederken nâsîh mensûh konularına yer vermesini Nahl suresinin 101. ayetinin tefsirinde görmek mümkündür.

²⁶⁵ Bakara 2/106.

²⁶⁶ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, ss. 558-560.

²⁶⁷ Ra‘d 13/39.

²⁶⁸ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, s. 1191.

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

“Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygambere, “Sen ancak uyduruyorsun” derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.”²⁶⁹

Gürânî, Nahl suresi 101. ayetini tefsir ederken bir ayetin başka bir ayetle değiştirilmesinin neshe delalet ettiğini söylemiş ve bu ayette çelişki olduğu vehmine kapılanlara Allah’ın bundan münezzehe olduğunu izah etmiştir. Yahudilerin neshi inkâr ettiği ve onların görüşüne göre gizlilikten sonra ayetin manasının açığa çıkmasının gerekli olduğunu savunduklarını belirtmiştir.²⁷⁰

3. Mübhemâtü’l-Kur’an’a Yer Vermesi

Gürânî, Kur’an-ı Kerim’de kendi ismiyle veya ne olduğunu ortaya koyan bir kelimeyle belirtilmeyip bunların yerine zamir, işaret isimleri, zaman ve mekân isimleri gibi kapalı olan kelimelerin geçtiği mübhem ayetleri de tefsir etmiştir. Fakat Gürânî, bu konularda fazla ayrıntıya girmeden mübhem ayetleri beyan etmekle yetinmiştir.²⁷¹

3.1. Bakara Suresi 259. Ayeti Tefsiri

Gürânî, Bakara suresinin 259. ayetinde geçen “قَرِيَّةٍ” kelimesinin izahını yaparken tefsirinde mübhemâtü’l-Kur’an’a yer vermiştir.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا

“Yahut altı üstüne gelmiş (issiz duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, ‘Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?’ demişti...”²⁷²

Gürânî, Bakara suresi 259. ayette olduğu gibi açıklanmasında herhangi bir fayda bulunmayan durumlarda, ifadenin mübhem olduğunu belirtmiştir. “قَرِيَّةٍ” kelimesinden murad edilen Beyt-i Makdis olduğunu, dirilişi inkâr edenlerin kimler olduğunu ve onların da diriltileceklerini izah ederek kendisinde bir fayda olmadığı için beldeye uğrayan kişinin kim olduğunu açıklamayıp mübhem bırakmıştır.²⁷³ İfade

²⁶⁹ Nahl 16/101.

²⁷⁰ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, IV, s. 263.

²⁷¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 80.

²⁷² Bakara 2/259.

²⁷³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, ss. 954-956.

zenginliğinden dolayı ayetin mübhem bırakılan bir kısmını, başka bir ayetle açıklamıştır.

3.2. Nisâ Suresi 69. Ayeti Tefsiri

Gürânî, ayetlerdeki mübhem olan kısımları açıklarken bazen sahabeden nakillerde bulunmuş ve ayeti tefsir etmeye çalışmıştır. Bu duruma aşağıdaki ayetin tefsiri örnek verilebilir.

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ
وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا

*“Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.”*²⁷⁴

Gürânî, Nisâ suresi 69. ayetinde geçen “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ” bölümünü tefsir ederken Hz. Aişe (r.a.) ve İbn Abbas’tan nakledilen hadisi rivayet etmiştir. “Sahabe, Hz. Peygambere (s.a.v.) O’nu çok sevdiklerini, ayrılıktan ise korkup cennette farklı mertebede olmaktan şikâyet ettiklerinde ayetin “فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ” bölümü nâzil olmuştur.”²⁷⁵ Böylece mübhem olan “أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ” kısmı zengin bir ifadeyle açıklanmıştır.²⁷⁶

3.3. Nisâ Suresi 100. Ayeti Tefsiri

Nisâ suresinin 100. ayetini tefsir ederken Gürânî, ayetteki mübhem olan kısım ile ilgili kısa açıklama yapmıştır.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ
وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da

²⁷⁴ Nisâ 4/69.

²⁷⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 12559; Beyhakî, *Şu‘abu’l-Îmân*, 1317.

²⁷⁶ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, II, ss. 132-133.

sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”²⁷⁷

Gürânî, Nisâ suresinin 100. ayetinde zikredilen “مَنْ” lafzından kastedilen kişi, Allah ve Rasulü için evinden çıkan ve bu yolda ölen kişi Cündeb b. Damrâ olduğu bilinmesine rağmen mananın kuşatıcısı olması için mübhem bırakıldığını beyan etmiştir.²⁷⁸

3.4. Kevser Suresi 3. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin, Kevser suresinin 3. ayetindeki “هُوَ” kelimesinin izahını yapması, tefsirinde mübhem konularına yer vermesinin bir başka örneğidir.

إِنَّ شَائِكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

“Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.”²⁷⁹

Gürânî, Kevser suresi 3. ayetini tefsir ederken “هُوَ” lafzındaki mübhemliğe işaret etmekle beraber zayıf görüşleri nakletmiştir. Buradaki zamirden kastedilen kişinin Ebû Leheb ya da Kâ'b b. Eşref olduğunu nakletmiştir. Bir kimseyi aşağılamak veya değersiz olduğunu ifade etmek için zamir kullanılarak mübhem bırakılmıştır.²⁸⁰

4. Muhkem ve Müteşâbih Konularına Yer Vermesi

Gürânî, ayet veya surelerin tefsirinde vurgu yapmadan geçmediği hususulardan birisi de müteşâbih ayetlerdir. O, ayetler arasındaki bağlantıyı kurarak mana ve hüküm cihetinden tekrar eden ayetleri açıklamıştır. Ayrıca bir mevzuyla alakalı daha önce geçmiş ayetleri ve kendisinde ziyade, ihtisar, takdim ve te'hir bulunan ayetlerin ihtilafını ve bu ihtilafın sebebini zikretmiştir.²⁸¹

4.1. Mâide Suresi 89. Ayeti Tefsiri

Gürânî'nin ayetlerin tefsirinde muhkem ve müteşâbih konularına yer vermesi Mâide suresinin 89. ayetinin tefsirinde görülmektedir.

²⁷⁷ Nisâ 4/100.

²⁷⁸ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, II, ss. 182-183.

²⁷⁹ Kevser 108/3.

²⁸⁰ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, ss. 1314-1315.

²⁸¹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, I, s. 81.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْإِيمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَوْ هَلِيكُمُ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”²⁸²

Gürânî, Mâide suresi 89. ayetinde geçen “لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ” kısmını tefsir ederken, bir adamın kasıt olmadan “لا وَ اللَّهِ” – “بلى وَ اللَّهِ” şeklinde yemin ettiğini belirtmiş ve İmam Şâfî ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) de bu görüşte olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe’nin ise “O şöyledir ya da o böyle değildir.” şeklindeki kesin olmayan görüşünü savunduğunu söylemiş ve sinirle söylenen bir yemin olduğunu nakletmiştir.²⁸³

Gürânî, ayetteki “وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْإِيمَانَ” kısmını tefsir ederken “عَقَدْتُمْ” kelimesinin şeddeli ve şeddesiz okunuşunu izah ederek farklı manaların olduğunu şöyle beyan etmiştir; “Kefaret gerektiren yeminden söz edilirken “عَقَدْتُمْ” kelimesinin şeddesiz okunuşu, yapılan yeminin kalpteki istek ve yöneliş olduğu manasındayken, şeddeli okunuşta işaret edilen mananın tek anlamı vardır ve yemin kefaretinin sadece ileriye dönük bir durumda sözlü and içmede gerekli olduğuna, geçmişle ilgili bir durum hakkında and içmenin ise vacip sayılmadığına hükmedilir.”²⁸⁴

4.2. Sâffât Suresi 93. Ayeti Tefsiri

Gürânî, ayeti tefsir ederken ayette geçen kelimelerin muhkem veya müteşâbih olup olmadığını izah etmiş ve farklı ayetten delil getirmiştir. Sâffât suresinin 93. ayetinin tefsiri bu duruma örnek gösterilebilir.

²⁸² Mâide 5/89.

²⁸³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, II, ss. 378.

²⁸⁴ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, II, ss. 379-382.

فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ

“Derken üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi.”²⁸⁵

Sâffât suresi 93. ayetinde geçen “ضَرْبًا” kelimesi, “زَاع” kelimesinin mastarıdır. Çünkü onun manasındadır, ya “يَضْرِبُهُمْ ضَرْبًا” şeklinde takdir edilmiştir veya “ضَرْبًا” manasında hâldir. Ayette zikredilen “الْيَمِينِ” kelimesinin farklı manaları vardır. Sağ el manasına gelebildiği gibi kuvvet anlamına da gelmektedir, ya da yemin manasına gelmektedir. Gürânî, bu manaya işaret etmek için; “وَتَأْتِيهِمْ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ” “Allah’a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım.” Enbiyâ suresinin 57. ayetini delil getirmiştir.²⁸⁶

5. Mekkî-Medenî Ayetlere Yer Vermesi

Gürânî, bir ayetin veya surenin Mekkî veya Medenî olduğuna açıklık getirmeden önce surenin ismini/isimlerini zikreder. Daha sonra o surenin veya ayetin Mekkî veya Medenî olup olmadığına dair izahlarda bulunur. Hatta bu hususta ihtilaflar varsa onlara açıklık getirir.²⁸⁷ Eğer ayetle alakalı zayıf görüş varsa onu reddeder. Ayet veya surelerin Mekkî ve Medenî olduğuna dair görüşlerin istidlâli, zayıflığına ve tercihe şâyan oluşuna göre değişir. Gürânî, sure ve ayetlerde hangisinin önce olduğunu beyan ederek, Mekkî surelerdeki Medenî ayetlere, Medenî surelerdeki Mekkî ayetlere işaret eder. Gürânî, En’âm suresinin Mekkî bir sure olduğunu söylemiş ancak bu sureden altı ayetin Medenî olduğunu zikretmiştir. Bu ayetler; En’âm suresinin 91, 92, 93, 151, 152, 153. ayetleridir.²⁸⁸

Bu açıklamaların haricinde En’âm suresinin kaç ayet olduğuyla ilgili Gürânî de kendi görüşünü belirtmiştir. Kûfe, Basra ve Şam ehline göre 166 ayet, Mekke ve Medine ehline göre ise 167 ayettir. İbn Dâris’in İbn Abbas’tan rivayetinde İmam Kurtubî (ö. 671/1273) ve İmam Mâverdî’nin (ö. 450/1058) tefsirlerinde zikrettiği cumhur ulemanın da kabul ettiği görüş, En’âm suresinin Mekkî bir sure olup 165 ayet olduğu görüşüdür. Gürânî de En’âm suresinin 165 ayet olduğunu söyleyerek ihtilafları zikretmekle beraber cumhurun görüşünü kabul etmiştir.²⁸⁹

²⁸⁵ Sâffât 37/93.

²⁸⁶ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VI, s. 97.

²⁸⁷ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 69.

²⁸⁸ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 80.

²⁸⁹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, II, s. 425.

Gürânî, Ra‘d suresini tefsir ederken Katâde’den (ö. 117/735) nakil edilen rivayetle 31. ayet hariç bu surenin Medenî olduğunu, İbn Atâ’dan (ö. 309/922) gelen rivayetle Mekkî olduğunu, bu bilginin ise İbn Abbas’tan Ali b. Ebî Talha tarafından geldiğini ifade etmiştir. Gürânî, Ra‘d suresinin 45 ayetten ibaret olduğunu belirtmiştir.²⁹⁰

Gürânî, Nahl suresinin tefsirine yer verirken bu surenin Mekkî veya Medenî olup olmadığı hususunda son üç ayeti hariç Mekkî bir sûre olduğunu zikretmiştir. Bu görüşünü de Mücâhid b. Cebr (ö. 103/722) ve İmam Şa‘bî’nin (ö. 104/722) de kabul ettiği İbn Abbas (r.a.) rivayetiyle istişhâd etmiştir.²⁹¹

Gürânî’nin tefsirinde İsrâ suresinin ismi “Beni İsrail” olarak geçmektedir. Şerhte ise surenin bir isminin “İsra” olduğu, başka bir ismin ise “Sübhan” olduğu belirtilmiştir. Gürânî, İsrâ suresinin 110 ayet olduğunu belirterek, Mekkî bir sûre olduğunu ve İbn Abbas’dan (r.a.) rivayetle “سُلْطَانًا نَصِيرًا” ayetinden “وإن كادوا وليستفرونك” ayetine kadar olan kısmının, yani 76-80. ayetlerinin Sakîf kabilesi hakkında Medine’de nâzil olduğunu belirterek, bu ayetlerin Medenî olduğunu izah etmiştir.²⁹²

Gürânî, Tegâbün suresini tefsir ederken İbn Atâ’nın (ö. 309/922) bu surenin (14, 15 ve 16. ayetleri hariç) Mekkî olduğu görüşünü nakletmiş ve toplam 18 ayetten ibaret olduğunu belirtmiş, ayet sayısında herhangi bir ihtilaf olmadığını zikretmiştir. İbnü’l-Cevzî’nin (ö. 597/1201) İbn Atâ’dan (ö. 309/922) nakletmiş olduğu ve Gürânî’nin de zikretmiş olduğu Tegâbün suresi 14. 15. ve 16. ayetlerinin Medine’de nâzil olduğunu beyan etmiştir.²⁹³

²⁹⁰ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, s. 1103.

²⁹¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, IV, s. 111.

²⁹² Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, IV, s. 307.

²⁹³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VII, s. 493.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜRÂNÎ'NİN ĞÂYETÜ'L-EMÂNÎ TEFİRİNİN ZEMAHŞERÎ'NİN KEŞŞÂF TEFİRİ İLE MUKAYESESİ

A. Zemahşerî Hakkında Kısa Bilgi

Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed el-Hârizmî ez-Zemahşerî yazdığı *Keşşâf* adlı tefsiriyle bu alanın önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Zemahşerî, şimdiki Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan Zemahşer'de doğmasından dolayı bu lakabı almış, aynı zamanda hayatının son dönemlerini Harem-i Şerif içerisinde geçirmesinden ötürü “Carullah” olarak da tanınmaktadır.²⁹⁴ Gençlik dönemi Sultan Melikşah (ö. 485/1092) ve veziri Nizamü'l-Mülk'ün (ö. 485/1092) yaşadığı döneme denk gelmiştir. Dönemin siyasetçilerinden belli makamlara getirilmesini istemiş ama aradığı karşılığı bulamayınca Horasan'a gidip başka bazı devlet adamlarıyla görüşmüştür. Devlet adamlarıyla görüşmeye bir daha yanaşmayan Zemahşerî, sonradan Mekke'ye giderek iki yılını orada geçirmiştir. Bu vakit içerisinde Arapça'nın farklı lehçelerini öğrenme imkânı bulmuş ve Hicaz'ın değişik bölgelerini gezmiştir. Ardından Hârizm'e tekrar dönen Zemahşerî burada Kutbeddin Muhammed (ö. 522/1128) ve oğlu Atsız (ö. 551/1156) tarafından büyük bir itibarla karşılanmıştır. Hârizm'de geçirdiği on yılın ardından tekrardan Mekke'ye dönmek için harekete geçmiş, yol üzerinde Şam'da belli bir süre ikamet etmiştir. Bu gidişinde kendi çevresindeki Mu'tezilî âlimlerin isteği üzerine *Keşşâf* adlı tefsirine başlamış, ardından memleketine dönerek birkaç yılını orada geçirmiştir. 1138 yılında bir kez daha Bağdat'a uğrayan Zemahşerî, burada hem ders vermiş hem de yaşının altmışın üzerinde olmasına rağmen bazı hocalardan icazet almıştır. Bağdat'tan ayrıldıktan sonra bugün Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Ürgenç şehrine yerleşmiş ve 9

²⁹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât Fî Tabakâti'l-Lüğaviyyin ve'n-Nühât*, Thk. Ebu'l-Fadl İbrahim, (Yy., Dâru'l-Fıkr, 1979), II, s. 279.

Zilhicce 538/13 Haziran 1144 yılında Harzem'in Cürcâniye'de/Ürgenç²⁹⁵ kasabasında vefat etmiştir.²⁹⁶

Zemahşerî'nin yaşadığı dönem ve kendi topraklarına değinmek gerekirse hem o dönemde hem de o coğrafyalarda büyük âlimler yetişmiş ve ilim dünyasına büyük katkılar sağlamışlardır. Mevlânâ Celâleddîn Rumî (ö. 672/1273) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) aynı dönem içerisinde bu bölgeden çıkan âlimler arasında yer almaktadırlar.

Zemahşerî'nin hocaları arasında kendisine en çok yön veren isimlerden birisi Mudâr Mahmûd ed-Dabbî el-Mu'tezilî'dir (ö. 508/1114).²⁹⁷ Ayrıca kelim âlimi olan Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101) ile kendisinden kelim eğitimi aldığı ve bunun yanısıra tefsir hususunda da hocalık yaptığı Rukneddîn İbnu'l-Melâhimî (ö. 536/1141) gibi isimlerden de bahsetmek mümkündür. İtikadi açıdan Mu'tezilî olan Zemahşerî, mezhep içerisinde Hâtemu'l-Mu'tezile diye anılmıştır. Zemahşerî dil âlimi ve müfessir kimliğinin yanısıra, kelim alanında muhtasar bir eser olan *el-Minhac*'ı da kaleme almıştır.²⁹⁸

Aslen Türk olması ihtimali yüksek olan Zemahşerî, ana dili olan Türkçenin ve iyi bildiği farsçanın yanında sonradan öğrenmiş olduğu arap dilinde eserlerini kaleme almayı tercih etmiştir. Sayısı muhtelif olsa da otuz ile altmış beş arası telif ettiği kitaba sahip olduğu söylenmektedir. Zemahşerî'nin telif ettiği bu kitaplar kıraat, dil, edebiyat ve farklı eserlerden oluştuğu görülmektedir.²⁹⁹

B. Keşşâf Tefsiri ve Kısaca Metodolojisi

Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı bu tefsir kaynağı İslam dünyasında önemli tefsir kaynaklarından birisidir. Eserin adı "*el-Keşf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvil Fî Vücûhi't-Tevîl*" şeklinde geçmiş, daha sonra bu isimde değişikliğe gidilmiş ve

²⁹⁵ Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir Makdisî, *Ahsenü't-Takâsim fî Marifeti'l-Ekâlîm*, (Beyrut: Dâru Sadr, tsz.), s. 105; Ebû Abdullah Şihabüddîn Yâkut b. Abdullah Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), II, ss.122-123.

²⁹⁶ Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Âyân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zemân*, Thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sâdır, tsz.), s. 173.

²⁹⁷ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vüât*, II, s. 276.

²⁹⁸ Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2013), XLIV, s. 235; Recep Orhan Özel, *Keşşâf Tefsiri'nin Kur'an İlimleri Yönünden İncelenmesi*, ss. 62-69.

²⁹⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmud b.Ömer b.Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *Divanü'z-Zemahşerî*, Thk. Abdüssettâr Radîf, (Kahire: Müessesetü'l-Muhtar, 2004), s. 9.

“Keşf” ifadesi “Keşşâf” olarak değiştirilmiştir. Eserin isminde yer alan “Gavâmız” ifadesi ise sonradan eklenmiştir.³⁰⁰ Neticede eserin asıl adının *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Gavâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl* olduğu anlaşılmaktadır. Zemahşerî, daha çok *Keşşâf* adlı eseriyle tanınmış ve kendisine dair pek çok tartışmalı konu bu kitap üzerinden konuşulmuştur. Zemahşerî hakkında değinilmesi gereken tartışmalı konular ve itikadi görüşleri bu kitabına göre şekillenmiştir.

Zemahşerî, tefsirinde dirayet metodu benimsemiş, fakat rivayet metoduna da müracaat etmiştir. Sahip olduğu belagati sayesinde tefsirini Arap dilinin inceliklerini derinlemesine ele alacak şekilde oluşturmağa çalışmıştır. Gramer hususunda Bağdat ekolünden sayılan müellif, asıl iki ekol olan Kufe ve Basra okullarının mezci, yani karışımı bir şekilde eserini hazırlamıştır.³⁰¹

Zemahşerî’nin *Keşşâf* adlı tefsirindeki metodolojinin nasıl olduğunun detaylı açıklamasını Gürânî’nin *Ğâyetü’l-Emânî*’sinde izlediği metotla mukayese yaparak aşağıdaki başlıklarda yer vermeye çalışılacaktır.

C. Gürânî ve Zemahşerî’nin İtikâdî Konulara Yaklaşımı

Bir insanın Allah katındaki değeri o kişinin itikadının derecesine göre değişmektedir. İtikadın olmadığı yerde insanın amelinin Allah katında hiçbir anlamı kalmaz. İşte bundan dolayıdır ki, itikad amelden önce gelir. İslam’ın ilk yıllarında inen ayetlere baktığımızda insanların kalbine ilk başta imanın yerleştirilmeye çalışıldığını, yani insanın itikadının güçlendirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadislerinde de bu durum gözlemlenebilir.

İtikadi konular kelamcılarının, filozofların, mutasavvıfların, muhaddislerin olduğu kadar müfessirlerin de en çok önem verdiği ve üzerinde düşündüğü, eserler telif ettiği konulardır. Gürânî ve Zemahşerî de itikadi konuda söz sahibi olan başlıca müfessirlerden biridir. Her iki müfessir de Allah’ın sıfatları, eli, rü’yetullah, Hz. Musa’nın Allah’ı görmesi, Allah’ın yere istiva etmesi gibi hususlara eserlerinde yer vermişlerdir. Gürânî, itikadi konulara ait ayetleri tefsir ederken ehl-i sünnet itikadi çizgisini takip etmiştir. Hatta başta Mu’tezilî olmak üzere muhaliflerine karşı bu

³⁰⁰ Salih b. Ğaramullah el-Ğâmidî, *el-Mesâilü’l-İtizâliyye fî Tefsîri’l-Keşşâf li’z-Zemahşerî fî Dav’i mâ Verâde fî Kitâbi’l-İntisâf*, (Suûd: Dârü’l-Endelüs, 1998), s. 43.

³⁰¹ Ali Özek, “el-Keşşâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 2002), XXV, s. 329.

görüşleri savunmuştur. *Keşşâf*'taki görüşleri sebebiyle Zemahşerî, Gürânî tarafından eleştirilme maruz kalmıştır.³⁰² Burada, Gürânî ve Zemahşerî'nin itikadi konulardaki ayetler hakkında dikkat çekici görüşlerinin birkaçına yer verilerek mukayese edilecektir.

1. Rü'yetullah İle İlgili Görüşleri

Rü'yetullah kavramı, “görmek” anlamındaki “rü'yet” ile “Allah” lafzının birleşmesiyle oluşan ve “Allah'ın görülmesi” anlamına gelen kavramdır. Rü'yetullah kavramı itikadi konulardan birisi olup müfessirler de üzerinde yorum yapmıştır. Rü'yetullahın dünyada ve ahirette gerçekleşmesiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur.³⁰³

Aşağıdaki iki farklı ayetin tefsirinde Gürânî ve Zemahşerî'nin bu konuyla ilgili görüşlerini ve bunların mükayesesini görmek mümkündür.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

“Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”³⁰⁴

Zemahşerî, ayette geçen “البَصَر/el-basar” kelimesinin latif bir cevher ve görme duyusu için Allah'ın oluşturduğu sıfatı olduğunu, varlıkların onun ile gördüğünü, gözlerin O'nunla irtibat kuramaz ve O'nu idrak da edemez olduğu ve bunun sebebinin O'nun, görülmekten ve görünür olmaktan haddi zatında yüce olduğunu açıklamıştır. Gözler bir cihet itibariyle görmekle irtibat kurarlar ki, bu da aynı cisimler ile olduğu gibidir. Allah'ın (c.c) idrak edilebilirliği idrakının inceliği sayesinde başka hiçbir idrak sahibinin idrak edemeyeceği, göremeyeceği daha ince cevherleri bile idrak edebildiğini açıklamıştır. Allah, duyularla algılanmayan

³⁰² Mahmut Ay, “Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî'si”, ss. 311-312.

³⁰³ Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2008), XXXV, ss. 311-314.

³⁰⁴ En'âm 6/103.

varklıklardan dahi haberdardır. O gözleri, bakışları idrak eder şeklinde tefsir etmiştir.³⁰⁵

Gürânî'ye göre ise gözler O'nu idrak edemez, yani O'nu ihata edemez. Çünkü O cisim değildir ve cismani de değildir. Allah (c.c) burada rü'yet ile idrakı ayırmıştır. Ayrıca kendisinin idrak edilebilirliğini imkânsızlaştırması, görülmesini de imkânsızlaştırması manasına gelmez. Gürânî rü'yetullahla ilgili şunları da ifade etmiştir; Her bir göz O'nu idrak edecek değildir. Rü'yeti inkâr edenin şüphesi ise bunun vuku bulacağına yöneliktir, yoksa imkânsızlığına yönelik değildir. Çünkü bir şeyin menfi olması onun imkânsızlığına delil değildir. Basar, eşyaları gören organa verilen, yerleştirilen bir nurdur. Aynı zamanda o organın da ismidir. Fakat burada kastedilen ilk kısımdır. Sadece Allah absarı idrak eder ayeti ile de bu böyle anlaşılır. Bu olguda sadece Allah'ın tek olması demek bunun görme duyusu ile ilgili olduğuna delildir, göz organı olduğuna delil değildir. O, latif ve habir olandır ve her şeyde hikmeti mevcuttur. Darlandıkları zaman kullarına latif olandır ve onların niyetlerini de en iyi bilendir. O gözlerin göremeyeceği kadar latif ve gözleri/görmeyi idrak ederek her şeyden haberdar olandır.³⁰⁶

Mukayese: Bu ayetin tefsiri tefsir kaynaklarında bulunan yaygın örneklerdendir. Rü'yetullahla ilgili Mu'tezilî görüşü benimseyen ve bundan dolayı eleştiriler alan Zemahşerî ile Gürânî'nin yorumlarını kıyaslamak faydalı olacaktır. Görüldüğü üzere Zemahşerî "idrak'ı-basar"ı 'Allah'ın (c.c) görülmesi' olarak esas alırken; Gürânî ise 'Allah'ın idrak edilmesi/göz ile ihata edilmesi' olarak değerlendiriyor. Buna göre Zemahşerî Allah'ın görülemez olduğunu söylerken Gürânî ise Allah'ın (c.c) görülmesi bu güne kadar gerçekleşmiş olmasa bile bunun olamayacağı anlamına gelmeyeceğini ifade ediyor. Mükayese neticesinde, Allah'ın (c.c) görülmesi hususunda bu iki âlimin görüşleri arasında pek farkın olmadığı görülmüştür. Zemahşerî de Gürânî de O'nun cisim olmadığı iddiasındadırlar. Ama görmenin insanların zihindeki canlandırmalarının karşılığı bir mekân ve cihet vesilesi ile olunca Allah'ın bundan münezzeh olduğunu ifade ederek Zemahşerî bu olguyu reddetmektedir. Aynı hassasiyette olan Gürânî ise nasslardan yola çıkarak sahip

³⁰⁵ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Thk. Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Şeyh Ali Muhammed Muavviz, (Riyad: Mektebetü'l-Abeykan, 1998), II, s. 387.

³⁰⁶ Gürânî, *Ġâyetü'l-Emânî*, II, s. 539

olduğumuz şartların haricinde gerçekleşebileceğini, ama bunun da Allah'ın zatına bir eksiklik getirmeyeceğini iddia etmektedir. Neticede Gürânî ile Zemahşerî bu konu üzerinde ittifak etmeyip farklı görüşlere sahip olmuşlardır.

Rü'yetullahla ilgili Zemahşerî ile Gürânî'nin görüşlerinin mükayesesine ikinci bir örnek aşağıda verilmiştir.

إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ

“Rablerine bakarlar.”³⁰⁷

Zemahşerî, bu ayetteki kişilerin bütün insanlığın toplandığı mahşer gününde, ne haşredilebilecek ne de sayılabilecek olan pek çok şeye bakacaklarını, Müminlerin de kendileri aleyhinde hiçbir korkunun ve üzüntünün olmaması hasebiyle umanlardan olacağını ifade etmiştir. Zemahşerî, buradaki söz konusu “نظر/bakmak” kavramının Allah'a bakmak olarak anlaşılacaksa imkânsız bir durum olduğunu, bunun daha doğru olan bir manaya hamledilmesi gerektiği söylemiştir. Doğru olan ise insanların günlük hayatta kullandıkları şu cümlenin ifadesi gibidir diyerek: ‘Ben falanca kişiye bana ne yapacağına bakıyorum, umuyorum. Şairin bu sözü de Melikten bir beklenti ve rica olma minvali üzerinedir: Ey Melik! Eğer senden bir şey umarsam, deniz bile Sen'den daha az cömerttir.’ cümleleriyle örneklendirmiştir.³⁰⁸

Gürânî, ayette rü'yetullahın ‘Ondan başkasına bakmadıklarına’ işaret eder. Buna, hilali görmeyi arzulayan kişiler ya da mühim olanı takdim etmek ve fasılayı gözetmek örnek verilmiştir. Buradaki mananın “انتظار/ummak” manasına hamletmenin ise hiç yakışmayacak bir mana olduğunu, bunun ise tam bir facia olacağı ifade edilmiştir (mevtu'n-ahmer). Gürânî, Tirmizî'de (ö. 279/892) rivayet olunan “ وَأَكْرَمُهُمْ عَلَى اللَّهِ مَنْ يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهِ غُدُوَّةً وَعَشِيَّةً، ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: {وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ} رِبْهَا نَاظِرَةٌ” Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘Allah Teâlâ'nın en kerim kulları gece ve gündüz Ona bakanlardır.’ dediler ve bu ayeti okudular.”³⁰⁹ hadisi örnek vererek bu ayetin tefsirini yapmıştır.³¹⁰

Mukayese: Bu ayette Gürânî ve Zemahşerî'nin farklı yorumları görülmektedir. Öncelikle Zemahşerî, bu ayeti mensubu olduğu mezhebine uygun bir biçimde tefsir etmiştir. Söz konusu “نظر/bakmak” ifadesini “انتظار/ummak” olarak anlamış ve ayeti

³⁰⁷ Kıyamet 75/23.

³⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, VI, s. 270.

³⁰⁹ Tirmizî, *el-Camî*, Tefsîri'l-Kur'ân, 3330.

³¹⁰ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VII, s. 839.

kendi mezhebinin icab ettiği gibi tefsir etmiştir. Lügat itibariyle söz konusu mananın verilmesinde veya Gürânî'nin ifade ettiği üzere bizzat “نظر/bakmak” anlamı üzere kabul etmek arasında bir fark yoktur. Çünkü ayette geçen bir kelimenin tefsirinde lügattaki makbul manalar arasında seçim yaparken, herhangi bir üstünlük niteliği bizzat lügat tarafından belirlenemez. Gürânî, ayette geçen kelimenin manasını lügata dayanarak açıklamışsa da, temel hedefi bu kelimeyi ayet ve hadise dayanarak açıklamaya çalışmaktır. Getirdiği bu nas ile kendisinin söylediği “نظر/bakmak” manasının mümkün olduğunu ve bundan ötürü “انتظار/ummak” anlamını vermenin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.

2. Allah'ın Sıfatlarının Benzersiz Oluşuyla İlgili Görüşleri

Zemahşerî ile Gürânî'nin Allah'ın sıfatlarının benzersiz oluşuyla ilgili görüşleri Şûrâ suresinin 11. ayetinin tefsirinde incelenecek ve mükayesesi yapılacaktır.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ
وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”³¹¹

Zemahşerî, bu ayette geçen ‘Onun gibisi yoktur.’ ifadesinden kastın Allah’ın (c.c) temiz olduğunu vurgulamış, bu ifadenin kinaye olduğu anlaşılınca ‘Allah gibisi yoktur.’ ile ‘Onun misli gibisi yoktur.’ arasında bir fark olmadığını söylemiştir. Yani burada sadece kinayeden istifade edilmiştir. Zemahşerî’ye göre buradaki art arda gelen iki ifadenin tek manaya delalet ettiği, bunun da Allah’ın zatına herhangi bir benzerliği olumsuzlaştırmak olduğu görülmektedir. Zemahşerî, ‘Bilakis! Allah’ın (c.c) eli mebsuttur (sıkıdır).’ Mâide 64. ayetin örneğini vermiş, bu ayetin ‘Onun elini tasavvur etmeden ve herhangi bir cismani genişlik atfetmeden salt cömertlik’ manasına geldiğini açıklamıştır. Buradaki ibarenin sadece cömertlikten bahsetmek için kullanıldığını, bu ifadeyi eli olmayan için de sarf ettiğini, hatta benzeri olan ve olmayanlar için de kullanıldığını söyleyen Zemahşerî, teşbih kelimesinin (teşbih

³¹¹ Şûrâ 42/11.

kelimesi olan “ك” ile “misli”) tekit için tekrar edildiğini ileri sürmenin mümkün olduğunu diyerek tefsir etmiştir.³¹²

Gürânî, bu ayetteki ‘Onun misli gibisi yoktur.’ ibaresinde Allah’ın benzerlerinin olmayacağına dair kinaye yollu bir nefiy olduğunu, bunun delili ise O’nun misli gibisinin olmadığına işaret ettiğini ifade etmiştir. Eğer mislinin misli olduğu kabul edilseydi, mislinin de olması gerekliliğini doğrulayacak özellikte olacağı ve bu yöntemin belagatçılar arasında bilindik bir üslup olduğunu söyleyen Gürânî, cömertlik hususunda övmek için ‘senin gibisi cimrilik etmez.’ örneğini vermiştir. Bu söz ile ‘Sen cimrilik yapmazsın.’ arasında bir fark yoktur. Bu kinayenin iki manaya delalet ettiğini, cimriliğin olmadığına dair mucib’i-delalet ve onu cimri olmayanlar zümresine dâhil ettiğini, bu mananın cimriliğin nefyi hakkında daha güçlü bir delil olduğunu söyleyen Gürânî, ‘Teşbih harfleri tekit içindir.’ diyerek tefsir etmiştir.³¹³

Mukayese: Zemahşerî, ‘‘O’nun misli gibisi yoktur’’ ifadesinde kinayeden istifade edildiğini söylemiş ve bu konuya benzer arap deyimi örneklerini vererek açıklamıştır. Gürânî ise ‘‘O’nun misli gibisi yoktur’’ ifadesini belagat konusuyla izah ederek Allah’ın benzerliğinin olmayacağına bunun kinaye yollu nefiy olduğuna işaret etmiş, ayrıca örnek vererek konuya açıklık getirmiştir. Allah’ın sıfatlarının benzersiz oluşuyla ilgili iki müfessirin tefsirinin mukayesesi sonucunda çok da benzer olmayan yakın görüşlerde oldukları tespit edilmiştir.

3. Allah’ın Müminlere İltifatıyla İlgili Görüşleri

Ahzâb suresinin 44. ayetini tefsir eden Zemahşerî ve Gürânî, Allah’ın müminlere olan iltifatıyla ilgili görüşleri aşağıda verilmiştir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

نَحِيْتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامًا وَاَعَدَّ لَهُمْ اَجْرًا كَرِيْمًا

“Allah’a kavuşacakları gün mü’minlere yönelik esenlik dileği ‘Selâm’dır. Allah, onlara bol bir mükâfat hazırlamıştır.”³¹⁴

³¹² Zemahşerî, *Keşşâf*, V, s. 398.

³¹³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, VI, s. 401.

³¹⁴ Ahzâb 33/44.

Zemahşerî, buradaki “تَحِيَّتُهُمْ” ifadesinin masdarın mefulüne izafesi kabilinden olduğunu söylemiştir. Yani, O’nunla karşılaştıkları gün selam ile karşılanacaklardır. Allah Teâla’nın onları selamı ile tazim etmesi şeklinde bir mana caizdir. Farklı tazim türüyle yaptığımız ve tefsir ettiğimiz mana üzerine de “لِقَاءَ/karşılama” ile çeşitlendirilebilecek anlamdadır. Bu meleku’l-mevtin (ölüm meleğinin) ve onunla birlikte diğer meleklerin onları (müminleri) selamlaması ve cennet ile müjdelemesidir. Ayrıca kabirlerinden kalkılacağı anda melekler tarafından verilen selam olabileceği veya cennete girerken selamlanacakları söylenmiştir. Zemahşerî, Allah’ın iltifatını açıklarken ‘Melekler: Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu! diyerek her kapıdan onların yanına girerler.’³¹⁵ ayetini örnek vermiş ve ayetin anlamına açıklık getirmiştir.³¹⁶

Gürânî, bu ayetin tefsirinde ‘Kendisine kavuştukları gün, Allah’ın onlara iltifatı, ‘selâm’dır. Allah onlara çok değerli mükâfat hazırlamıştır.’ diyerek; “تَحِيَّتُهُمْ” ifadesinin masdarın mefulüne izafesi olduğunu ve manasının ise ölümden sonraki karşılama, kabirden çıkış anındaki karşılama, cennete girerken karşılama olduğunu izah etmiştir. Yine Gürânî, ayette geçen “سَلَامٌ” ifadesinin ise bütün kötülüklerden selamette/uzakta olmanın ihbarı olduğunu açıklamıştır.³¹⁷

Mukayese: Mukayese için verilen bu ayet tefsirinde Gürânî ve Zemahşerî’nin görüşleri arasında farklılığın olmadığı görülmüştür. Gürânî, bazı ayetlerin tefsirlerinde bizzat *Keşşâf*’tan yararlanmış ve neredeyse aynısını aktarmıştır. Tabii ki, bu bir iddiadan başka zan olmakla beraber, bunun ilmi bir kesinlik ifade etmeyeceğini de belirtmek gerekir. Böyle bir kararın verilmesi için birden çok örneklerin incelenmesi gerektiği kesindir. Ayrıca bu anlamdan başka şöyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür: Bu ayetin tefsirindeki Gürânî ile Zemahşerî’nin görüşlerinin benzerliğin aynı olmasından ziyade, verilen farklı örneklerin kronolojik özellikleri göz önünde bulundurularak yapıldığı ve bundan dolayı benzer olduğu kanaatine varılmıştır.

³¹⁵ Ra‘d 13/23, 24.

³¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, s. 78

³¹⁷ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, V, ss.792-793.

4. Hidâyet ve Dalâlet Kavramlarıyla İlgili Görüşleri

Hidâyet ve dalâlet kavramlarına her iki müfessir tefsirinde yer vermiştir. Bu kavramlarla ilgili müfessirlerin görüşlerinde mükayese yapmak için aşağıdaki örneği vermek yeterlidir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ تَبْعَثَ
رَسُولًا

“Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmuşsa kendi aleyhine sapıtmıştır. Hiçbir günahkâr, başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edici değiliz.”³¹⁸

Zemahşerî, bu ayetin tefsirinde bütün nefis sahiplerinin günah yüklü olduğunu, her nefsin başkasının günahını değil ancak kendi günahını taşıdığını ve ‘Biz bir rasul göndermedikçe’ kimseye azap edilemeyeceğini, rasul gönderilmişse ancak azabın sabit olacağını söylemiştir. Zemahşerî, azap edilmelerine dair “Peygamberler gelmeden evvel de onlar için delil sabittir. Çünkü onlar kendileri Allah’ı bilebilecekleri bir araç olan ‘akıl’a sahiptirler. Düşünmemekle hata etmişler, hâlbuki bunun için yeteri kadar istidada sahiplerdi. Bunu düşünmekten gaflet içinde olmaları ve inkâr etmeleri hasebiyle azap gerekiyordu. Bu azap, onların bildirilmeyen şeriat bilgisinden veya imanlarından sonra sahih olan amelden geri kalmalarından kaynaklanmıyordu.” şeklindeki örnekleri vererek ayetin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Peygamberlerin gönderilmesi gafletten sıyrılmak için ikaz ve düşünmeye dikkat çekmenin genel bir cümlesi olduğunu ifade eden Zemahşerî, “Biz gafil kaldık, eğer bir rasul olsa idi bizi akli deliller üzerine düşünmeye sevk ederdi.” örneğini vererek azabın ancak rasul gönderildikten sonra mümkün olacağını beyan etmiştir.³¹⁹

Gürânî, ‘Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur.’ ayetinin ‘İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.’³²⁰ ayetiyle aynı minvalde olduğunu söylemiştir. Ayrıca Gürânî, ‘Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz.’ ifadesinin çocukların azaba uğramayacağına dair bir işaret olduğunu vurgulamıştır. Ayette geçen “وَزْرَ”

³¹⁸ İsrâ 17/15.

³¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, ss. 499-500.

³²⁰ İsrâ 17/7.

kelimesinin aslının “الْقَالَ” ağırlık manasında olduğunu ve “حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا” ‘Ki böylece savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin).’³²¹ ayetindeki mana ile aynı cihette olduğunu söyleyen Gürânî, şu ayet örneğini de vermiştir: ‘Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler.’³²² Ayetteki mananın onların hem sapmaları hem de saptırmaları dolayısıyla olduğunu söyleyen Gürânî, ‘Biz bir rasul göndermedikçe azap da etmeyiz.’ ayetini örnek vermiş ve bu ayetle ilgili ‘Öyle bir rasul ki, hükümleri açıklayıcı olan bir Rasul. Buradan bi’set (peygamber olarak görevlendirme) olmaması halinde azap olamayacağına dair bir işaret vardır. Rasul kelimesini akla hamletmek ise Şâri’in kelimasında asla bulunmamaktadır.’ cümleleriyle ayetin manasını açıklığa kavuşturmuştur.³²³

Mukayese: Aynı ayetin iki farklı müellif tarafından yorumu arasında ayetin manasına yönelik bir birliktelik içinde oldukları görülmektedir. İkisi de karşı tarafa cevap verircesine konuyu detaylandırarak diyalog örnekleme üzerinden vurgulanmak isteneni anlatmaktadırlar. Mukayese sonucunda her iki müfessirin, aklın Allah’ın varlığı bilgisine ulaşmada yeterli olup olmaması hususunda ayetin zahiri manasını delil olarak azap için sadece aklın bir araç sayılmayacağını belirttiği görülmektedir. Anlatım tarzı itibarıyla burada bir benzerlik olsa da Gürânî’nin dilsel izahlar için ayet istişhâd ettiği görülmektedir. Burada, Gürânî ve Zemahşerî’nin bazı konularda aynı fikirde bulunduğu, bazı konularda ise ayrıştığı görülmektedir.

5. Hüsna ve Ziyade Tabirleriyle İlgili Görüşleri

Zemahşerî ile Gürânî’nin tefsirinde ele alınan itikadi konulardan biri de “الْحُسْنَى” ve “زِيَادَةُ” kavramlarıdır. Bu kavramların tefsirinde her iki müfessirin görüşlerini mukayese etmek için aşağıdaki örneğin verilmesi daha uygun görülmüştür.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

³²¹ Muhammed 47/4.

³²² Ankebût 29/13.

³²³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, IV, ss. 339-341.

“Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir ve orada ebedî kalacaklardır.”³²⁴

Zemahşerî, “الْحُسْنَى” kelimesinin mükâfat olarak verilen güzellik, “زِيَادَةٌ” ifadesindeki kastın ise mükâfatın da üstünde gelen ve lütuftan kaynaklanan bir şey olduğunu izah etmiştir. Bu açıklamasında Zemahşerî, şu ayeti delil olarak sunmuştur: ‘Onlara lütfundan daha fazlasını verir.’³²⁵ Hz. Ali’den (r.a.) rivayet edildiğine göre “زِيَادَةٌ” tabiri tek bir inciden meydana gelen oda olduğunu, İbn Abbas’tan ise “الْحُسْنَى”nın iyilik; “زِيَادَةٌ”nin ise iyiliğin on kat karşılığı olduğunu nakleden Zemahşerî, farklı sahabenin açıklamalarına şu şekilde yer vermiştir. ‘Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) bunun on kattan yedi yüz kata kadar karşılık olduğunu zikretmiştir. Mücâhid (ö. 324/936) ‘Ziyâde, Allah tarafından bir bağışlama ve rızadır. Yezid b. Şecere bu hususta biraz daha uzun bir açıklamada bulunarak şunları söyler: “زِيَادَةٌ” kelimesi cennet ehline gelen buluttur. Bu bulut onlara ‘Sizin için ne yağdırmamı istersiniz?’ der. Onlar ise yağdırmasından başka bir şey istemezler. Müşebbihe ve Cebriyye müntesipleri zannettiler ki, buradaki “زِيَادَةٌ” Allah Tealanın vechi şeriflerine nazardır. Bunun üstüne bir de uydurma hadis rivayet ederler: Hadiste ‘Cennetlikler cennete girdikleri vakit onlara ‘Ey cennet ehli!’ diye seslenilmesinin ardından perde kaldırılır ve onlar Allah Tealaya bakarlar, Allah’a yemin olsun ki, onlara bundan daha sevimli bir şey verilmemiştir.’ Yezid b. Şecere’nin bu ayetle ilgili uzun açıklamasını örnek veren Zemahşerî “الْحُسْنَى” ve “زِيَادَةٌ” kavramlarına açıklık getirmiştir.³²⁶

Gürânî, hüsna ve ziyade kavramlarıyla ilgili kısa açıklamalar yaparak şunları söylemiştir: ‘İyilik sahipleri için’ yani imanlarında ihlas içinde olanlar için “الْحُسْنَى” yani cennet ya da mükâfat olarak verilen iyilik ve “زِيَادَةٌ” yani Allah ile karşılaşma vardır. “الْحُسْنَى” amelin karşılığıdır; “زِيَادَةٌ” ise on kattan yedi yüz kata kadar verilendir.’ “زِيَادَةٌ” kavramıyla ilgili ‘Allah’ın rızası bunların hepsinden daha

³²⁴ Yûnus 10/26.

³²⁵ Şûrâ 42/26.

³²⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, ss. 130-131.

*büyükdür.*³²⁷ ayetini örnek veren Gürânî, “زَيَادَةٌ” ifadesi için; ‘Allah’ın rızasıdır.’ diyerek ayeti tefsir etmiştir.³²⁸

Mukayese: Yûnus suresinden ele aldığımız bu ayet, bazı farklılıklar ve farklı yaklaşımlar hakkında bizi bilgilendirmesi açısından mühimdir. Nitekim tefsir kaynaklarında çokça rastlanıldığı ve akaid kitaplarında da kimi zaman atıflar yapıldığı üzere bu ayetin manasının “Allah Tealayı görmek” olduğu ve bunun bir mükâfat olduğu bilinmektedir. Ama Zemahşerî’nin tefsirinde üyesi olduğu mezhebinin gereğince verdiği manadan ötürü ayrıca bir çaba içinde olduğuna şahit olabiliriz. Şöyle ki, zikrettiğimiz bu yaygın kanaate karşılık Zemahşerî bu mananın (Allah’ın görülmesinin) tek hakikat olmadığı, hatta genel inancın aksine yanlış bir tutum olduğunu sahabeden iki, tâbiînden ise üç isimle açıklamaya çalışmış ve onlarda bu mananın bulunmasıyla karşı tarafı susturmaya çalışmıştır. Ayrıca Yezid b. Şecere kanalıyla, bunun bir sapkın fırka inancı olduğunu kabul ettiğini göstermiş ve bu konudaki bir mevzu hadisi de kendisine delil olarak getirmiştir. Zemahşerî burada hadisin mevzu oluşu ile bu inancın sabit olmayacağına dair bir fikir vermek istese de, bu konuda zikredilen ve başka kaynaklarda senet sihhati bakımından reddedilmemiş hadisleri getirmemiş olması gariptir. Gürânî, “زَيَادَةٌ” kelimesinde vurgulanmak istenenin “Allah’ı görmek” olduğunu ilk sıraya koyarken, diğer manaları da yan anlamlar olarak kategorize etmiştir. Zemahşerî hakkında bir eleştiri görülmemesi onun Zemahşerî’den bağımsız olarak çalışmış olacağı kanaatini güçlendirmektedir. Her ne kadar aralarındaki fikri farklılıklar bize onları tamamen farklıymış gibi tanıtsa da verilen örneklere ve alıntılara baktığımızda yüksek oranla onların aynı kaynakları kullanmış olmaları fikrini uyandırmaktadır.

6. Hz. Musa’nın Allah’ı Görmek İstemesiyle İlgili Görüşleri

Hz. Musa’nın Allah’ı görmek istemesiyle ilgili Zemahşerî ile Gürânî’nin görüşleri A’râf suresinin 143. ayetinin tefsirinde irdelenmiştir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

³²⁷ Tevbe 9/72.

³²⁸ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, III, ss.575-576.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي قَالَ رَبِّي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, ‘Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.’ dedi. Allah da, ‘Beni (dünyada) katiyen göremezsın. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.’ dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, ‘Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.’ dedi.”³²⁹

Zemahşerî, “رَبِّي أَنْظُرْ إِلَيْكَ” cümlesindeki “رَبِّي” kelimesinin ikinci mefulü olup açılımını şöyle yapmıştır: “رؤية أَرِنِي نَفْسَكَ أَنْظُرْ إِلَيْكَ” kelimesi ile “نَظُرْ” kelimesi aynı manadadır. Nasıl olur da her iki kelimedede aynı cümle içerisinde peş peşe kullanılır? Zemahşerî, ayetin manasını: ‘Beni, Seni görebilecek olduğum bir konuma koy ki, bana tecelli edesin ve ben de sana bakarak seni göreyim.’ şeklinde vererek, Allah’ı en iyi bilenlerden biri olan Musa peygamberin Allah’ı görmeyi nasıl isteyeceğini, ona caiz olmayan şeylerin diğer insanlara da caiz olmayacağını ifade etmiştir. Allah’ın görünür olmaktan da beri olduğunu -ki görmek bazı organları idrak edebilmektir- en iyi bilenlerden biri Musa peygamberin bunu niçin istediğini sorgulayan ve bu görmenin ancak görülecek olan şey bir mekânda olunca gerçekleşebileceğini ileri süren Zemahşerî, bu hususlarla ilgili şunları kaydetmiştir: ‘Cisim ve araz olmayan şeyin de bir mekân olması imkânsızdır. Musa peygamberin Allah’ı görmeyi talep etmesi sadece çağırılmış olduğu sefih ve zelil insanları pişman etmek ve onların yaptığı eylemden uzak durmak içindir. Çünkü onlar Musa peygamberden Allah’ı görmeyi talep ettiklerinde Hz. Musa onlara bu taleplerini çirkin görmüş, hata ettiklerini beyan ederek onlara doğru olanı hatırlatmıştı. Onlar da buna karşılık ‘Asla sana iman etmeyiz, taki Allah’ı açıkça görünceye kadar.’ demişlerdi. Bunun üzerine Musa peygamber de böyle bir talebin gerçekleşemeyeceğini, bizzat işitsinler diye böyle bir talepte bulunmuştu.’ Bu

³²⁹ A‘râf 7/143.

açıklamalarından sonra Zemahşerî, “لَنْ تَرَانِي” ifadesini işaret ederek Allah’ın görülemez olduğunu vurgulamış ve ayetin tefsirini tamamlamıştır.³³⁰

Gürânî, “قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ” ifadesini ‘Bana kendini göster yani: Seni görmem için beni konumlandır, ben de sana bakıp seni göreyim.’ şeklinde açıklamıştır. Bu şekilde açıklamanın sebebi bakmak görmekten önce olan bir durum olduğu içindir.

Gürânî, ayetteki “قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي” cümleyi ele alarak şu açıklamalarda bulunmuştur: ‘Musa peygamberin Allah’ı görmesi Allah’ın dağa olan tecellisine bağlandı. Şüphe yok ki, dağın yerinde sabit kalması mümkün olan bir durumdur. Mümküne bağlanan her şey de mümkündür. Ayette “لَنْ” edatının kullanılması Allah’ı görmenin mutlak olarak imkânsız olması anlamına gelmez. İşte bundan dolayı Allah Teâla Musa peygambere kendisini görmesinin muhal olduğunu söylemedi.’ Gürânî bu ayetin izahı için: Buhârî ve Müslim, Hz. Peygamberden (s.a.v.) şöyle bir hadis rivayet etmiştir: *إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبِّكُمْ كَمَا تَرُونَ الشَّمْسَ وَقَتِ الظُّهْرِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ*

‘Siz şu güneşi güçlük çekmeden gördüğünüz gibi, Rabbinizi de açıkça göreceksiniz...’³³¹

Bu hadisi delil getiren Gürânî, ayette geçen ‘görme’yi ‘anlamak’ anlamına taşımanın doğru olmadığını, çünkü bu durumda hakiki manayı zaruret olmaksızın dönüştürmek olacağını ifade etmiştir.³³²

Mukeyese: Zemahşerî, bu konuda ilk olarak ayetin irabını yapmıştır. Gürânî ise, bu konuya hiç değinmeden “bakmak” ile “görme”nin arasındaki farka değinmiştir. Zemahşerî, kitabının birçok bölümünde uygulamış olduğu soru cevap metodu ile önce “görmek” ile “bakmak” arasında farkı, daha sonra Musa peygamberin neden Allah’ı görme talebinde bulunduğunu açıklamıştır. Gürânî ise, buna ilave olarak sadece Allah’ın görülebilir olmasını destekleyen delillerden iki tanesini beyan edip konuyu bitirmiştir. Mukayese sonucunda bu konuda Allah’ın muradını açıklamaya çalışan bu iki müfessirin de ayrıştığı görülmektedir.

³³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 501.

³³¹ Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî*, I, 554, (Gürânî bu hadisi Buhârî ve Müslüm’den rivayet ederken mana rivayeti yapmıştır. Buhârî ve Müslüm’de bu manada hadisler olsa da buna benzer lafızlar da vardır).

³³² Gürânî, *Ġâyetü’l-Emânî*, II, s. 756.

7. Allah'ın Elinin Mü'minlerin Eli Üzerinde Olmasıyla İlgili Görüşleri

Fetih suresinin 10. ayetinde “Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.” şeklinde geçen bu ifadeyle ilgili Zemahşerî ve Gürânî kendi görüşlerini aşağıdaki gibi belirtmişlerdir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَتَ فَإِنَّمَا يَنْكُتُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

“Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”³³³

Zemahşerî, bu ayetten maksadın, Allah Resülünün (s.a.v.) elinin biat edenlerin elinin üzerinde olduğunu, Peygamberin (s.a.v.) elinin burada Allah'ın eli konumuna gelmiş olduğunu vurgulamıştır. Allah Teâlanın uzuvlardan ve herhangi bir cismin özelliklerine sahip olmaktan münezzehe olduğunu ifade eden Zemahşerî, ayetin manasının Peygamberin (s.a.v.) yaptığı antlaşmanın Allah ile yapılmış bir antlaşma olmasını ve aralarında hiçbir fark olmadığını teyit etmek için olduğunu dile getirmiştir. Ardından Zemahşerî, “مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ” ‘Kim Allah'ın resülüne itaat ederse muhakkak Allah'a itaat etmiştir.’³³⁴ ayetini örnek göstererek biattan maksadın bey'atürrıdvân olduğunu söylemiştir.³³⁵

Gürânî, ayette geçen “يد/el” kelimesinden maksadın Allah Rasulünün (s.a.v.) biat esnasındaki eli olduğunu, Allah'ın ise uzuvlardan münezzehe olduğunu ifade etmiştir. Bunun tam anlamıyla hayal ettirmek suretiyle Allah Rasulü (s.a.v.) ile yapılacak olan bir antlaşmanın aynı zamanda Allah ile yapılmış olduğu anlamına geldiğini söyleyen Gürânî, bu antlaşmanın bey'atürrıdvân olduğunu ifade etmiştir. Gürânî, bu biatte olan herkesin cennet ehli kişiler olduğunu ve sayılarının üç yüz ile beş yüz kişi arasında değiştiğini belirtmiştir.³³⁶

Mukayese: Bu ayette Zemahşerî ve Gürânî “يد/el” kelimesinin anlamında halef ulemanın yolundan gidip bir mana zikretmişlerdir. Buradaki “يد/el” kelimesinden maksadın peygamberin eli olduğunu beyan etmişlerdir. Selef âlimleri ise bu veya

³³³ Fetih 48/10.

³³⁴ Nisâ 4/80.

³³⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, s. 537.

³³⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, VI, s. 611.

diğer ayet gibi teşbihe ihtimalli olan yerlerde herhangi bir mana zikretmeyip, bilakis manasını Allah'ın muradına bırakma görüşündedirler. Yalnız her iki dönem arasında ciddi fark olup fitnenin ve fesadın daha çok yaygın olduğu bu dönemlerde ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesine sahip olan insanların kendi aralarında, aynı şekilde halef ulemanın yaptığı gibi herhangi bir tevil yapmasalar da bu ve buna benzer ayetlerin tevillerinin bilinmesi gerekiyor. Bu konuda her iki müfessirin de aynı fikirde oldukları görülmektedir.

8. Mi'râc Ayetinin Kelami Açıdan Yorumlanması

Kelami konulardan birisi olan Peygamberimizin (s.a.v.) mi'râca yükselmesi hususunda da kendi yorum ve görüşlerini belirten Zemahşerî ve Gürânî, İsrâ suresi 1. ayetin tefsirinde “سُبْحَانَ” , “أَسْرَى” , “لَيْلًا” gibi kelimeleri izah etmişlerdir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا
إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

*“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götürülen Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”*³³⁷

Zemahşerî, ayette geçen “سُبْحَانَ” kelimesinin alem³³⁸ bir kelime olup Allah Teâla'yı tesbih etmek için kullanıldığını ve nasp olmasının sebebinin ise “üsebbihullâhe sübhâne/Allah'ı tenzih ederim” ifadesinin takdirinde olduğunu izah etmiştir. Bunun manasını “Allah, düşmanlarının Allah'a izafe etmiş olduğu bütün ayıp ve çirkinliklerden münezzehtir.” şeklinde açıklayan Zemahşerî, ayette geçen “لَيْلًا” kelimesiyle ilgili şu izahlarda bulunmuştur: ‘Burada “لَيْلًا” kelimesi zarf olarak nasp olmuştur. “أَسْرَى” gece yürüyüşü için tekrardan bir daha “لَيْلًا” kelimesi olarak zikredildi. “لَيْلًا” kelimesinin nekre olarak zikredilmesi gece olan yolculuğun süresinin kısa sürede meydana geldiğini ifade etmek amacıyladır. Çünkü Hz. Peygamberin (s.a.v.) gecenin bir kısmında gerçekleşen yolculuğu Şam ile Mekke arasında kırk gece yürüyüşüne denk geliyordu. “لَيْلًا” kelimesinin nekre olması da bu

³³⁷ İsrâ 17/ 1.

³³⁸ Arapçada alem “özel isim” anlamında kullanılan bir dil bilgisi terimidir.

yolculuğun gecenin sadece bir bölümünde meydana geldiğini ifade etmek içindir.’ Zemahşerî, “لَيْلًا” kelimesiyle ilgili sahabe kavillerinden de deliller getirmiş ve bununla ilgili açıklamalarda bulunmuştur: ‘Abdullah b. Mesud ve Hüzeyfe’den (r.a) gelen rivayette “مِنَ اللَّيْلِ” şeklindedir, yani gecenin bir kısmında anlamındadır. Aynı şekilde “وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَكَ” (İsra suresi 79. ayet) ayetinde de gecenin bir kısmında ibadet anlamı vardır.’ Hz. Peygamberin (s.a.v.) isra yapmış olduğu mekânda ihtilaf edildiğini ve bir görüşe göre bizzat Mescid-i Haram’dan isra yaptırıldığını, tercih edilen görüşün de bunun olduğunu söyleyen Zemahşerî, hadislerle bunu delillendirmiştir. ‘Hz. Peygamberden (s.a.v.) şöyle nakledilmiştir: Bir ara Kâbe’de uyku ile uyanıklık arasında iken Cebrail (a.s.) bana Burak ile geldi. Başka bir görüşe göre ise Ümmü Hânî’nin evinde uyurken isra olayı gerçekleşti.’ Bu görüşe göre Mescid-i Haram’dan maksadın harem bölgesi olduğunu söyleyen Zemahşerî, İbn Abbas’tan harem bölgesinin tamamının mescit olduğuna dair sözünü nakletmiştir. Zemahşerî, burada başka bir görüşe de müracaat etmiştir. ‘Hz. Peygamberin (s.a.v.) yatsı namazından sonra amcasının kızı Ümmü Hânî’nin evinde uyurken isra olayı gerçekleşti. Aynı gecede geri döndüğünde durumu Ümmü Hânî’ye anlatmış ve ‘Peygamberler bana gösterildi, ben de onlara namaz kıldırırım.’ demiştir. Bunun akabinde Hz. Peygamber (s.a.v.) kalkıp mescide çıkmak istediğinde Ümmü Hânî Hz. Peygamberin (s.a.v.) elbisesine yapıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: ‘Ne oluyor sana?’ deyince, Ümmü Hânî de: ‘Kavmine bundan bahsedersen seni yalanlamalarından korkuyorum.’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) mescide çıktı ve yanına Ebû Cehil geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona isra durumunu anlatınca Ebû Cehil şöyle seslendi: ‘Ey Ka’b b. Lüey çocukları, yaklaşın.’ Ardından onlara Hz. Peygamberin (s.a.v.) söylediklerini anlatınca şaşkınlık ve inkâr edercesine başını ellerinin arasına aldı. Hatta Hz. Peygambere (s.a.v.) iman eden birtakım insanlar da dinlerinden çıktı. Bunun peşine hemen Hz. Ebû Bekir’e koştular Hz. Ebû Bekir (r.a.): ‘Eğer bunu O demiş ise muhakkak doğru söylemiştir...’ Farklı görüşlere müracaat eden Zemahşerî, ayetin tefsirini bu minvalde yapmıştır.³³⁹

Ulema arasında isranın keyfiyeti hakkında ihtilafa düştükleri gibi aynı şekilde isranın vakti hakkında da ihtilafa düşmüşlerdir. Bu konuya da Zemahşerî, hicretten

³³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s. 490.

bir yıl önce gerçekleştiğini, aynı şekilde isranın uyku ile uyanıklık halinde olması konusunda da ihtilaf olduğunu söylemiştir. Zemahşerî, Hz. Aişe'den (r.a.) gelen rivayete de yer vermiştir: 'Allah'a yemin olsun ki, Allah Rasulü'nün (s.a.v.) bedeni kaybolmadı, o bedeni ile mi'râc yaptı.' şeklinde geçmektedir. Hz. Muaviye de mi'râcın ruhen gerçekleştiğini savunanlardandır.' Zemahşerî, Hz. Hasan'dan gelen rivayette her ne kadar sadece Hz. Peygamberin (s.a.v.) gördüğü bir rüya olduğunu savunsa da ulemanın çoğunluğu mi'râcın hem ceset hemde ruh ile olduğu kanaatindedir. "بَارَكْنَا حَوْلَهُ" Etrafını mübarek kılmaktan maksadın vahyin merkezi olup, Musa peygamberden beri peygamberlerin ibadetgâhı olduğundan dolayı din ve dünya bereketinin kast olunduğunu söyleyen Zemahşerî, o etrafın meyve veren ağaçlar ve nehirlerle dolu olduğunu dile getirmiştir. "إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ" 'Muhakkak ki, Allah işiten ve görendir.' ibaresindeki işitmekten maksadın Hz. Peygamberin (s.a.v.) sözleri, görmekten maksadın ise Hz. Peygamberin (s.a.v.) eylemleri olduğunu belirten Zemahşerî, ayetin tefsirini bu şekilde bitirmiştir.³⁴⁰

"سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا" ibaresindeki "سُبْحَانَ" kelimesinin Allah'ı tesbih etmek amacı ile getirilen alem bir kelime olduğunu, manasının ise apaçık bir tenzih ve kutsiyet olduğunu ifade eden Gürânî, "سُبْحَانَ" kelimesinin alem olarak getirilmesinden maksadın zihinde olan şeyin hakikatine delaleti şeklinde izah etmiştir. Gürânî, ayette zikredilecek olan olayların meydana gelmesi Allah'a zor olmadığını, "سُبْحَانَ" kelimesinin nasb olmasının, gizlenmesi vacip olan fiilden kaynaklandığını söylemektedir. Gürânî, ayetteki kelimeler üzerinde durarak şu açıklamalarda bulunmuştur: "لَيْلًا" kelimesinin nasb olması zarf olmasından dolayıdır. Nekre olarak getirilmesi ise isra olayının gecenin bir bölümünde meydana geldiğine işaret etmek içindir. Her ne kadar umum ifade eden bir kelime olsa da nekre olarak gelmesi bu olayın gecenin sadece bir bölümüne mahsus olduğunu ifade etmek içindir. "ب" harfinin ittisal manası içermesi ve "عَبْد" kelimesinin Allah'a dönen zamire izafe olması burdaki kul'un hakiki kul olduğuna işaret etmek içindir. Aynı zamanda bu, peygamberlerden hiçbir kimsenin ulaşamadığı yüce mertebeye ulaşmasına işaretidir." Gürânî, isra ve mi'râc olayında Allah'ın Hz. Peygambere (s.a.v.) verdiği mükâfatı

³⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s. 491.

anlatmak için “إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا” *‘Muhakkak ki, onun sana olan lütfü büyüktür.*³⁴¹ ayetini örnek vermiştir. Gürânî, mi‘râc olayı ile ilgili şunları kaydetmektedir: ‘Mi‘râc olayı o kadar meşhurdur ki, az kalsın mütevatir olacaktı. Fakat mi‘râcın oluş şeklinde ulema arasında ihtilaf vardır. Sahabe, tâbiîn ve ondan sonra gelenler mi‘râcın uykuda gerçekleşen bir rüya olduğu görüşündedir. Tahkik ehli âlimlerin görüşüne göre ise mi‘râc bizzat beden ile olmuştur. Bundan dolayı şüphe ve inkâr ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde isra’nın vakti konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre isra nübüvvetten önce olmuştur. En doğru görüş İmam Zührî’nin (ö. 124/742) olup, peygamberliğinin beşinci senesinde rabîü’l-evvel ayının 27. gecesi meydana gelmiştir.’ Gürânî, isra ve mi‘râc olayının nasıl ve nerede gerçekleştiğiyle ilgili şöyle açıklamalarda bulunmuştur: “Bu konudaki meşhur hadisin devamı şu şekildedir: ‘Peygamberimiz (s.a.v.) harem bölgesindeyken Cebrail yanına geldi.’ Bir görüşe göre Ümmü Hânî’nin evinde idi. Cebrail, Hz. Peygamberin (s.a.v.) karnını ve kalbini açıp zezem suyu ile yıkadı sonra içi iman ve hikmet dolu bir kap getirildi ve onunla kalbini doldurdu. Sonra Hz. Peygambere (s.a.v.) ‘burak’ getirildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona binip Mescid-i Aksaya gelmiştir, Mescid-i Aksa Beyt-i Makdis’tir. Aksa diye isimlendirilmesi ise Mescid-i Haram’a fazla uzak olduğu içindir. O zamanda Mescid-i Haram’a en uzak Mescid-i Aksa idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah’ı bizzat görmesiyle ilgili ihtilaf olmasıyla birlikte Hz. Aişe (r.a.) görmediğini söyleyip şu iki ayeti okudu: “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ” *‘Gözler O’nu idrak edemez*³⁴² ve “وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ” *‘Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur...’*³⁴³ Gürânî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) mi‘râc olayında Allah’ı görüp görmediğiyle ilgili şunları aktarmaktadır: ‘Başta İbn Abbas gibi birçok sahabe ve tahkik ehli âlimlerin görüşüne göre Hz. Peygamber Allah’ı bizzat görmüştür. Bir kural vardır ki, tercihin mümkün olmadığı yerlerde olumlu olan cümle olumsuz olan üzerine tercih edilir. Şöyle ki, Hz. Aişe (r.a.) bu görüşü Hz. Peygamberden (s.a.v.) bizzat nakletmemiştir.’ Gürânî, İsrâ suresinin birinci ayetinde geçen “الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ” *‘Biz onun etrafını mübarek kıldık.*’ İbaresiyile ilgili şöyle izahlarda bulunmaktadır: ‘Mübarek kılmadan maksat din ve dünya

³⁴¹ İsrâ 17/87.

³⁴² En’âm 6/103.

³⁴³ Şûrâ 42/51.

bereketidir. Çünkü burası birçok peygamberin vatani olup ibadet yeridir. Orada nehirler ve ağaçlar olup bu ağaçların çoğunluğu da meyve veren ağaçlardır.’ Yine Gürânî, aynı ayette geçen “لِّلرِّيِّهِ مِنْ أَيْتَانَا” ‘Ona ayetlerimiz göstermek için...’ ibaresindeki maksadın o gece olup biten her şey olduğunu vurgulamıştır. Son olarak ise Gürânî, ayetin sonundaki “إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ” ibaresine ‘Allah kulunun yaptığı her şeyi görüp işitendir.’ şeklinde anlam vererek ayetin tefsirini bitirmiştir.³⁴⁴

Mukayese: Bu konuda her iki müfessir de “سُبْحَانَ” kelimesinin irabı konusunda aynı düşünüp sırf Allah Teâla için kullanılan alem bir kelime olduğunu beyan etmişlerdir. “سُبْحَانَ” kelimesinin alem bir kelime olması hususunda ise Gürânî çok ince ve mükemmel bir ibare kullanmıştır. Gürânî’ye göre bu ibare: “سُبْحَانَ” kelimesinin alem olarak getirilmesinden maksat zihinde olan şeyin hakikate delalet etmesi içindir. Çünkü zikredilecek olan olayların meydana gelmesi Allah’a zor değildir. Gürânî, “بعده” kelimesinin irabında ise birçok tefsir kitabında bulunmayacak bir yorum katmıştır. “ب” harfinin bittiği “عبد” kelimesinin Allah’a dönen zamire izafe olması, buradaki kulun hakiki bir kul olduğuna delalet ettiğini söylemiştir. Bir diğer husus ise isra olayının ruh ile mi yoksa hem ruh hem beden ile mi olduğu konusudur. Zemahşerî ile Gürânî, isra olayının ruh ile gerçekleştiğini ifade etmiş ve bu görüşlerini desteklemek için deliller getirmiştir. İsrâ olayının hem beden hem de ruhen gerçekleştiğini savunan âlimlerin olduğu bir gerçektir. Her iki görüşü savunan âlimlerin delillerini ele alarak incelediğimizde ruh ve beden ile olduğunu savunanların görüşünün daha isabetli olduğu kanaatine varılmaktadır. Şöyle ki, kul manasına gelen “عبد” ruhla cesedin her ikisine birden bağlanır. Yalnız cesede “عبد” denilmediği gibi, yalnız ruha da “عبد” denilmez. İsrâ, geceleyin bir cismi yürütmektir. Bu kelime yalnız ruhu yürütmek mânâsında kullanılmamıştır. Binaenaleyh Rasulüllah (s.a.v.) gerek Mekke’den Kudüs’e, gerekse Kudüs’teki Mescid-i Aksa’dan göklere vâki olan seyahatinde hem cesedi, hem de ruhu ile bulunmuştur. Mi’râcın sadece ruh ile mi, yoksa beden ve ruh beraberliğinde mi gerçekleştiği konusunda âlimler arasında bir fikir ayrılığı her zaman olmuştur. Âyet, hadis ve sahabî rivayetlerine baktığımızda, meseleyi inceleyen başta büyük sahabîlerin içinde bulunduğu selef ve halef âlimlerinin ittifakla birleştikleri nokta Hz. Peygamberin

³⁴⁴ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, IV, s. 307.

(s.a.v.) hem cismen, hem de ruhen mi'râc mucizesine mazhar olmasıdır. Mi'râcın sadece ruhen vuku bulunduğunu söyleyen bir kaç âlim varsa da, Ehl-i Sünnet ulemâsının ekserisinin görüşü karşısında zayıf kaldığından itibar edilmemiştir. Kelam ulemâsından Sa'düddîn Teftâzânî şöyle demiştir: “Rasulü Allah'ın (s.a.v.) mi'râcı, uyanık halinde ve bedeni ile olmuştur. Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar olan kısmı nas ile sabittir ve delili kesindir. Semaya kadar mi'râcın gerçekleşmiş olması görüşü meşhurdur. Semadan arşa ve diğer yerlere gitmesi ise haber-i ehad ile sabittir.”³⁴⁵

Mi'râcın hem ruh hem de beden ile oluşunu şöyle izah edebiliriz: Eğer mi'râc uykuda halinde gerçekleşmiş olsaydı bir mucize ve ilâhi bir âyet olmazdı. Çünkü uyku ile gerçekleşen bir seyahati kâfirler inkâr etmez ve yalanlamazlardı. İslâm'a girmiş olanlardan da inançları zayıf olanlar bundan dolayı tereddüte düşmez ve dinden dönmezlerdi. Çünkü bu tür olayların rüyada gerçekleşmesi inkâr edilmez. Mi'râca dair bu inkârlar ve şüpheler, söz konusu olayın Rasulü Allah'ın (s.a.v.) bedeniyle birlikte ve uyanıklık halinde gerçekleştiği haberini almaları üzerine olmuştur.

Bu konuyla ilgili son olarak şöyle yorum yapılabilir: İsrâ suresi birinci ayette Allah'ın azameti ifade edilmektedir. Eğer mi'râc sadece ruh ile olsaydı, çok imkânsız bir hadise olmadığından ayet başlarken tenzihle başlamazdı. İsrâ suresinde, “*Kulunu Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksa'ya götüren Allah her türlü noksanlıktan münezzehtir*”³⁴⁶ buyrulmaktadır. Ayette geçen “*her türlü noksanlıktan münezzehtir*” lafzı, mucizevî haller anlatılırken ve Allah'ın azamet ve kibriyasını beyan makamlarında kullanılan bir ifadedir. Eğer mi'râc sadece ruh ile gerçekleşmiş olsaydı, bu pek büyük olarak kabul edilen bir mucize sayılmazdı. Çünkü mi'râc hadisesinin sadece ruh ile veya rüyada gerçekleşmesi, Allah'ın azametini hakıyla ifade edemediğinden, ayetin tenzih ile başlanması doğru olmazdı. Demek ki mi'râc, Allah'ın azamet ve kudretini ifade eden bir hadisedir ki, ayete “tesbih” lafzı ile başlanmıştır. Ayette bahsedilen de ancak bir insanı beden-ruh beraberliğinde semaya yükseltmek gibi büyük bir hadise olabilir. O halde mi'râc hem beden hem de ruh ile olmuştur. Bu konuda her iki müfessirlerin aynı kanaate geldikleri düşünülmektedir.

³⁴⁵ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id*, Çev. Talha Hakan Alp, (İstanbul: MÜİFAV Yay., 2017) s. 174.

³⁴⁶ İsrâ 17/1.

9. Allah'ın Arşa İstiva Etmesiye İlgili Görüşleri

Allah'ın arşa istiva etmesi meselesi kelimeler âlimlerinin ilgilendiği konu olduğu gibi müfessirlerin de üzerinde durduğu bir konudur. Zemahşerî ve Gürânî de bu hususta kendi görüşlerini aşağıdaki ayetin tefsirinde belirtmişlerdir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

“*Rahmân, Arş'a kurulmuştur.*”³⁴⁷

Zemahşerî, Tâhâ suresi 5. ayette geçen “رَحْمَنُ” kelimesinin aynı surenin bir önceki ayetinde³⁴⁸ geçen “خَلَقَ” kelimesinin sıfatı olarak mecrur okunabilse de ref olarak okunmasının daha doğru olduğunu savunmuştur. Zemahşerî, Allah'ın arşa istiva etmesini şöyle açıklamaktadır: “هُوَ الرَّحْمَنُ” övgü makamında olup, ya da mübteda olup elif lam takısıyla birlikte yaratan zata işaret edilmiş olmaktadır. “رَحْمَنُ” kelimesini cer veya ref yapma durumunda “عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى” cümlesinin irabı şöyle olacaktır, “رَحْمَنُ” kelimesi cer olursa mahzup olan bir mübtedanın haberinden başka bir şey olmaz. Eğer ref yapılacak olursa cer halinde olduğu gibi mahzup mübtedanın haberi olabildiği gibi aynı zamanda “رَحْمَنُ” kelimesiyle birlikte mahzup olan bir mübtedanın iki haberi konumunda olur. Arşa istiva etmek ifadesi, “عَرْشُ” kelimesini kral manasına denk gelen kralın tahtı anlamında olduğundan dolayı arş kelimesini kraldan kinaye yaptılar. Hatta “filanca arşa istiva etti” deyip kralı kast etmişlerdir ki, hiçbir zaman tahtına bile oturmamış olsun.” Bu örneklerin daha iyi anlaşılması için Zemahşerî, şu açıklamalara gerek duymuştur: “يَدُهُ مَبْسُوطَةٌ” O'nun eli geniştir sözü ile “هُوَ جَوَادٌ” O cömerttir sözü kast edilmiştir. Nitekim ayette de buna örnek vardır. “وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ”³⁴⁹ “*Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler.*”³⁴⁹ Bundan maksat ise onların zannına göre Allah'ın cimri olmasıdır. Aynı ayetin içinde geçen ifadede ise “بِلِّ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ” “*O'nun iki eli de açıktır (cömerttir).*”³⁵⁰ anlamında kullanılmıştır. Zemahşerî, burada zikri geçen örneklerin hiç birinde hakiki anlamdaki “el/يد” kastedilmediğini söylemiş ve ayetin tefsirini bu şekilde yapmıştır.³⁵¹

³⁴⁷ Tâhâ 20/5-6.

³⁴⁸ تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ الْعُلَى

³⁴⁹ Mâide 5/64

³⁵⁰ Mâide 5/64.

³⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s. 67.

Gürânî de, ayeti tefsir ederken ayette geçen kelimeler üzerinde durmuş ve kısaca şöyle açıklamalarda bulunmuştur: “رَحْمَنٌ” kelimesi övgü makamında ref olmuştur. Kendisinden sonraki cümlede haberin peşine haberin gelmesi kabilindedir. Veya mahzûf bir mübtedanın haberidir. Arşa istiva bölümü ise kâinata olmuş ve olacak her şeyin Allah’ın irade ve tasarrufuyla meydana gelmesi demektir.”³⁵²

Mukayese: Zemahşerî, “رَحْمَنٌ” kelimesinin irabında sıfat olarak cer olmasını her ne kadar zayıf bir vecih olarak ifade etse de Gürânî, bu vecihe hiç değinmeyip direk evla olan ref takdirinden bahsetmiştir. Arşa istiva etme konusunda iki müfessirin de verdiği örnekler her ne kadar bir birine çok yakın olsa da, Zemahşerî, bu konuda daha açıklayıcı ve geniş örneklere yer vermiştir. Her iki müfessir de müteşâbih olan bu ayette mütekaddim âlimlerimiz ile aynı düşünüp tevile başvurmamışlardır.

D. Gürânî ve Zemahşerî’nin Fikhî Konulara Yaklaşımı

Fıkıh usûlünün kaynaklar hiyerarşisine baktığımızda Kur’an-ı Kerim’in ilk sırada yer aldığı görülür. Kur’an-ı Kerim ayetlerinde ise ahkâm ayetleri, ibadetlerle ilgili ayetler ve başka ayetler de yer almaktadır. Tefsir edilen bu ayetlerin konusu fıkıh ilmiyle bağlantılıdır. Gürânî, eserinde fikhî konulara yer vermiş, fakat bu konularla ilgili ayetlerin tefsirini özet bir şekilde yapmıştır. Diğer taraftan Gürânî, fikhî konulardaki ayetlerin tefsirinde dört mezhebin görüşlerine müracaat etmiştir. Bu durum Gürânînin mezhep taassubu gütmeyeceğini de göstermektedir. Fakat Gürânî’nin fikhî konularda Şafîî ve Hanefî mezhebinin görüşlerine meylettığı görülmektedir. Bu durumun ise Gürânî’nin yaşadığı bölgenin genel olarak bu iki mezhebin müntesibi olmasından kaynaklandığı söylenebilir.³⁵³

Zemahşerî’nin de tefsirinde fikhî konulara yer verdiği, bu hususta mezhep imamlarının görüşlerinden istifade ettiği görülmektedir. Zemahşerî fikhî konulardaki tartışmalarda genel olarak Ebû Hanîfe’nin görüşüne yer vermiştir. Diğer amelî mezhep imamlarının da görüşlerine yer veren Zemahşerî bunlar arasında tercihte bulunmamıştır. Yine Zemahşerî bir konuda Ebû Hanîfe ile İmam Şafî’nin görüşlerine

³⁵² Gürânî, *Çâyetü’l-Emânî*, IV, ss. 746-747.

³⁵³ Mahmut Ay, “Molla Gürânî’nin Çâyetü’l-Emânî’si”, s. 312.

birlikte yer vermiş ama burada da bu iki görüş arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır. Genel olarak Zemahşerî'nin fikhî konulardaki ayetlerin tefsirinde Gürânî'ye göre daha detaya girdiği anlaşılmıştır. Diğer taraftan Zemahşerî de Gürânî gibi mezheb taassubu gütmemiştir.³⁵⁴ Gürânî ile Zemahşerî'nin fikhî konulara olan yaklaşımlarına örnekler vererek görmek daha isabetli olacaktır.

1. Kısâs Ayetiyle İlgili Görüşleri

Fıkıh ilim dalının bünyesinde ele alınan meselelerden biri de kısas konusudur. Kısas ayeti diye bilinen Bakara suresinin 178-179. ayetinin tefsirinde Zemahşerî ve Gürânî kendi görüşlerine yer vermişlerdir. Bu görüşler ve mükayesesi aşağıdaki gibidir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Ey akıl sahipleri! Kısâsta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyararak) korunursunuz.”³⁵⁵

Zemahşerî, kısasla ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz'den, Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728), İbn Atâ'dan (ö. 309/922) ve İkrime'den (ö. 105/723) rivayet olunan ve Mâlikî ile Şâfiî mezhebi tarafından ittifak edilen “Hür, köleye karşı; erkek, kadına karşı kısas olarak öldürülmez.” görüşüne tefsirinde yer vermiştir. Zemahşerî, burada “أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ” “cana karşılık can”³⁵⁶ ayetiyle bu görüşü desteklediklerini ve kısas ayetini bu ayete dayanarak tefsir ettiklerini söylemiştir. Bu ayetin, Tevrat'ta ehli kitap için geleni rivayet etmek için olduğunu söyleyen Zemahşerî, Müslümanların da “أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ” ayetiyle muhatap olduğunu belirtmiştir. Yine Zemahşerî, Said b. Müseyyib, Şa'bî (ö. 104/722), Nehâî, Katâde (ö. 117/735) ve Sevrî'den rivayet olunan, aynı zamanda ahabın ve İmam Ebû Hanîfe'nin üzerinde ittifak ettiği “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” ayeti ile “أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ” ayeti ile neshedilmiştir.” görüşüne tefsirinde yer vermiştir. “Köle ile hür arasında, erkek ile kadın arasında kısasın sabit olduğu ve bunun delilinin de “الْمُسْلِمُونَ تَكَافَأَ دِمَاؤُهُمْ”

³⁵⁴ Abdülkadir Tekin, “Zemahşerî'nin Ahkâm Âyetlerini Yorumlama Metodu Bağlamında Fıkıhçı Kişiliği -el-Keşşâf Örneği-”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 10, 2018, ss. 235-240

³⁵⁵ Bakara 2/178-179.

³⁵⁶ Mâide 5/45.

“Müslümanların kanları eşittir.”³⁵⁷ hadisi olduğu bildirilmiştir. Zemahşerî, kısâs konularında üstünlüklerin muteber olmadığını, buna “şayet bir grup toplanıp bir şahsı öldürecek olsa, bir kişinin ölümüne karşılık öldürülürler” kuralını delil olarak sunmuştur. Zemahşerî, bu durumu Peygamberimizin (s.a.v.) hayatından örnek vererek şöyle izah etmiştir. “Rivayet olunur ki, cahiliye döneminde iki Arap mahallesi arasında ölümler söz konusuydu. Bir mahallenin diğer mahalleye üstünlüğü söz konusu olup şöyle yemin etmişlerdir. ‘And olsun ki, sizden öldürülen bir hür insana bizden bir köle, sizden öldürülen bir erkeğe bizden bir kadın, sizden öldürülen iki kişiye bizden bir kişi şeklinde öldürülecektir. Allah Teâla İslam’ı gönderince Hz. Peygamberi (s.a.v.) hakem tayin ettiler. Ardından vahiy geldi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda eşit davranılması gerektiğini ifade etti.”³⁵⁸

Gürânî, “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ” ayetinde geçen her iki zarfın haber olduğunu, ya da ikincisi haber olup birincisi hâl olduğunu belirtmiştir. Gürânî, ayetin manasını ise şöyle vermektedir: “Kısâsın meşru olmasında sizler için büyük bir hayat vardır.” Ayetin tefsirinde Gürânî, “Cahiliye döneminde katil, öldürüleceğini anlayınca öldürme olayında bir arkadaşı daha var ise onun ile beraber gidip teslim olurdu, aksi takdirde daha çok kişinin öldürüleceğini bilirdi. Çünkü o dönemde ölen bir kişiye karşılık bir grup insan öldürülebiliyordu.” örneğini vererek ayetle ilgili aydınlatıcı açıklamalar getirmiştir. Gürânî, kısas ayetiyle ilgili olarak Yahudiler arasında dolaşan “الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ” sözünün “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ” ayeti ile aynı manayı içerdiğini, “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ” ayetinin harflerinin daha az olması hasebi ile daha belîğ olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁹

Mukayese: Her iki tefsir genel olarak ele alındığı takdirde görülmektedir ki, Zemahşerî Gürânî’ye nazaran daha çok tafsilat verip fikhî anlamda oluşan farklılıkları gözler önüne sermiştir. Mezhepler arasındaki ihtilaf, zulüm ile öldürülen bir kişinin karşılığında kısas olarak bir kişinin ölümü söz konusu olduğu takdirde; şahıslardaki eşitlik yani hür’e hür, köleye köle, erkeğe erkek mi yoksa kim olursa olsun mutlak ölüm mü gerekir. Şöyle ki, bu meselenin dönüp dolaştığı her iki

³⁵⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen “Diyât”*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2011), III, 2753, s. 34.

³⁵⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s. 368.

³⁵⁹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, ss.721-731.

mezhebin de delili “النَّفْسُ بِالنَّفْسِ” ayetidir. Sonuç olarak her iki müfessirin de bu konu üzerinde buluşarak aynı kanaate vardıkları söylenebilir.

2. Boşanan Kadınların İddetiyle İlgili Görüşleri

Boşanma konusunda kendi görüşlerini belirten Zemahşerî ve Gürânî Bakara suresinin 228. ayetindeki “وَالْمُطَلَّاتُ” ile “قُرُوءٍ” kelimeleriyle ilgili izahlarda bulunmuşlardır. Bu izahların detayları ve mükayesesi aşağıda verilmiştir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ...

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. ...”³⁶⁰

Zemahşerî, “وَالْمُطَلَّاتُ” kelimesinden maksadın kendisine duhul edilmiş ve hayız olabilen kadınlar olduğunu belirtmiştir. “ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ” ayetinde geçen “قُرُوءٍ” kelimesinin “قرء” kelimesinin çoğulu olup “hayız” manasına geldiğini söyleyen Zemahşerî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) şu hadislerini delil olarak getirmiştir: “طَلَأُ الْأُمَّةِ تَطْلِيقتَانِ وَعِدَّتُهَا”, “*Namazını kuru dönemlerinde terk et.*”, “دَعِيَ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَانِكَ”, “*Cariyenin talakı iki boşamadır, iddeti de iki hayız dönemidir.*”³⁶¹ Zemahşerî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) bu hadislerinde “iki temizlik süresi” şeklinde belirtmediğini ifade ederek ayetin tefsirini tamamlamıştır.³⁶²

Gürânî, ayette geçen “وَالْمُطَلَّاتُ” kelimesinin umumi kelime olup kendisinden cariye, küçük, lohusa ve hamile olmayanlar gibi başka birtakım naslar ile istisna edildiğini ifade etmiştir. “يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ” kelimesinin aslında haber olup mecaz için inşa makamında kullanıldığını, bunun sebebinin ise öngörülenin şimdiki ve gelecek zamanda meydana gelmiş olmasına bağlayan Gürânî, bu ifade şeklinin daha belîğ olduğunu söylemiştir. “ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ” ifadesinde geçen “قُرُوءٍ” kelimesinin “hayız” ve “taharet” anlamlarının olduğunu söyleyen Gürânî, “hayız” anlamı olduğu görüşüne İmam Ebû Hanîfe, Ebû Dâvûd ve Tirmizî’nin, Hz. Aişe’den (r.a.) rivayet etmiş olduğu hadisi delil alarak bu ayeti tefsir ettiğini ifade etmiştir. Ardından Hz. Peygamberin (s.a.v.) şu hadisine yer vermiştir: “طَلَأُ الْأُمَّةِ طَلقتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضتَانِ”

³⁶⁰ Bakara 2/228.

³⁶¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, II, 2189.

³⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s. 439.

“Cariyenin talakı ikidir, iddeti de iki hayız süresidir.”³⁶³ Yine Gürânî, Ebû Dâvûd’un Fatıma binti Ebî Ceş’ten rivayet ettiği ve Ebû Hanîfe’nin de kullandığı ‘Kuru dönemlerinde namazı terk et.’³⁶⁴ rivayetini de delil olarak almıştır. Gürânî bu konuyla ilgili olarak diğer mezheb imamların görüşüne ve hadislere yer vererek şöyle izahlarda bulunmuştur: “İmam Şâfiî bu ayeti delil alarak ikinci kelimesinden, yani “فَطْلُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ” kelimesinden maksadın taharet olduğu görüşüne gitmiştir: “Onları adet hallerinde boşayın.”³⁶⁵ Bu ayette geçen “ل” harfi vakit belirtmek için gelmiştir. Buhârî ve Müslim’in İbni Ömer’den aktarmış olduğu şu rivayette İmam Şâfiî’yi desteklemektedir: “أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَسَأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَرَّةٌ فَلْيَرَا جَعَهَا، ثُمَّ لِيَمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهَرَ، ثُمَّ تَحِيضُ، ثُمَّ تَطْهَرُ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ بَعْدَ، وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ أَنْ تَطْلُقَ لَهَا النِّسَاءُ” *İbni Ömer eşini o hayızlı iken boşamıştı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de ona eşini tekrar ricat*³⁶⁶ *edip her bir kuru döneminde bir talak ile boşamasını emretmiştir.*”³⁶⁷ Gürânî, diğer hadislerle uyuşmayan bir durum ortaya çıktığında Buhârî ve Müslim’in rivayet ettiği hadislerin dikkate alınacağını söyleyerek ayetin tefsirini tamamlamıştır.³⁶⁸

Mukayese: Gürânî, bu ayetin tefsirinde Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerini ve delillerini zikredip konuyu sonlandırmıştır. Fakat Gürânî, bu konudaki son cümlesini şu şekilde sonlandırması ‘Buhârî ve Müslim’in rivayeti hadislerin çakışması durumunda öne alınır.’ bu konuda Şâfiî mezhebi ile aynı görüşü benimsediğini bize hissettirmiştir. Fakat Zemahşerî sadece “قرء” kelimesinden maksadın hayız olduğunu savunanların görüşünü ve delillerini zikredip, bu konuda da Hanefî mezhebinin yolundan gittiğini açıkça îma etmiştir. Gürânî’nin son olarak kullandığı: ‘Buhârî ve Müslim’in rivayeti hadislerin çakışması durumunda öne alınır.’ cümlesine gelecek olursak burada şunları söyleyebiliriz: Ulema kendi içerisinde iki kısma ayrılır: Hadis ekolü ve fıkıh ekolü. Bir hadisin kabul olmasında

³⁶³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, II, 2191, s. 223; Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, Dâru’l-Mârifet, (Beyrut: 2001), I, 36, s. 212; Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî*, 4908.

³⁶⁴ Gürânî bu hadisi Ebû Dâvûd’a isnat ederek hata yapmıştır. Ebû Dâvûd’da böyle bir rivayet mevcut değildir. Fakat İmam Dârekutnî bu hadisi kitabına sayfa 394’te, 822 numaryla hadis olarak nakletmiştir.

³⁶⁵ Talâk 65/1.

³⁶⁶ Ricî boşama: Kocaya yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan boşadığı karısına tek yanlı iradeyle dönme imkânı veren boşama türüdür.

³⁶⁷ Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî*, 5251.

³⁶⁸ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, I, s. 861.

koşulan şartlar her iki ekolde de aynı olup fıkıh ekolu hadis ekolüne nazaran hadisin senedinden daha çok metni ile ilgilendiklerinden dolayı hadis ekolünden ayrı olarak birtakım şartları da mevcuttur. Bu bağlamda Gürânî'nin zikretmiş olduğu 'Buhârî ve Müslim'in rivayeti hadislerin çakışması durumunda öne alınır.' kuralı sadece hadis ekolünü ilgilendiren bir kural olduğundan -ki İmam Şâfiî'de her ne kadar fıkhi mezhebin önemli âlimi olsa da hadisi kabul ederken, uygulamaları fıkıh ekolünden daha çok hadis ekolüne benzediğinden genel olarak kendisine hadisçi nazarı ile bakılır- fıkıh ekolüne karşı kullanılabilir bir tercih sebebi de değildir. Bu konuda her iki müfessirin farklı kanaatlerde olduğu görülmektedir.

3. Abdestte Başın Meshedilmesiyle İlgili Görüşleri

Mâide suresinin 6. ayetinde geçen başın meshedilmesiyle ilgili hususa Zemahşerî ve Gürânî açıklamalar getirmiş ve hadis kaynaklarından deliller vermiştir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ...

*“Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. ...”*³⁶⁹

Zemahşerî, “وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” ayetinden maksadın mesh etme işleminde başa temas etmek olduğunu, bunun ister başın bir kısmını isterse de tamamını mesh etmek olsun, aynı olduğunu ifade etmektedir. Zemahşerî, mezhep imamlarının görüşlerine yer vererek ayeti tefsir etmektedir. Bu görüşler şu şekildedir: “İmam Mâlik’in (ö. 179/795) rivayetlerin bu konuda ihtilafı olmasına karşın ihtiyatı tercih ederek başın tamamının veya çoğunluğunun mesh edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İmam Şâfiî ise işleme mesh adı verilebilecek olan en kesin ve en az olan miktarı tercih etmiştir. İmam Ebû Hanîfe ise Hz. Peygamberden (s.a.v.) gelen şu rivayeti delil almıştır: ‘مَسَحَ

³⁶⁹ Mâide 5/6.

’الرسول عليه الصلاة والسلام على ناصيته³⁷⁰ ‘Hz. Peygamber (s.a.v.) nasiyesine mesh etti.’³⁷¹ Nasiye ise başın dörtte birlik kısmıdır.”³⁷¹

Gürânî, “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” ifadesinde geçen “مسح” kelimesi “ب” harfi ile müteaddi olduğu için burada mesh etmede başa temas edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Gürânî de, mezhep imamlarının görüşlerine yer vererek şunları kaydetmektedir: “İmam Şâfiî’nin üzerinde durduğu görüşü başın çok azlık bir kısmını mesh etmektir. İmam Mâlik (ö. 179/795) İmam Ahmed (ö. 241/855); Buhârî ve Müslim’in Abdullah b. Zeyd’in (ö. 32/653) rivayetini delil olarak başın tamamının mesh edilmesi görüşüne gitmişler. Abdullah b. Zeyd, Hz. Peygamberin (s.a.v.) abdestini anlatırken, başını iki eli ile mesh edip iki elini önce arkaya sonra da öne getirdiğini ifade etmiştir.³⁷² İmam Ebû Hanîfe ise Muğîre’nin ‘Hz. Peygamber (s.a.v.) nasiyesini mesh etmiştir.’ hadisini delil olarak başın dörtte birinin mesh edilmesi gerektiğini söylemiştir.” Bütün bu ifadelerine rağmen Gürânî, “مسح” kelimesinin başın tamamını kapsamadığını söyleyen İmam Şâfiî’nin görüşünü kabul etmektedir.³⁷³

Mukayese: Her iki müfessir dört mezhebin “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” ayetiyle ilgili görüşlerini ve bir kısmının da delillerini zikretmiştir. Fakat Gürânî, İmam Şâfiî’nin görüşünü kabul etmiştir. Bunun sebebi ise İmam Şâfiî’nin “مسح” kelimesinin başın tamamını kapsadığına dair sözünden kaynaklandığı bilinmektedir. Abdestte başın meshedilmesi konusunda her iki müfessirin de aynı görüşte olduğu görülmektedir.

4. Zinanın Cezasıyla İlgili Görüşleri

Nûr suresinin 3. ayetini tefsir ederken zina eden erkek veya kadının durumuyla ilgili izahlarda bulunan Zemahşerî ve Gürânî, bu hususa farklı ayet veya hadislerden deliller getirmiştir. Zemahşerî ve Gürânî’nin izlediği yöntemin veya görüşlerinin ne olduğu ve bunun mukayesesi aşağıda verilmiştir.

³⁷⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *Müsnedü’l-İmam eş-Şâfiî*, Thk. Muhammed Enes Mustafa el-Hin, (Beyrut: Dâru’l-Risaletü’l-Âlemiyye, 2012), I, 46, s.14.

³⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 203.

³⁷² Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîsü’l-Habîr fi Tahrîci Ehâdîsi’r-Râfi’iyyi’l-Kebîr*, Thk., Hasan b. Abbas b. Kutub, (Beyrut: Dâru’l-Kutübü’l-İlmiyye, 2006), I, 92, s. 280.

³⁷³ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, II, s. 282.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحَرَّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

“Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah’a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, mü’minlere haram kılınmıştır.”³⁷⁴

Zemahşerî, pis olup zina eden kişiye “fasık” denildiğini, böyle kişilerin salih kadınlar ile evlenmeyi arzulamayacaklarını, ancak kendisi gibi fasıklık içinde olan veya müşrik olan kişilerle evlenmeyi arzulayacaklarını ifade etmektedir. Allah katında sevilen bir müminin zinakar diye isimlendirilen bir kişiyle evlenmesinin sakıncalı olarak yasaklandığını söyleyen Zemahşerî, bu durumun sebebini fasıklara benzeme, töhmet altında kalma, gıybet ve birçok dedi kodudan dolayı karşılıklı küfürleşme söz konusu olacağını belirtmiştir. Bu duruma Nûr suresi 32. ayetini “وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ...” “Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. ...”³⁷⁵ örnek veren Zemahşerî, şu rivayetlere yer vermiştir: “كُنَّ بَغَايَا بِمَكَّةَ قَبْلَ الْإِسْلَامِ، فَكَانَ رِجَالٌ يَتَزَوَّجُونَهُنَّ فَيَنْفَقْنَ عَلَيْهِنَّ مَا “Rivayet olunduğuna göre Medine’de müşrik cariyeler vardı ve muhacirlerin fakirleri onlar ile nikâhlanmayı talep edince Hz. Peygamber (s.a.v.) de onlara izin verdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) izin verince bu ayet nâzil oldu ve Hz. Peygamber (s.a.v.) uyarıldı.”³⁷⁶ Zemahşerî, ayetin tefsirinde; ‘İslam’ın ilk zamanlarında müşrikler ile evlenmek haram iken daha sonra nâzil olan Nûr suresinin 32. ayetiyle aynı suresinin 3. ayeti nesh olunmuştur.’ şeklindeki farklı görüşe de yer vermektedir.”³⁷⁷

Gürânî, bu ayetin hükmünün baki olduğu ve müşrik bir kişi ile evlenin sürekli olarak zina etmiş sayıldığı şeklinde Hz. Aişe’den (r.a.) gelen rivayete yer vermekte ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) de görüşünün bu yönde olduğunu ifade etmektedir. Gürânî, İslam’ın ilk zamanlarında emrin bu şekilde olduğu, daha sonra ise Nûr suresinin 32. ayeti ile neshedildiği şeklinde Said b. Müseyyib’ten rivayet olunan görüşe de yer vermektedir. Yine Gürânî, bu ayetin ashab-ı suffe hakkında indiği şekkindeki görüşe yer vermiş ve şu cümleleriyle ayeti izaha devam etmiştir:

³⁷⁴ Nûr 24/3.

³⁷⁵ Nûr 24/32.

³⁷⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 16932.

³⁷⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 265.

“Onlar fakir oldukları için Medine’de esir olan müşrikler ile evlenmeyi istediler ve Hz. Peygamberden (s.a.v.) de izin istediklerinde Nûr suresinin 3. ayeti nâzil oldu. En doğru görüş ise Müslümanları azgınlık yapanlar ile nikâh etmekten uzaklaştırmaktır.” Son olarak Gürânî, iman ehli salih insanların iffet sahibi insanlarla evlenmelerinin daha yakışık alacağına ayette işaret edildiğini vurgulamaktadır.³⁷⁸

Mukayese: Zemahşerî, bu ayetin manasında zinakâr kişilerin ancak zina eden birisiyle, müşrik olan birisinin de yine ancak müşrik olan birisiyle evlenebileceğini, iffetli bir Müslüman’ın ise bu tür kişilerle evlenmesinin haramdan ziyade Müslümana yakışan bir durum olmadığını ifade etmiştir. Gürânî ise ‘En doğru görüş azgınlık yapanlar ile nikâh etmekten Müslümanları uzaklaştırmaktır.’ sözü ile açıkça tercihini ortaya koymuştur. Hz. Aişe’den (r.a.) gelen rivayetten delil getiren Gürânî, müşrikle evlenen iffetli Müslüman’ın sürekli olarak zina etmiş sayılacağını savunmuş gibi gözüke de, iman ehli kişilere bu durumun yakışmadığını belirtmiştir. Neticede zina ayetiyle ilgili her iki müfessirin görüşlerinin mukayesesi sonucunda aynı görüşte ittifak ettiği görülmüştür.

5. Zekâtta Müellefe’i-Kulûb’un Durumuyla İlgili Görüşleri

Zekâtın kimlere verileceği hususunda görüş bildiren Zemahşerî ve Gürânî, Tevbe suresi 60. ayetinde aşağıdaki gibi tefsir etmiştir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىٰ قُلُوبُهُمْ فِي الرِّقَابِ وَالْعَارِمِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Sadakalar (zekâtlar), Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁷⁹

Zemahşerî, bu ayette sadakaların kimlere verileceğinin tasnif edilmesinin, sadakanın sadece o sınıflara ait olduğunun ve bir başka sınıfa verilemeyeceğinin beyanı olduğunu, sanki ayette sadakanın sadece bu kısımlara verilebileceği, başkasına verilemeyeceği söylendiğini ifade etmektedir. Bu ayetin, “إِنَّمَا الْخِلَافَةُ لِقُرَيْشٍ”

³⁷⁸ Gürânî, *Çâyetü'l-Emânî*, V, s. 93.

³⁷⁹ Tevbe 9/60.

bir nasiplerinin olmadığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı herhangi bir beyanatta bulunulmamıştır.”³⁸¹

Gürânî, Tevbe suresinin 60. ayetinin “Acaba zekât münafıklara da verilir mi?” şüphesini ortadan kaldıracak bir şekilde zekâtın kimlere verileceğini beyan ettiğini söylemektedir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) yaptığına doğru olduğunu, çünkü müellefe-i kulûbun zekâtın verilebilecekler listesinde yer aldığını ifade eden Gürânî, ayetle ilgili şöyle açıklama ve deliller getirmektedir: “Zekât bu sekiz kısma verilebilir durumdadır. Bu sekiz kısımdan başka herhangi bir gruba verilemeyeceği gibi, zekât bu sekiz kısmın tamamına veya sadece bir tanesine de verilebilir. Bu muhakkak ki, halifelik Abbas oğullarındadır sözü gibidir’ Bundan maksat ise bütün her bir fertte halifeliğin söz konusu olmadığı gibi sadece halifeliğin Abbas oğullarından başka birine geçemeyeceğini beyan içindir. Ebû Hanîfe bu görüşte olup Hz. Ömer, İbn Abbas, Hüzeyfe, Said b. Cübeyr’den gelen görüş de bu yöndedir. İmam Şâfiî, zekâtın şayet bu sekiz kısımda bulunabiliyor ise tamamını kapsayacak şekilde bölünmesi gerektiği görüşündedir.” Gürânî, buradaki sekiz sınıf yok sayılacaksa var olan her bir sınıfa üç ve üç birimden fazlasının verileceğini, bunun çoğulu ele almak için yapıldığını söylemiştir. Gürânî, bu duruma ise “ﻝ”³⁸² harfinin mülkiyyet yani sahiplenmek manası içerdiğini ve herhangi bir şeyin başka bir şeye hususiyetinin eksiksiz oluşu ancak ona sahiplenmekle olabileceği delil olarak getirilmekte ve şu örnek verilmektedir: ‘Bu paralar bunlarıdır, çünkü onlar o parada ortaktır.’ ‘Gürânî, ‘İmam Şâfiî’nin zekâtın bütün sekiz kısmın tamamına bölünmesi gerektiği görüşünde olması gerekir ki, böyle bir fetva vermemiştir.’ demekte ve bu görüşe gitmesini engelleyen bir özrün olduğunu beyan etmektedir. Gürânî, Buhârî’nin rivayet ettiği: “Hz. Peygamber (s.a.v.) Muaz’ı Yemen’e gönderdiği zaman şöyle buyurmuştur: Onlara namazı emret, şayet kabul ederlerse mallarından zekât vermelerini Allah’ın onlara farz kıldığını bildir. Şöyle ki, zenginlerinden alıp fakirlere versinler.” hadisine yer vererek, zekâtın zenginden alınıp fakirlere verilmesi ile sınırlandırılınca

³⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s. 59.

³⁸² Burada anlatılmak istenen şudur: ayette ﻝ harfi kullanılmıştır. Bu da bir şeye sahip olmak anlamı taşır. Ayette geçen ﻝ harfi zekâtın sekiz sınıfın tamamına ait olduğunu yazıyor. İmam Şâfiî’nin görüşü de bu yöndedir. Eğer sekiz kısmın tamamı bulunamaz ve sadece bir kısım bulunur ise mülkiyyet yani ﻝ harfinin manası gerçekleşmesi için zekât verecek olan kişinin vermesi gerektiği miktarın en az üçte birini vermesi gerekir ki, (çoğunluk için tamamı hükmü vardır) bu kural yerine gelmiş olsun ve tamamına bölünmüş hükmü kazansın.

İmam Şâfiî'nin, zekâtın bir beldeden başka bir beldeye gönderilmesine cevaz vermediğini belirtmektedir. Gürânî, fakir ile miskin konularına şöyle açıklık getirmektedir: “Fakir miskinenden daha kötü halde olandır ve malı olmayıp kazanç elde etmeye de imkânı olmayandır. Miskin ise malı veya kazancı olup onunla yetinemeyen kimsedir. Ayette fakirin miskinenden önce zikredilmesi bu görüşü desteklemektedir. İmam Şâfiî bu görüşü benimserken Ebû Hanîfe ‘*Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır.*’³⁸³ ayetinden dolayı tam tersi bir görüşe gitmiştir. Ulema arasında bu iki sınıfı birbirinden ayırt etmeyenler de vardır.” Gürânî, ayette geçen kelimeler veya ifadelerle şu şekilde açıklık getirmektedir: “*الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا*” ifadesinde zekâtları toplamak ile görevli olan kişiler, “*وَالْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ*” ifadesindeki kişiler ise müslüman olup kalplerine iman tam oturmamış kişilerdir. Kalpleri İslam’a iyice ısınsin diye toplanan zekâtların bir kısmı onlara veya İslam’a girmeleri ümit edilen, beklenen, arapların önde gelenlerine verilirdi. Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.v.) Ebû Süfyân, Akra b. Habis, Uyeyne b. Hısn ve Abbas b. Mirdas’a verdiği gibi.”³⁸⁴

Mukayese: Zekât mallarının kimleri kapsayacağı hususundaki bu ayetin tefsirinde her iki müfessir arasında benzerlik mevcuttur. Zemahşerî’ye ilave olarak Gürânî, İmam Şâfiî’nin görüşüne yer vererek şunları ilave etmiştir: “Her ne kadar İmam Şâfiî’nin: ‘Şayet zekât verilecek sekiz kısımda bulunabiliyor ise tamamını kapsayacak şekilde bölünmesi gerekir.’ sözü sekiz kısmın tamamını kapsıyormuş gibi anlaşılabilir da İmam Şâfiî’den böyle bir rivayet gelmemiştir. Çünkü Hz. Peygamberden (s.a.v.) rivayet olunan şu hadis: ‘Hz. Peygamber (s.a.v.) Muaz’ı Yemen’e gönderdiği zaman şöyle buyurmuştur: Onlara namazı emret, şayet kabul ederlerse mallarından zekât vermeleri gerektiğini, zekâtı Allah’ın onlara farz kıldığını bildir. Şöyle ki, zenginlerinden alıp fakirlerine versinler’. Bu durum İmam Şâfiî’yi zekâtın sekiz kısma verilmesi gerekiyor fetvasından alıkoymuştur. Müellefe-i kulübün tarifinde ise her iki müfessirden de ‘İslam’a girmeleri ümit edilen Arapların önde gelenleridir.’ şeklinde tarif etseler bile Gürânî çok manidar bir tarifte bulunup şöyle demiştir: ‘Onlar Müslüman olup kalplerine iman tam oturmamış kişilerdir.’ Ulema arasında bu tarif çok kabul görmeyip tercih edilen tariftir: İslam’a girmeleri

³⁸³ Beled 90/14-16.

³⁸⁴ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, ss. 306-317.

ümit edilen, beklenen, Arapların önde gelenlerine verilen bir miktar zekâttır. Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasında geçen miskin ve fakir kavramlarının farklı olması, aslında bir ihtilaf değildir. Zaten ulema arasında da bu iki kavram arasını ayırmayanlar mevcuttur.

E. Gürânî ve Zemahşerî'nin Ayetleri Hadislerle Yorumlaması

Hız. Peygamberin (s.a.v.) sünneti ayetlerin açıklanmasında birincil kaynak olmuştur. Hatta Kur'an-ı Kerim'i ilk tefsir edenin Hız. Peygamberin (s.a.v.) olduğunu savunan İslam âlimlerinin varlığı da bir gerçektir. Hız. Peygamberden (s.a.v.) sonra ayetlerin tefsirinde sahabe de tefsir ilminin merkezinde yer almaya başlamıştır. Bu durum daha sonra tâbiîne intikal etmiştir. Müfessirler de ayetlerin tefsirinde Hız. Peygamberden (s.a.v.) ve sahabeden nakillerde bulunmuşlardır.³⁸⁵

Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî* adlı eserinde ayetleri tefsir ederken hadislerden istifade etmiştir. Gürânî ayetleri hadislerle tefsir ederken genel olarak hadislerin sahih olanlarını almıştır. Tabii ki, kullanılan bu hadislerin tümünün sahih olduğunu söylemek mümkün değildir. Fakat Gürânî, bu hususta Zemahşerî'ye göre daha titiz davrandığı söyleyenebilir. Diğer taraftan şunu da belirtmek gerekir ki, Gürânî, Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserindeki hadislerden yararlanmış, zayıf olan hadislerde ise okuyucusunun dikkatini çekmiştir.³⁸⁶ Zemahşerî, ayetlerin tefsirinde hadislere sıkça yer vermiştir. Hadislerin sıhhati hakkında nadir halde bilgi veren Zemahşerî'nin istifade ettiği hadislerin büyük çoğunluğu muallak hadislerden oluşmaktadır. Senetlerin sahabe ravisi dışındaki bölümlerini hazfeden Zemahşerî, bazı yerlerde rivayetlerin zayıf veya uydurma olduğunu belirtmiştir.³⁸⁷ Bu başlık adı altında Gürânî ve Zemahşerî'nin ayetlerin tefsirinde hadislere olan yaklaşımı veya hadisleri kullanması hususunda örneklere yer verilerek bir mukayese yapılacaktır.

³⁸⁵ Mustafa Yasin Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsîr Taberî Tefsiri İle Karşılaştırılması*, (Konya: 2020), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ss. 25-40.

³⁸⁶ Mahmut Ay, "Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî'si", ss. 309-310.

³⁸⁷ Abdülkadir Tekin, "Zemahşerî'nin Ahkâm Âyetlerini Yorumlama Metodu Bağlamında Fıkıhçı Kişiliği -el-Keşşâf Örneği-", ss. 232-233.

1. Cimrilik ve Cömertlikle İlgili Ayetlere Hadislerle Yaklaşımları

İsrâ suresinin 29. ayetini tefsir eden Gürânî ile Zemahşerî'nin cimrilik ve cömertlikle ilgili görüşlerini açıklarken hadislerden yararlanmasını aşağıda görmek mümkündür.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”³⁸⁸

Zemahşerî, İsrâ suresinin 29. ayetinin cimri olmaktan ve israf ederek vermekten sakındırmaya, israf ve cimrilik arasındaki orta yol olan iktisata örnek olduğunu beyan etmektedir. Zemahşerî, ayetin izahı için aşağıdaki rivayetleri örnek getirerek ayeti tefsir etmektedir: “Cabir’den naklolunmuştur ki, o şöyle demektedir; Bir gün biz Rasulüallah (s.a.v.) ile otururken küçük bir çocuk geldi ve dedi ki ‘Benim annem senden bir elbise istiyor.’ Hemen bu sözün üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki ‘Vakitten vakte fark eder, sen bize tekrar gel.’ Çocuk annesinin yanına gitti ve annesi ona şöyle demesini buyurdu; ‘Benim annem senin üstündeki elbiseyi istiyor.’ Hz. Peygamber (s.a.v.) evine girdi, gömleğini çıkardı ve onu çocuğa verdi. Kendisi ise elbisesiz bir halde oturdu. Bilal ezan okuduğunda onun namaza çıkmasını beklediler ama Hz. Peygamber (s.a.v.) namaza çıkamadı.”³⁸⁹

Gürânî, İsrâ suresinin 29. ayetinde geçen ‘Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma.’ ifadesinde ifrattan ve tefritten sakındırma olduğunu, ifrat ve tefritin ise çok harcamak ve cimrilik yapmak anlamına geldiğini ifade etmektedir. Övülen iktisadın, yani tutarlı bir harcamanın kişinin üzerine gerekli kılındığını vurgulayan Gürânî, bunun tam anlamıyla bir cömertlik olduğunu beyan etmektedir. Ayete açıklık getirmeye devam eden Gürânî, şu izahlara yer vermektedir: “Bu ayetteki ‘genişlik ve daraltı’ israf ve cimrilikten kinayedir. Rivayet edilmiştir ki, Hz. Peygamberin (s.a.v.) giydiği gömlekten başka bir elbisesi yoktu. Bir kadın kendisinden gömleği istedi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) O gömleğini kadına verdi ve sonrasında kendisi ise elbisesiz bir şekilde kaldı. Bilal ezan okuduğu vakit namaza çıkmak için mescide çıkmaya güç yetiremedi. Hâlbuki insanlar dışarıda onu bekliyordu ve bu ayet olay üzerine nâzil oldu.” Hayırda israf diye bir şeyin olmadığını söyleyen Gürânî, Hz. Peygamberden

³⁸⁸ İsrâ 17/29.

³⁸⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s. 514.

(s.a.v.) Şu hadisi nakletmektedir: *‘Eğer benim elimde altın olsa borcumu ödeyeceğimden başka hiçbirini elimde tutmaz, stok yapmazdım.’* Buradaki mefsedenin yani sıkıntının vuku bulmadığı halde yapılan harcamanın cömertlik olduğun vurgulayan Gürânî, evde elbisesiz bir Şekilde oturup namaza çıkmaya güç yetirememenin faydayı kaçırmak mânâsına geldiğini beyan etmektedir.³⁹⁰

Mukayese: Ele aldığımız bu örnekte görölmektedir ki, Gürânî ve Zemahşerî aynı ayette aynı hadisi delil olarak getirmişler ve ayetin sebep-i nüzûlü hakkında bu hadisi delil olarak kullanmışlardır. Her ne kadar farklı lafızlar olsa da bu haber neticede aynı olaya temas etmektedir. Zemahşerî, ayeti sadece sebep-i nüzûl bağlamında ele almış, Gürânî ise ayeti tefsir ederken hadis zikrederek, muhtelifü’l-hadis olması muhtemel olan başka bir haberle mükayese etmiştir. Burada ikisinin de ortak yönü ayeti hadisle açıklama yoluna gitmiş olmalarıdır. Gürânî’nin yaptığı “muâriz/karşıt manalı” sayılacak iki farklı hadisi aynı haznede cem etmeye çalışmaktır ki, bunu gördüğümüz örnekte gayet iyi bir Şekilde yapmıştır. Her iki müfessir, konu içinde geçen Hz. Peygamberin (s.a.v.) teşviki niteliğindeki cömertlik mânâsına gelen hadisi, kişinin kendini aç ve aciz bırakacak derecede olmamasına özen göstermesi Şeklinde yapılması gerektiğini, bu ayetin içindeki ‘elini çok da açık bırakma’ mânâsına gelen ifade ile açıklamış ve hadislerin mana cihetiyle sınırlarını çözmüştür. Bu noktada iki müfessirin aynı hadisi getirmesi normal karşılanırsa da Gürânî’nin mükayese bağlamında Zemahşerî’den etkilendiği tezimizi daha da güçlendirmektedir.

2. “Yûsuf” Kelimesinin İzahında Hadislerle Yaklaşımları

Hadislerden deliller getirerek ayeti tefsir eden Gürânî ve Zemahşerî’nin Yusuf suresi 4. ayetindeki “Yûsuf” kelimesiyle ilgili görüşleri aşağıda verilmiş ve bu görüşler arasında mükayese yapılmıştır.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

³⁹⁰ Gürânî, *Ėâyetü’l-Emânî*, IV, ss. 360-361.

“*Hani Yûsuf, babasına ‘Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı.’ demişti.*”³⁹¹

Zemahşerî, Yûsuf isminin İbranice bir isim olduğunu, Arapça olduğuyula ilgili görüşün doğru olmadığını belirtmiştir. Zira Arapça bir isim olsaydı o halde onun gayrı munsarif olması yanlış olurdu. Yûsuf kelimesinin etimolojik tahlilinde Zemahşerî, şunları belirtmektedir: “Kendisinde yabancı bir isim olması ‘ucme’ olması dışında başka bir nitelik yoktur. Yûsuf kelimesinin ortadaki “س” harfinin kesrası veya fethası ile okunmasının ardından bu kelimenin “أسف” kelimesinden türetilmiş ve muzari sigasında olduğu veya Yûsuf kelimesi bize ulaşmış olan asıl kıraat vecihlerinde yabancı bir kelime olarak nakledilmiştir. Nitekim bir kelimenin bazen Arapça bazen ise yabancı bir kelime olarak okunması doğru değildir.” Yusuf kelimesini Yûnus kelimesine benzeten Zemahşerî, Yûnus kelimesinde de üç vecih nakledildiğini ve bu kelimenin “أس/أنيس” kelimesinden türemiş olan muzari bir kelime olduğunu ifade etmektedir. Zemahşerî, bununla Yusuf peygamberle ilgili olarak Hz. Peygamberden (s.a.v.) nakledilen şu hadise; ‘*Size Kerim kimdir diye sorulursa onun kerim oğlu kerim oğlu kerim oğlu kerim olduğunu ve onun da Yusuf b. Yakup b. İshak b. İbrahim olduğunu söyleyin.*’ yer vererek ayetin tefsirini tamamlamıştır.³⁹²

Gürânî, ayette geçen “Yûsuf” kelimesinin izahında hadislere yer vererek tefsir yapmış, Yusuf peygamberin babasının “Yakup b. İshak b. Halilullah İbrahim” olduğunu söyleyerek bununla ilgili şu hadisi örnek vermiştir. “Buhârî, Ebû Hureyre’den nakille Hz. Peygambere (s.a.v.) insanların en kerem sahibinin kim olduğuna dair sorulan bir soruda şöyle cevap verdiğini nakletmektedir: O kişi Yusuf’tur ki o, Allah’ın peygamberinin oğlunun oğlunun oğlu olarak dünyaya gelmiştir.” Yine Gürânî, Yusuf peygamberle ilgili başka bir örneğinin olmadığını, üst üste üç peygamberin kan bağı yoluyla soyuna muntecip olan tek peygamber olduğunu beyan etmiştir. Yûsuf kelimesinin İbranice bir kelime olup bundan dolayı çekimlenmediğini ve bu ismin “أسف/hüzün” kökünden türetilmiş olduğuna dair nakillerin ise doğru olmadığını belirten Gürânî, kıraatte bu kelimenin “س” harfinin

³⁹¹ Yûsuf 12/4.

³⁹² Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s. 251.

ötresiyle okunarak muzari fiil olması ihtimalini ortadan kaldırdığını vurgulamaktadır.³⁹³

Mukayese: Yukarıda Yusuf suresinde geçen bir kelime üzerine iki müellifin de yaptığı tefsiri görülmektedir. Öncelikle dilsel tahlil yapmışlar, ardından Yusuf peygamberle alakalı olarak hadiste geçen bir rivayeti nakletmişlerdir. Gürânî'nin tefsiri esnasında hadisin ravisini ve kaynağını verirken, Zemahşerî bunu nakletmekle yetinmiştir. Aslında Yusuf kelimesinin izahının yapılması yeterliyken burada bir hadis getirilmiş ve bununla pek de alakası görülmemiştir. Çünkü bu hadis Yusuf kelimesini dilsel açıdan izahtan öte Yusuf peygamberin sadece kim olduğunun açıklaması şeklinde olmuştur. İki müfessirin de Yusuf kelimesini dilsel açıdan açıklamak için aynı hadisi kullanmaları her ne kadar izahtan uzak bir durum olsa da bu durum Gürânî'nin *Keşşâf*'tan etkilenmiş olacağına dair kanaati güçlendirmektedir.

3. Hz. Yusuf'un Hazineleden Sorumlu Olma İsteğiyle İlgili Görüşleri

Yûsuf suresi 55. ayetinin tefsirinde Zemahşerî ve Gürânî, Yusuf peygamberin ülkenin hazinelerine bakmakla görevli olma isteğini, bunun sebebini ve caiz olup olmadığı gibi hususlarda kendi görüşlerini belirtmişlerdir. Zemahşerî ve Gürânî'nin bu ayetin tefsirinde nasıl bir yol izlediği, görüşlerinin ne olduğu aşağıda verilmiştir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمُ

“Yûsuf, ‘Beni ülkenin hazinelerine bakmakla görevlendir. Çünkü ben iyi koruyucu ve bilgili bir kişiyim.’ dedi.”³⁹⁴

Zemahşerî, ayette geçen “اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ” ifadenin anlamının ‘Beni yeryüzündeki hazinelere yetkili yapın.’ şeklinde, “إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمُ” ifadesinin anlamının ise ‘Muhakkak ki ben güvenilir ve tasarruf yollarını en iyi bilenim.’ şeklinde olduğunu belirtmiştir. Hz. Yusuf’un “حَفِيظٌ عَلَيْمُ” demesinden maksadın kralın yetkili olarak tayin etmek istemiş olduğu kişilerde bulunması gereken özellik olduğunu açıklayan Zemahşerî, Yusuf peygamberin bu göreve talip olmasının sebebini şöyle ifade etmektedir: “Yusuf peygamber; Allah’ın hükümlerini yerine getirebilmek, hakkı ayakta tutmak, adaleti herkes için oluşturmak, peygamberlerin insanlara

³⁹³ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, ss. 895-896.

³⁹⁴ Yûsuf 12/ 55.

gönderiliş gayesini yerine getirmek ve kendisinden başkasının bu yükümlülüğü yerine getiremeyeceğini bildiği için bu göreve talip olmuştur. Aynı zamanda hazinelere yetkili kişi olmayı istemesi saltanat ve dünya sevgisinden dolayı değil, bilakis Allah'ın rızasını kazanabilmek içindir.” « قال رسول الله ﷺ: يَرْحَمُ اللهُ تَعَالَى أَجِي يُوسُفَ » « Hz. Peygamberden (s.a.v.) 'Allah, kardeşim Yusuf'a rahmet etsin, 'Beni hazinelere sorumlu kıl.' demeseydi, o an zaten iş ona verilecekti. Ama bu acelesinden dolayı bir yıl gecikti.»³⁹⁵ rivayetini örnek verdikten sonra 'Nasıl olurda kâfirin elinden bir görev üstlenilir, onun emrinde olup ona tabi olunur?' diye bir soru gelecek olursa Zemahşerî, buna şöyle cevap vereceğini söylemiştir: “Çünkü selef ulemamız adaletsiz, fesat üzere olan bir kraldan emir alıp bunda da bir sakınca görmezlerdi. Bir âlimin veya bir peygamberin Allah'ın hükümlerini yerine getirme hususunda tek yolun kâfir veya fasık bir kralın emri altında olmayı gerektiriyor ise bu görevi üstlenip yerine getirmesinde herhangi bir sakınca yoktur.” Bu durumla ilgili Zemahşerî, Yusuf peygamberin kraldan emir almadığı, kralın sadece Yusuf peygamberin yaptığını onayladığı yönündeki farklı görüşe yer vererek ayetin tefsirini tamamlamıştır.³⁹⁶

Gürânî, Yusuf suresinin 55. ayetinin “أَجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ” bölümündeki “الْأَرْضِ” yer'den kastedilenin Mısır olduğunu, Yusuf peygamberin bu talepte bulunmasından maksadın ise insanlara iyilikte bulunup zor günlerde fakir insanları gözetmek olduğunu beyan etmiştir. Ayette geçen “إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْهِمُ” ifadesinden maksadın ise ekinlerin zayi olmasının koruması ve elde olan ekinleri en iyi şekilde tasarruf etmek anlamında olduğunu söyleyen Gürânî, Mücâhid'den (ö. 324/936) gelen şu rivayete yer vermiştir: “Kral, Yusuf peygamber vesilesiyle Müslüman oldu. Her ne kadar kral kâfir bile olsa, nasıl ki adil olan kadılar zalim olan kral ve meliklerden emir alıyorsa aynı şekilde Yusuf peygamber de bütün halkın menfaati için kâfir olan bir kraldan emir almıştır.” Gürânî, Yusuf peygamberin Allah'tan böyle bir şey istemesini halkın menfaatine olacak olan fazilet ve üstünlüklerini açığa çıkarmak için

³⁹⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Tahrîcû'l-Ehâdis ve'l-Âsârî'l-Vâkı'a fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, Thk. Abdullah b. Abdurrahmân es-Sa'd, (Riyâd: Dâru İbn Huzeyme, 1414), II, 635, s. 172. (İbn Hacer Zemahşerî'nin tahkikini yaparken bu hadis senedi için 'İsnadı kopuktur.' hükmü vermiştir.)

³⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s. 299.

olduğunu; kendini tezkiye edip rütbe kazanmak için olmadığını ifade ederek ayeti tefsir etmiştir.³⁹⁷

Mukayese: Yusuf peygamberin hazinelerin başına geçme talebi her ne kadar zahiren birtakım hadisler ile çakışsa da aslında bu olayı ve hadisleri yorumlamak mümkündür. Şöyle ki, Yusuf peygamberin dönemi ile Hz. Muhammed (s.a.v.) dönemi aynı değildir. İslam'ın ilk yayılma süreci zaten başlı başına sıkıntılı bir süreç olduğu gibi sahabeden de herhangi bir talep mevcut değildir. Bu durum ancak Müslümanlar fetihler yapıp topraklar elde edilmeye başlayınca vuku bulmuştur. O dönemlerde ise Hz. Muhammed (s.a.v.) her ne kadar kararlarını istişare usulu ile alıp uygulasa da birçok konuda vahiy ile desteklenip hata yapmaktan veya birtakım durumları görememekten, bilmekten aciz değildi. Böyle olunca da görev üstlenme talebinde bulunmak, peygamberin en evla olanını tercih edememiş olması gibi durum söz konusu haline geliyordu. Yusuf peygamberin döneminde ise durum tam anlamıyla böyle değildir. Mısır yönetimi bu konuda ciddi bir acizyet ve yetersizlik içinde olup, nitekim bir rüyanın tabiri için bile hüküm yemiş bir köleye, yani Yusuf peygambere ihtiyaç duymuşlardır. O süreçte Yusuf peygamber Mısır kralının yanındaki insanlarda bu görevi layıkıyla yerine getirebilecek birilerini göremeyince kendisi böyle bir öneride bulunmuştur. Zemahşeri'nin de zikrettiği gibi birtakım hassasiyetler öncülüğünde görev talep edilmesinde, kral kâfir bile olsa bir sakınca yoktur. Burada önemli olan Allah'ın hükümlerini uygulayabilmektir. Allah Teâla peygamberleri insanlara gönderirken her ne kadar farklı şeriat içinde olsalar da dinin özünde halkın bütün kesimine değer verip kollamak ve fertler için adaleti sağlamak vardır. Buna istinaden görev talep edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Zemahşeri'nin yukarıda zikretmiş olduğu hadiste Yusuf peygamberin talebi direkt kabul görmeyip bilakis bir yıl kadar bekletildiği, hatta bazı rivayetlerde de bir yılın ardından ise kendisi için hazırlanmış muhteşem bir koltuk ile göreve çağrıldığı ve o koltuğu kabul etmeyip sade bir koltuk ile göreve başladığı belirtiliyor. Yusuf peygamberin bu hassasiyeti göstermesi bile makam, şan ve şöhret için göreve talip olmadığına bir delildir. Fakat hakkında zikredilen hadiste "*Allah kardeşim Yusufu rahmet etsin. Şayet 'Beni hazinelerden sorumlu kıl.' demeseydi, o an zaten o iş ona*

³⁹⁷ Gürânî, *Çâyetü'l-Emânî*, III, s. 1009.

verilecekti. Ama bu acelesinden dolayı bir yıl gecikti.”³⁹⁸ hadisini incelediğimizde bu hadisin aslının olmadığını anlıyoruz. Şöyle ki; İbn Hacer (ö. 852/1449), Zemahşerî'nin tefsirinde geçen hadislerin tahkikini yaparken bu hadis için ‘isnadı kopuktur’ diye zikretmiştir. Bu durumda hadis mevzu olmuş oluyor. Burada Gürânî'nin yapmış olduğu kâfir kral ve zalim kadı kıyaslamasının çok da yerinde olmadığı görülmektedir. Çünkü zalim bile olsa bir kişide imanın varlığı söz konusu ise aynı çatı altında toplanıp beraber hareket etmede herhangi bir sakınca yoktur. Fakat kâfirde ise durum bu kadar net olmamakla birlikte yukarıda zikrettiğimiz durumlarda beraber hareket edilmesinde mahzur bulunmamaktadır. Bunun dışında ise bir çatı altında toplanmak Müslümanca bir düşünce değildir.

F. Gürânî ve Zemahşerî'nin Ayetlere Dilsel Açıdan Yaklaşımı

Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatabı Arap toplumdur. Bu toplumdan peygamber olarak seçilen de Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). Gönderilen son ilahi kitap da o toplumun diliyle gönderilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olduğu ayetlerde de belirtilmiştir.³⁹⁹ Arapça olarak indirilen bu kitap elbette Arapça dil kurallarını içinde barındırmaktadır. İslam'ın farklı coğrafyalara yayılmasıyla Kur'an-ı anlama uğruna Arapça ve Arap dil kurallarını öğrenmenin gereği ortaya çıkmıştır. İçinde dile dair hususiyetleri barındıran Kur'an'ı anlamak için elbette Arapçayı ve bu dille ilgili ilimleri bilmek gerekmektedir. İlk dönemlerde Kur'an ilimlerine dair yazılan eserlerin dil ile ilgili olması da bu durumu gözler önüne sermektedir.⁴⁰⁰ Gürânî ve Zemahşerî de tefsirlerinde dil tahlillerine dayalı yorumlar yapmışlar, kelimelerin lügat manaları, sarf ve nahiv ilmi, Arapça olmayan kelimelerin belirtilmesi, i'caz, mecaz gibi Kur'an ilimlerinden istifade etmişlerdir. Dilsel hususta Gürânî ve Zemahşerî'nin yaklaşımlarını ve mukayesesini aşağıdaki örneklerde görebiliriz.

1. “Kara” ve “Deniz” Kelimelerinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları

Gürânî ve Zemahşerî, En'âm suresinin 97. ayetini tefsir ederken ayette geçen “kara” ve “deniz” kelimelerini dilsel açıdan aşağıdaki gibi açıklamışlardır.

³⁹⁸ ez-Zeylâî, *Tahrîcü'l-Ehâdîs*, II, 635, s. 172.

³⁹⁹ Yûsuf 12/2.

⁴⁰⁰ Recep Orhan Özel, *Keşşâf Tefsiri'nin Kur'an İlimleri Yönünden İncelenmesi*, ss. 15-17.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ اللَّيْلِ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“O, sayelerinde, kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Bilen bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.”⁴⁰¹

Zemahşerî bu ayetin tefsirinde şöyle yorum yapmıştır: “Allah ki, yıldızları gece ve gündüzün karanlıklarında yol bulasınız diye yaratmıştır. Yani karada ve denizde gecenin karanlığında yol bulmanız için karanlık kelimesini kara ve denize izafet etmiştir, onların insanların üstünü örtmesinden dolayı veyahut karanlıkta yolların insanlara karışmasına bir teşbih vardır.”⁴⁰²

Gürânî, En’âm suresinin 97. ayetine ‘O Allah ki, sizin için yıldızları karanın ve denizin karanlıklarında yol bulasınız diye yaratmıştır.’ şeklinde anlam vererek kara ve deniz kelimeleri üzerinde durmaktadır. Gürânî, bu ayetin anlamını biraz daha açarak şöyle devam etmektedir: “Yani gecenin karanlıklarında yol bulma, kara ve deniz kelimelerine yapılan izafet, onların gizli ve örtülü olduğundan kaynaklanmaktadır. Yahut buradaki ‘karanlıklar’ kelimesi yolların insana karışmasından istihare edilmesindedir. Buradaki “lam-mim” bir makamda tahsis, ikinci makamda ise illet ifade etmektedir.” Gürânî, kara ve denizde yollar insana karışık geldiği vakit bu aydınlatıcı yıldızla insanların yollarının bulunmasının örnek gösterilmesiyle bir kavmin anlaması için Allah’ın ayetlerinin ve varlığının delillerinin bu şekilde açıklandığını vurgulamıştır.⁴⁰³

Mukayese: Verilmiş olan bu ayetin tefsir örnekleri daha önce dile getirilen görüşü desteklemektedir. Şöyle ki, daha önce yapılan karşılaştırmalarda Gürânî’nin, Zemahşerî’den bizzat zikretmese bile alıntı yaptığını eserinin kenar boşluklarındaki şerhlerde not etmiş ve bununla alakalı birtakım görüşler öne sürmüştür. Gürânî, eserinde Zemahşerî’den biraz daha fazla kelimeler kullanmış olsa da aslında aynı şeyleri ifade etmiş ve Gürânî’nin bu sıralamayı koruması onun bu noktada Zemahşerî’den faydalanmış olma ihtimalini artırmıştır. Gürânî, bazen eserinde iktibas ettiği müfessirlerin isimlerini zikr etmese dahi bu ayetin tefsir metodundan veya izlediği yöntemden Zemahşerî’den etkilendiğini söylemek mümkün olacaktır.

⁴⁰¹ En’âm 6/97.

⁴⁰² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 377.

⁴⁰³ Gürânî, *Ġâyetü’l-Emânî*, II, s.529.

2. “Dürmek” Kelimesinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları

Enbiyâ suresinin 104. ayetindeki “dürmek” kelimesinin izahına dilsel açıdan yaklaşan Gürânî ve Zemahşerî'nin görüşleri aşağıda belirtilmiş ve mukayesesi yapılmıştır.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِلْكِتَابِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ

“Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreceğimiz günü düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.”⁴⁰⁴

Zemahşerî, bu ayeti tefsir ederken “سِجْل” kelimesinin tıpkı “ittil” kelimesinin vezninde olduğunu, kesra ile okunduğunda manasının sahife anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu durumda ‘biz o gün gökyüzünü tıpkı bir kâğıdı dürer gibi düreceğiz.’ anlamına geldiğini söyleyen Zemahşerî, buradaki ifadede yer alan “كِتَاب” kelimesinin olup aslen “bina” kelimesi gibi mastar olduğunu beyan etmiştir. Bu kelimenin daha sonradan “üzerine bir şey yazılmış olan” manasında nesne olarak kullanılmaya başlandığını ifade eden Zemahşerî, çoğul olarak kullanılan “كُتُب” kelimesinin de “kitaplar” anlamında olduğunu ifade etmiştir. Zemahşerî, “سِجْل” kelimesi için ise onun bir melek olduğu ve o meleğin de görevinin insanoğlunun amel defteri kendisine ulaşınca onu dürdüğü yönündeki nakle yer vermiştir. Yine Zemahşerî, “سِجْل” kelimesinden kastedilenin Hz. Peygamberin (s.a.v.) kâtabi olduğu yönündeki habere de yer vermiş ve ravilerden gelen haberlere dayanarak “كِتَاب” kelimesinin anlamının ise “üzerine yazı yazılan şey” olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁵

Gürânî, bu ayette büyük olan kitaba işaret edildiğine dikkat çekerek şu hadisi nakletmiştir: ‘Sicillat bir kefeye, La İlahe İllallah bir kefeye konur.’ Bu hadiste kastedilenin ise “Tomar” olduğunu vurgulayan Gürânî, yazmak işine uygun olan kelimenin yerine “تَسْرَر/yaymak” olsa da, burada kullanılan “طَوِي/dürmek” kelimesi düzeltilmesine ihtiyaç duyulmayana kadar düzgünleştirmek için kullanılan bir kinaye olduğunu ifade etmiştir. Bir vecihte ise “سِجْل” kelimesinin amel defterlerini düren melek olduğunu söyleyen Gürânî, bu kelimenin vahiy kâtiplerinden birinin adı

⁴⁰⁴ Enbiyâ 21/104.

⁴⁰⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s. 168.

olduğuna dair Hz. Peygamberden (s.a.v.) gelen haberin bâtil olduğunu beyan etmiştir. Gürânî, kütüb kelimesinin okunuşuyla ilgili Hamza, Kisâ ve Hafs'ın “كُتُب” kelimesini “ك” ve “ت” harfinin ötresi ile okuduğunu, kelimeyi tekil siğada getirmenin ise daha hafif olduğunu ve bununla da maksadın hâsıl olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰⁶

Mukayese: Yukarıda Enbiyâ suresinin bu ayetine dair iki müellifin de yorumları görölmektedir. Bu yorumlara bakılınca dilsel ve kıraat farklılıklarına dair nakiller fark edilmektedir. Müfessirler burada tek tek kelime analizi yapılmasının ardından farklı rivayetler ile nakledilmiş olan kıraat vecihlerini zikretmişlerdir. Sıralama yine aynı veya çok benzer bir şekilde belirtilerek açıklanmıştır. Gürânî'nin tefsirini yazarken Zemahşerî'nin eserinden faydalanmış olduğu söylenebilir. Bunun için daha önce değinilen diğer pek çok örnek ile birlikte bu konudaki yapılan mukayesede fikirler birbirine daha da yakın görölmektedir. Bunun sebebi tefsir ilminin kitabeti esnasında müfessirlerin önceki eserleri değerlendirdiğini ve onların fikirlerine yakın hareket ettiklerinden kaynaklıdır. Her ne kadar konu edinilen bu tefsirler dirayet tefsiri olarak bilinse de aslında aynı tefsir ilmi içindeki malumattan yararlandıkları ve kendilerinden önce yaşıyan âlimlerin işaret ettikleri yerlere onların kanaati doğrultusunda bir yaklaşımda buldukları söylenebilir.

3. “Nakîr” Kelimesinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları

Gürânî ve Zemahşerî'nin ayetleri tefsir ederken “تَقِيرًا” gibi kelimelere dilsel açıdan izah etmelerine Nisâ suresinin 4. ayeti örnek gösterilebilir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا

“Yoksa onların hükümlerlikte bir payı mı var? Öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler.”⁴⁰⁷

Zemahşerî, bu ayette Allah Teâlâ Yahudileri cimrilik ve kıskançlık ile vasıflandırdığını beyan ederek, bu iki sıfatın kendilerine verilen malı paylaşmayan ve başkasının elinde olanı da kendileri elde etmek için uğraşan olduğunu belirtmiştir. Zemahşerî, ayette geçen “أَمْ” kelimesinin “مُنْقَطَعَةٌ/kesilmiş” manasında olduğunu, hemzenin manasının ise onların mülkten hiçbir nasiplerinin olmadığını ifade ettiğini

⁴⁰⁶ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, IV, ss. 979-980.

⁴⁰⁷ Nisâ 4/53.

söylemiştir. Ayetin ikinci cümlesinde gelen kısma ‘Şayet onların bir zerre kadar mülkleri olsa yine de onu bile vermekten geri dururlar.’ şeklinde anlam veren Zemahşerî, “تَقِيرًا” kelimesinin ise hurma çekirdeğinin üstündeki küçük olan bir parça olduğunu, bu kadar azlık hakkında konuşulmasının ise mesel olarak dile getirildiğini vurgulamıştır. Zemahşerî, ayetteki mülkten kastedilen ya dünyada sahip olunan mal, ya da Allah’ın mülkü olan metalar olduğunu vurgulamış ve bu ayette Yahudilerin cimrilik ile vasıflandırıldığını beyan etmiştir. Ayetteki “م” kelimesindeki hemzenin inkâr manasında olduğunu söyleyen Zemahşerî, ‘Eğer onlara mal verilse ki; onlar zaten mal, bostan, sağlam kaleler sahibidirler, onlar sahip oldukları bunca maldan en ufak bir şeyi dahi vermekten geri dururlar.’ şeklinde ayeti tefsir etmiştir.⁴⁰⁸

Gürânî, ayette geçen “م / yoksa” kelimesinin munkatia/kesilmiş manasında olup onların hiçbir mülkten nasiplerinin olmadığını ifade etmek için kullanıldığını vurgulamış ve ayetin devamında gelen cümleyi ‘Eğer onların malları olsa dahi o mallarından en ufak bir miktarını bile insanlara vermeyecektir.’ şeklinde yorumlamıştır. Gürânî, ayette geçen “تَقِيرًا” kelimesinin çekirdeğin içindeki küçük tane olduğunu, bununla Allah’ın, kendilerini cimrilikten ve cimri olmaktan tenzih eden ve üstün gören bu insanlara istinaden darbimesel olarak getirdiğini ifade etmiştir. Çünkü rezillikle yapılan kınamanın faziletten yoksunluğa dair yapılacak olan bir hareketten daha fazla mana ihtiva ettiğini söyleyen Gürânî, şu şekilde farklı anlamlar da vermektedir: ‘Bu onların hiçbir şeyden tezkiye olamayacaklarına da muhtemeldir. Ya da manası iki iş arasındaki cem yapmayı inkâr niteliğindedir. Veya şöyle bir mana da verilebilir; şayet onlara Allah’ın mülkünden büsbütün bir mülk verilse en ufak şeyi vermek hususunda bile cimrilik yaparlar.’ Gürânî, ayette geçen “لَذًا” kelimesine bitiştirilmiş olan “ف” harfinin sebebiyet mânâsına geldiğini, buna ise takdir edilen mahzuf şartın cezaiyyesi de denilebileceğini, atıf harfi olarak da kabul edilebileceğini beyan etmektedir.⁴⁰⁹

Mukayese: Bu iki tefsir yapılan karşılaştırmalarda Gürânî’nin Zemahşerî ile aynı yerde buluştuklarına dair ihtimal fikirleri güçlendirmektedir. Eğer dikkatli bakılırsa ayette verilen tefsirin sıralaması ve ortaya koydukları konular birbirine neredeyse büsbütün benzemektedir. Dilsel bir izahı karşılaştırmak için ele alınan bu

⁴⁰⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 91.

⁴⁰⁹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, II, s. 114.

ayette dikkat çeken ikinci bir konu ise ikisinin de kendi tercihlerini dile getirmemeleridir. Bahsettikleri dil okulları veya kıraat farklılıklarından kendilerine nekledilen bilgiler hakkında sadece olabildiğince farklı ihtimali dile getiriyorlar. Her ne kadar Zemahşerî ayeti açıklarken daha uzun ifadeler ve alıntılar kullansa da bir kanaata göre Gürânî, bu tafsilatı kısaltarak özetle yazmayı tercih etmiştir.

4. “Hurum” Kelimesinin İzahıyla İlgili Yaklaşımları

Mâide suresinin 95. ayetinde geçen “حُرْمٌ” kelimesinin izahında da Gürânî ve Zemahşerî'nin ayetlere dilsel açıdan yaklaşımlarının nasıl olduğu görülebilmektedir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَتْ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

“Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan; veya yoksulları yedirmek suretiyle keffaret; yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir.”⁴¹⁰

Zemahşerî, ayette geçen “حُرْمٌ” kelimesinin ihramlılar anlamına gelen “muhramun” kelimesinin manasında olduğunu ve bunun da “حَرَمٌ” kelimesinin çoğulu olduğunu ifade etmiştir. “مُتَعَمِّدًا” kelimesinin ise kendisinin ihramlı olduğunu hatırlamasına rağmen kişinin hayvanı öldürmesi veyahut öldürülmesi haram olduğunu bildiği halde öldürmesi anlamında olduğunu beyan eden Zemahşerî, bu durumla ilgili şu yorumlara yer vermiştir: “Kişi ihramda olduğunu unutsa veyahut gördüğü bir hayvanı av hayvanı olmadığını zannedip avlasa veya kasıtsız bir şekilde yani av kastı olmaksızın ok atsa ve ok yolundan sapıp bir av hayvanına isabet etse, bu kişiye kasıtlı değil hatalı denilir. İhramın mahsuratı yani yasakları kasıttan da hatada da eşittir. Ayette kasıt şart koşulmuştur denilirse ayetin muradı kasıt yapan

⁴¹⁰ Mâide 5/95.

kişi hakkındadır.” Zemahşerî, konuya açıklık getirmek için şu rivayete yer vererek kendi yorumlarını da katmıştır: “Rivayete göre, o ayet zebranın yani vahşi eşeğin Hudeybiye umresinde iken helal kılınmasından dolayı vuku bulan bir olay hakkındadır. Şöyle ki, Ebu'l-Yeser, Hudeybiye umresinde hayvana mısra ile vurmuş ve onu öldürmüştür. Kendisine; ‘Sen av hayvanı öldürdün, hâlbuki ihramdasın.’ denildiğinde o ayet inmiştir ve bu ayetteki asıl maksat kasıtlı olan bir fiildir.” Zemahşerî, İbn Mesud’un kıraatında bu ayetin “فَجَزَّأُوهُ مِثْلُ مَا قَتَلَ” şeklinde okunduğunu ve anlamının da “Nimet cinsinden öldürdüğü şeyin mislini vermesi onun cezasıdır.” olduğunu söylemiştir. Bir başka rivayette ise izafet terkibi üzerine “فَجَزَّأُوهُ مِثْلُ مَا قَتَلَ” şeklinde ve aynı zamanda nasb edilerek de okunduğuna değinen Zemahşerî, bu durumda “O kişinin üzerine öldürdüğünün misli gerekir.” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu duruma “Zeyd’in vurmasına şaşırırım.” sözünde mastar muzaf yapıldığı gibi örnekte de izafet terkibi içinde getirildiğini söyleyen Zemahşerî, ayetle ilgili tefsirini tamamlamıştır.⁴¹¹

Gürânî, Mâide suresinin 95. ayetinde ‘Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin.’ emriyle Allah’ın (c.c.) nida edatını tekrar getirmesi mübalağa manası için ve dünyada üzerine ceza terettüp ettiği için nehyi/yasağı açıkça ifade ettiğini söylemiştir. Avın bazı zamanlar kesime imkân verilmesinden dolayı ayette boğazlama yerine öldürmenin zikredildiğini söyleyen Gürânî konuyla ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “Allah (c.c.) ‘Sizden kim teammüden öldürürse’ öldürmeyi kastederek ‘öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder.’ buyurmuştur. Yani onun üzerine öldürdüğü hayvana denk bir şey gerekir, tâki nimet cinsinden olduğu müddetçe demektir.” Gürânî, buradaki okunuştan Kufe ekolü dışındakilerin bunu masdarın mefulüne izafeti şeklinde izafe ederek okuduğunu söylemiştir. Böyle durumda ise öldürülen şeyin mislini ceza olarak vermesi kişinin üzerine vazife olduğunu ifade eden Gürânî, bu izafenin buradaki manasının ‘*senin gibisi cimrilik yapmaz*’ örneğindeki gibi yapılmasının uygun olmadığını dile getirmiştir.⁴¹²

Mukayese: Bu ayetin farklı iki tefsirinde görüldüğü üzere aynı dilsel izahlar yapılmış ve bu izahlar nakille gelen farklı kıraat vecihlerine dayandırılmıştır. Gürânî, bu ayetin izahında kullandığı örnekleri Zemahşerî’nin tefsirinden almış olduğuna

⁴¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 294.

⁴¹² Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, II, ss. 386-392.

kesin kanıt olmasa da, aynı sıra ile zikretmiş; lakin Zemahşerî'nin zikrettiği birçok vecihler içinden sanki tercihte bulunmuştur. İlk üç sureden sonra çok fazla izah yapmadığı ve fazla varyantlarla uğraşmadığı görülen Gürânî, diğer pek çok kıraatini 'Kufe okulu dışındakiler şöyle okumuştur.' diyerek kısaltmış ve ayetin ilk kısmında gelen taammüt kelimesini de yine Zemahşerî'ye kıyasla daha az ele almıştır.

Zemahşerî'nin, burada farklı vecihleri dilsel olarak ele almasının aslında kitabının maksadına birebir uyduğunu; buna karşı Gürânî'nin yazdığı tefsirde temel olarak bu amacı gütmeyeceği söylenebilir. Nitekim Zemahşerî Kur'an-ı Kerim'in dilsel sırlarını açığa çıkarmaya niyet etmiş ve bu gaye ile gerekli gördüğü yerlerde farklı manaların elde edileceğini düşündüğünden olsa gerek ki farklı varyantlardaki gelen rivayetleri tek tek değerlendirmeye tabi tutmuştur. Hatta bununla da yetinmeyerek getirdiği farklı rivayetlerdeki manaların Arap dilinden istişhâd adlarını da zikrederek bunları kendince takviye etmiştir. Fakat Gürânî hem yaşadığı dönem itibariyle hem de kitabındaki fikhî yoğunluğun fazla olması sebebiyle daha önce görülen örneklerde olduğu gibi lafî fazla uzatmadan tefsirini yapmış ve sonraki ayetlere geçmiştir. Bu örnekte Gürânî'nin, tefsirde bizzat *Keşşâf*'tan yararlandığına dair kesin bir kanaat getirilmese de, verilen örneklere ve zikredilen rivayetlerin benzerliğine bakıldığında Gürânî'nin *Keşşâf*'tan yararlandığının görülmesi araştırmamızın tezini güçlendirmektedir.

G. Gürânî ve Zemahşerî'nin Kıraatlere Yaklaşımı

Kıraat ilmi Kur'an-ı Kerim'i anlama, yorumla ve açıklamada müracaat edilen ilim dallarından diğer taraftan Kur'an'ın farklı şekillerde anlaşılmasına sebebiyet de verebilmektedir. Arap dilinin sarf ve nahiv kuralları, belagatı Kur'an'ı farklı anlamaya zemin hazırlarken müfessirlerin ilmi, fehmi, kültürü ve yaşadığı coğrafyası da Kur'an'ı farklı anlamaya ve yorum yapmaya bir etken olabilmektedir. Kıraat farklılıkları da göz önünde bulundurulursa müfessirlerin Kur'an ayetlerine farklı yorumlar yapması mümkün olabilmektedir. Gürânî ve Zemahşerî de eserlerinde kıraat farklılıklarının üzerinde durmuşlar, gerekli yerlerde detaylara gitmişler, gerekirse kıraatler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Fakat genel olarak bakıldığında Gürânî ve Zemahşerî'nin kıraat farklılıkları üzerindeki yaklaşımlarında

farklılıkların olduğu görülmektedir.⁴¹³ Gürânî, tefsirinde kıraat-ı seb'a ve aşera imamlarından nakillerde bulunarak, farklı okuyuşları belirtmiştir. Ayrıca O, kıraat farklılıkları hususunda Zemahşerî'yi kabul etmeyerek onun kabul gördüğü kıraatleri eleştirmiştir. Gürânî ile Zemahşerî'nin kıraat farklılıklarındaki görüşlerine örnekler verilerek aşağıda incelemeler yapılacaktır.

1. Kıraat İmamlarının İsmine ve Rivayetlerine Yer Vermesi

Zemahşerî ve Gürânî'nin ayetleri tefsir ederken kelimelerin farklı kıraatleriyle ilgili kıraat âlimlerinin rivayetlerine isimleriyle birlikte yer vermiş ve kendi görüşlerini belirtmiştir. Bu duruma örneği Hûd suresinin 28. ayetinin tefsirinde görmek mümkündür.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَأَتَّبِعُنِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِي فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ أَنْلَزْ مَكْمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا
كَارِهُونَ

“Nûh dedi ki: ‘Ey Kavmim! Söyleyin bakalım; şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de siz ona karşı kör kalmışsanız, onu istemediğiniz hâlde, biz sizi ona zorlayacak mıyız?’”⁴¹⁴

Zemahşerî, Hûd suresinin 28. ayetini ilk önce izah etmiş, daha sonra ayette geçen kelimeleri analiz etmiştir. Zemahşerî, ayete şöyle mana vermektedir: “Ne düşünüyorsunuz?” bana haber verin. ‘Eğer ben bir hüccet üzerineysem’ yani bir burhan üzerineysem, ‘Rabbimden gelen’ ve davamın sağlamlığına şahitlik eden bir şahit isem ‘ve bana katından bir rahmet vermişse’ öyle bir beyyine ve hüccet ki, verdiği rahmete birebir delil teşkil ediyor.” Zemahşerî, ayette geçen “بَيِّنَةٌ” kelimesiyle “mucize”nin, “رَحْمَةٌ” kelimesiyle ise “nübüvvet”in kastedildiğini söylemektedir. Zemahşerî, ayetteki “kör kalmak” eyleminin, birinci vecihin üzerine delalet ettiğini, ikinci vecih üzere delalet edenin ise önce beyyineye sonra da nübüvvet olduğunu söylemiştir. Zemahşerî, “kör kalmak” ifadesinin “gizli kalmak” manasında olduğu yönündeki farklı rivayete, Ubeyy’in kıraatında “ikisi de kör kalmıştır.” şeklinde

⁴¹³ Mehmet Akif Bilici, *Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, (Çanakkale: 2019), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ss. 201-203.

⁴¹⁴ Hûd 11/28.

okunduğunu bildirerek buradaki “kör kalmak” ifadesinin “gizli kalmıştır” şeklinde yorumlamıştır.⁴¹⁵

Gürânî, Hûd suresinin 28. ayetinin bir kısmına “Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün, ya benim, rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa.” şeklinde anlam vererek bu sözle inkâr eden insanların iddialarının tekzip edildiğini ifade etmektedir. Gürânî, bu hususla ilgili şöyle izahlarda bulunmuştur: “İddia sahibi olan kişi eğer davası lehine doğru olduğu üzere bir delil getirebiliyorsa o halde iddiası, yalan yaftalamakla olur. Ayrıca hitabı esnasında onları yani o topluluğu kendi kavmine sahiplendirmekle izafe etmiştir ki, bununla kendisinin onlara nasihat edici olmasını ve onlara rahmet hususunda aracılık yapmasını kastetmiş olmalıdır.” Gürânî, ayette geçen “ve O, kendi katından bana rahmet vermiş de...” ifadesindeki “رَحْمَةً” kelimesinin “nübüvvet” olduğunu vurgulayarak şöyle açıklamalarda bulunmuştur: “Peygamberlik, Allah’ın dilediğine verdiği bir fazilettir. Her ne kadar peygamberlik bir delil ve hüccet getirmekten önce gelse de burada onu sonra zikretmiştir. Çünkü onun getirdiği hücceti kabul etmek peygamberliği bizatihi kabul etmeyi gerektirir ve böylelikle de hasmın kınanması gerçekleştirilmiş olur. Bundan dolayı da ayetin devamında ‘siz bunu anlamamışsanız!’ ibaresi müfret bir sigada getirilmiştir. Çünkü hüccetin kapalılığı peygamberliğin de kapalılığı manasındadır.” Gürânî, konuyla ilgili “Siz nübüvveti sonra da hücceti anlamamışsanız!” şeklindeki farklı rivayete yer vererek bununla takdir yapıldığını, bir başka rivayette ise buradaki zamirin her bir kelimeye -hüccet ve nübüvete- ayrı ayrı gidildiğini söylemiştir. Gürânî; Hamza,⁴¹⁶ el-Kisâî⁴¹⁷ ve Hafs⁴¹⁸ gibi kıraat âlimlerinin buradaki “عُوتِبْتُ” ibaresini “ع” harfinin zammesi ve “م” harfinin de şeddesi ile okuduğunu ve bu durumda kelimenin “gizlenmiş” anlamına geldiğini vurgulamıştır. Bu vecihte “أَعْمَى” kelimesinin manasının temsili istiare yolu ile “kör kalma” şeklinde ele alındığına ve başka yerde

⁴¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s. 193.

⁴¹⁶ İsmi zikredilen zât; Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî’dir (ö. 156/773). Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Hamza b. Habîb” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), XV, ss. 511-513.

⁴¹⁷ İsmi zikredilen zât; Ebû’l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî’dir (ö. 189/805). Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Kisâî, Ali b. Hamza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2002), XXVI, ss. 69-70.

⁴¹⁸ İsmi zikredilen zât; Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî’dir (ö. 180/796). Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Hafs b. Süleymân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), XV, ss. 118-119.

de hüccetin “yol gösterici” olarak nitelendirildiğini söyleyen Gürânî, bu durumda ayetin manasının “Eğer hüccet, peygamberliğin delili ise ve sizin gözlerinizi kör bırakıyorsa nasıl ona erişebileceksiniz ki?” şeklinde olacağını açıklamıştır.⁴¹⁹

Mukayese: Bu iki ayeti Zemahşerî ve Gürânî'nin kıraat farklılıklarına değinmesi başlığı altında incelendiğinde görüldüğü üzere Zemahşerî, iki farklı kıraat vecihi zikretmiş, ama ayrıntılı bir şekilde isim vermemiştir. Ayrıca Gürânî'nin getirmediği bir vecihe daha yer vermiştir. Gürânî ise getirdiği vecihte üç kıraat imamının ismini ve rivayeti zikretmiştir. Aynı noktada kıraat hususiyetine değinmelerinden ziyade, her ne kadar Gürânî'de izahları kısa kısa verse de, verilen kıraat farklılıkları üzerine terettüp eden manaların zikredilişi yanında Zemahşerî'nin zikrettiği şekilde görünmektedir. Yani Gürânî'nin tefsir bağlamında Zemahşerî'den burada da faydalandığını görmek mümkündür.

2. Kelimelerin Farklı İrab Vecihlerine Değnilmesi

Zemahşerî ve Gürânî'nin tefsirlerinde kıraatlere yaklaşımı hususunda kelimelerin farklı icab vecihlerine değinmesine Mü'minûn suresinin 91 ve 92. ayetlerinin tefsiri örnek gösterilebilir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

*“Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O'nunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelermelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok yücedir.”*⁴²⁰

Zemahşerî'nin, Mü'minûn suresinin 91 ve 92. ayetlerinin tefsiri şu şekildedir: “Onların vasıfladıkları şeylerden yani ortaklardan ve çocuklardan münezzehtir. Ayetteki ‘Görünmez âlemi de bilendir’ ifadesindeki “عَالِمِ” kelimesi cer ile “اللَّهُ” kelimesinin sıfatıdır. Eğer ref ile getirilirse o halde de mahzuf mübtedanın haberi

⁴¹⁹ Gürânî, *Ğâyetü'l-Emânî*, III, s. 767.

⁴²⁰ Mü'minûn 23/91-92.

olarak vâkî olurdu.” Burada görülmektedir ki Zemahşerî, bu ayetleri tefsir ederken kelimelerin farklı irab vecihlerinde kıraat âlimlerini zikretmemiştir.⁴²¹

Gürânî, ayetin manasında “Doğrusu Allah, o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden, yani onların Allah’a nispet ettikleri bir ortakdan veya oğuldan münezzehtir. Allah görünmez âlemi de, duyularla algılanan âlemi de bilmektedir. Bu ayet şirkin bâtil olmasına dair bir başka delildir. Nitekim O’na ortak olarak sundukları her şey cemadattan olan şeylerdir ki, hiçbir idrak kapasitesine sahip değillerdir.” şeklinde izahlarda bulunmuştur. Gürânî, ayette geçen kelimelerin farklı irab vecihlerinde İbn Kesîr (ö. 774/1373),⁴²² İbn Amr,⁴²³ İbn Âmir⁴²⁴ ve Hafs’ın kıraatlerine yer vermiş ve “عَالِمٌ” kelimesini cer ile okuduklarını belirtmiştir. Kesralı olarak okunan bu tevcih kelimesinin sıfat bağlamında getirilmesinden dolayı, tercih edilenin bu vecihin olduğunu söyleyen Gürânî, hazf ile yorumlamada zorlamanın olacağını belirtmiştir.⁴²⁵

Mukayese: Bu iki örnekte müfessirlerin kıraat vecihlerinde âlimlerin isimlerine yer verip verilmediği irdelenmiştir. Gürânî, açıklama ihtiyacı duyduğu vecihlerde ayrıntılı bir şekilde âlimlerin isimlerini zikrederken; Zemahşerî, burada herhangi bir kıraat âliminin adını zikretmeden sadece ilgili kelimenin iki halde okunabileceği ve bu iki halin geldiği farklı gramatik halleri zikretmiştir.

3. Kıraatlarda Dilsel Farklılıklara Yer Vermesi

Ayetlerde yer alan kelimelerin dilsel açıdan farklı kıraatlara yaklaşımı, bu farklılıklara yer verilmesi hususunda Zemahşerî ve Gürânî’nin bu konudaki kanaatlerinin ne olduğunu Mü’minûn suresinin 109 ve 110. ayetlerinin tefsirinde görmek mümkündür.

⁴²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s. 237.

⁴²² İsmi zikredilen zât; Ebû Ma’bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî’dir (ö. 120/738). Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbn Kesîr, Ebû Ma’Bed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), XX, ss. 131-132.

⁴²³ İsmi zikredilen zât; Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî’dir (ö. 154/771). Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1994), X, ss. 94-96.

⁴²⁴ İsmi zikredilen zât; Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî’dir (ö. 118/736). Geniş bilgi için bkz. Tayyar Altıkulaç, “İbn Âmir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), XIX, ss. 308-310.

⁴²⁵ Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, V, ss.71-72.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

إِنَّهُ كَانَ قَرِيبٌ مِّنْ عِبَادِي يُقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْوِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿٤٢٦﴾
فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِحْرِيًّا حَتَّىٰ أَنْسَوْكُمْ ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ

“Kullarımdan, ‘Ey Rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın.’ diyen bir grup var idi. Siz ise onlarla alay ediyordunuz. O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz.”⁴²⁶

Zemahşerî, Mü’minûn suresi 109. ve 110. ayetlerini tefsir ederken ilk ayette geçen “إِنَّهُ” kelimesini “Ubeyy’in kıraatında “أَنَّهُ” şeklinde okunduğunu, kelimenin fethalı okunmasının sebebinin ise başına takdir edilen bir sebebiyet lam’ının olduğunu söylemiştir. Zemahşerî, ayette geçen “سُحْرٌ” kelimesinin “سَحَرَ” fiilinin mastarı olduğunu, fakat “سِحْرِيًّا” kelimesinin sonunda gelen nispet harfi manaya abartı katmak için getirildiğini, bunun da tıpkı “husus” mastarının “hususiyet” şeklinde kullanılması gibi olduğunu ifade etmiştir. Zemahşerî, bu kelimenin el-Kisâi ve el-Ferra’dan⁴²⁷ gelen ‘Kesralı halinin dalga geçmek manasından; zammeli halinin ise ubudiyet ve kulluk etmek manasından’ türediğine yönelik bir rivayete yer vererek, ilk rivayetin Halil⁴²⁸ ve Sibeveyh’in⁴²⁹ mezhebi olduğunu belirtmiştir. Zemahşerî, farklı rivayete dayanarak burada hitap edilenin sahabe veya bizzat ehl-i suffe olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁰

Gürânî, ayette geçen “Kullarım arasında, ‘Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize acı! Sen merhametlilerin en üstünüsün.’ diyen bir kesim de şüphesiz vardı.” bölümünde bahsedilen kesimden maksadın müminlerin tamamı, sadece sahabe veya sadece ashab-ı suffe olduğunu söylemiştir. Gürânî, ayetin devamında gelen ‘Ama siz (ey müşrikler), işte onları alaya aldınız.’ cümlesindeki “alaya aldınız” ifadesini “hafife aldınız” şeklinde yorumlamıştır. Gürânî; Nâfi’, Hamza ve el-Kisâi’nin

⁴²⁶ Mü’minûn 23/109, 110.

⁴²⁷ İsmi zikredilen zât; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’dır (ö. 207/822). Geniş bilgi için bkz. Zülfikar Tüccar, “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), X, ss. 406-408.

⁴²⁸ İsmi zikredilen zât; Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî’dir (ö. 175/791). Geniş bilgi için bkz. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1997), XV, ss. 309-312.

⁴²⁹ İsmi zikredilen zât; Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî’dir (ö. 180/796). Geniş bilgi için bkz. Mehmet Reşit Özbalkıç, “Sibeveyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), XXXVII, ss. 130-134.

⁴³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s. 252.

ayetteki “سُخْرَ” kelimesindeki “س” harfinin zammesi ile okuduğunu, ref ve kesre ile okunması durumunda iki halde de “سُخْرَ” kelimesinin “سَخَرَ” fiilinin mastarı olduğunu belirtmiştir. Bu kelimenin “اسْتَهْرَاءَ” manasında “dalga geçmek” olduğunu, sondaki nispet ya’sının ise mübalağa için getirildiğini söyleyen Gürânî, bu hususta el-Ferra’dan “سُخْرَ” kelimesinin zammeli okunması halinde ubudiyetten türediği; kesralı okunması halinde ise istihzadan türediği yönündeki rivayete yer vermiştir. Cumhurun kabul ettiği görüşün bu yönde olduğunu söyleyen Gürânî, “Bu ayette murad edilen mana ancak böyle hâsıl olur ve elde edilen daha hafif bir anlam barındırır.” sözleriyle ayetin tefsirini yapmıştır.⁴³¹

Mukayese: Burada iki müfessirin yine kıraat farklılıkları mukayese edilmeye çalışılmış ve yapılan tahlilde müfessirlerin de aynı farklılıklara değindiği görülmektedir. Gürânî, kıraat vecihlerini açıklarken her ne kadar birçok imamların adına değinse de; bu örnekte Zemahşerî de, açıkça iki kıraat imamını zikretmiş ve ayrıca kıraat vecihlerinin doğduğu veya kıraat vecihlerinin kendisinden etkilendiği dilsel farklılıkları göstermek için de iki dilci imamın adını zikretmiştir. Kıraatlere dilsel açıdan yaklaşan her iki müfessir de aynı konulara temas ederek fikir birliği içinde olmuşlardır.

4. Siyâk ve Sibâka Atıfla Kıraat Farklılıklarına Yer Vermesi

Zemahşerî ve Gürânî’nin, eserlerinde siyâk ve sibâka değinerek ayetleri tefsir ederken kıraat farklılıklarına yer vermeleri Zâriyât suresinin 46. ayetinin tefsirinde ele alınabilir.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

وَقَوْمٌ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

“Bunlardan önce de Nûh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir toplumdiler.”⁴³²

Zemahşerî, Zâriyât suresinin 46. ayetinde geçen “وَقَوْمٌ” kelimesinin kesra ile okunduğunu, bu durumda ‘Nûh’un kavminde’ anlamına geldiğini, Abdullah b. Mesud’un kıraatının bu vecihi desteklediğini ifade etmiştir. “وَقَوْمٌ” kelimesinin nasb ile okunması halinde ise mahzup olan bir kelimenin tefsire izafesi ile ‘Ve biz Nuh’un

⁴³¹ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, V, s. 81.

⁴³² Zâriyât 51/46.

kavmini helak ettik.’ şeklinde anlaşılacağını söyleyen Zemahşerî, ayetin öncesi de bu manayı desteklediğini ifade etmektedir.⁴³³

Gürânî, ayette geçen “وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ” kısmına “*Bunlardan önce yaşayan Nûh’un kavminde de (ibretler var).*” şeklinde anlam vererek, bu parça ile bundan önce zikredilen parçalar daha önceki ayetlerde geçen “فَأَخَذْتَهُمْ/helak etti” kelimesi üzerine manen atfedildiğini söylemiştir. Gürânî, bu parçanın manasının “*Biz daha öncekileri ve Nuh kavmini helak ettik.*’ olarak anlaşılabilceği gibi, “وَنَبَدْنَاَهُمْ/onları boğduk” fiilinin mefulüne atfedildiğinde, “onları ve Nuh kavmini boğduk.” şeklinde mana verilebileceğini ya da başına “uzkur/hatırla” takdiri yapılarak nasedildiğini ifade etmiştir. Gürânî, bu ifadeyle ilgili Hamza, el-Kisâî ve Ebû Amr’ın bu kelimeyi cer ederek mecrur okuduklarını ve bu ifadenin “*Nuh’un kavminde*” anlamına gelerek bir kelimenin takdir olduğunu açıklamıştır.⁴³⁴

Mukayese: Bu ayette de iki müfessirin farklı tefsir yöntemiyle karşılaşılmıştır. Buraya kadar görüldüğü gibi kıraat âlimlerinin zikri hususunda Gürânî, kıraat âlimlerinin isimlerini zikrederken, Zemahşerî ise yine sadece vecihleri zikretmekle yetinmektedir.

5. Kelimelerdeki Farklı Vecihlerin Aynı Manaya Geldiğini Zikretmesi

Mücâdele suresinin 8. ayetini tefsir ederken Zemahşerî ve Gürânî’nin ayetteki kelimelerin farklı vecihlerine ve bu vecihlerin aynı anlama geldiğine değinmişler ve kendi görüşlerini belirtmişlerdir. Konuyla ilgili örneği aşağıda görmek mümkündür.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يُعْوَدُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَنِّمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَيُتْسِئُونَ
الْمَصِيرُ

“Gizli toplantıdan menedilen, sonra menolundukları şeyi yapmaya kalkışarak günah işlemek, düşmanlık etmek ve Peygambere karşı gelmek konusunda gizli gizli konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde, Allah’ın seni selamlamadığı bir şekilde seni selamlarlar; içlerinden, ‘Gerçekten peygamber olsaydı Allah’ın bizi,

⁴³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, V, s. 618.

⁴³⁴ Gürânî, *Gâyetü’l-Emânî*, VI, ss. 716-717.

söylediklerimizden ötürü, cezalandırması gerekmez miydi?’ derler. Cehennem onlara yeter. Oraya girerler, ne kötü dönüşür!’⁴³⁵

Zemahşerî, Mücâdele suresinin 8. ayetini bahsi geçen olayla ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Yahudiler ve münafıklar kendi aralarında fısıldeşirler ve müminleri gördükleri zaman onlara karşı kinlerini belli etmek için gözleriyle onları rahatsız etmeye çalışırlardı. Peygamber onları bunu yapmaktan nehyetse de onlar yine bunu yapmaya devam etmişlerdi. Onların aralarında döndürdükleri laflar ise çoğunlukla günah olan, müminlere düşmanlık üzerine kurulmuş olan düşüncelerinden fazla bir şey değildi.” Daha sonra Zemahşerî, ayetteki “يَتَنَاجُونَ/ fısıldeşiyorlar” kelimesi üzerinde durarak bu kelimenin farklı bir rivayette “يَنْتَجُونَ” şeklinde okunarak ikisinin de aynı anlama geldiğini söylemiştir.⁴³⁶

Gürânî ise, ayetteki “Günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldeşiyorlar.” sözünü açarak bunun “Yalan, zulüm ve peygambere muhalefet üzerine fısıldeşiyorlar.” demek olduğunu izah etmiştir. Gürânî, bu ayeti yorumlarken şu ifadelerle yer vermiştir: “Bu ayet; onların gizlice yaptıkları bu işin iç yüzünü açıyor ve gözler önüne seriyor ki, eğer aksine, hayırlı olan işler üzerine yapmış olsalardı, bu fısıldeşmalarını o halde peygamber bundan men etmezdi ve misal olarak getirilmezlerdi.” Gürânî, ayetteki “يَتَنَاجُونَ/ fısıldeşiyorlar” kelimesinin Hamza, el-Ferra’dan gelen rivayette kasr ile okunarak “يَنْتَجُونَ” şeklinde okunduğunu ve aynı anlama geldiğini ifade etmiştir.⁴³⁷

Mukayese: Bu ayetin mukayesesinde de iki yaklaşımın daha öncekilerle aynı olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Gürânî ile Zemahşerî, yine farklı vecihlerdeki kelimelerin aynı manaya gelmesi hususunda hemfikir olmuşlardır.

6. Edatların Değişik Vecihlerine Yer Vermesi

Mâide suresinin 47. ayetinde geçen edatlarla ilgili değişik vecihleri açıklayan Zemahşerî ve Gürânî, bu edatların daha iyi anlaşılması için yine aynı surenin 46. ayetinden açıklayıcı örnekler getirmiştir. Bu hususla ilgili Zemahşerî ve Gürânî’nin açıklamaları aşağıda verilmiştir.

⁴³⁵ Mücâdele 58/8.

⁴³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, VI, s. 63.

⁴³⁷ Gürânî, *Ğâyetü ’l-Emânî*, VII, ss. 326-327.

Müfessirlerin Konuyu Ele Alışları:

وَأَلْيَحْكُمْ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“İncil ehli Allah’ın onda indirdiği ile hükmetsin. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, fasıkların ta kendileridir.”⁴³⁸

Zemahşerî, Mâide suresinin 47. ayetindeki “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” ifadesini açıklarken aynı surenin bir önceki ayetinde geçen “Hidayet ve öğüt olsun diye onlara İncil’i verdik.” cümlesini delil olarak getirmiş ve bunun “Allah’ın kendilerine verdiği ile hükmetmeler.” emrinden ileri geldiğini ifade etmiştir. Zemahşerî, Mâide suresinin 46. ayetindeki “وَمَوْعِظَةً/hidâyet ve öğüt olsun diye” ibaresinin doğru bir şekilde getirildiğini, bu halde Mâide suresinin 47. ayetindeki “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” ifadesinin “Ehl-i İncil kendilerine verilen ile hidayet ve öğüt bulmak adına hükmetmeler.” anlamına geldiğini belirtmiştir. Zemahşerî, ayetin mefula izafe edilmesi gerektiğini söyleyerek buradaki “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” kısmının “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” manasına geldiğini beyan etmiştir. Zemahşerî, Ubeyy’in (ö. 33/654) kıraatında bu kısmın “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeleri için” şeklinde okunduğu rivayetine yer vererek, burada getirilen “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” edatının “emir”e bitişen bir edat olup sebebiyet manası ihtiva ettiğini belirtmiştir. Bu duruma “Ona, kalk diye emrettim; Onlara İncil’i verdik; İncil ahalisine onunla hükmetmelerini emrettik.” örneklerini veren Zemahşerî, edatların değişik vecihlerine dikkat çekerek ayeti tefsir etmiştir.⁴³⁹

Gürânî ise, bu ayete “İncil’e tâbi olanlar da Allah’ın onda indirdikleriyle hükmetmeler.” şeklinde anlam vermiş ve bunun da Meryem oğlu İsa’ya “Onda ne varsa onunla amel edin!” manasına geldiğini vurgulamıştır. Gürânî, böyle bir anlamın ise “Rasulünüz size ne getirdiyse onu alın!” manasına uyduğunu ifade etmiştir. Bu izahlardan sonra Gürânî, kıraat âlimi Hamza’nın buradaki “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” harfini kesra ile okuduğunu ve fiili de nasb makamında zikrettiğini ifade etmiştir. Gürânî, bu harfin “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” edatı olmasından dolayı “وَأَلْيَحْكُمْ/hükmetmeler” kelimesi üzerine atfedildiğini vurgulayarak bunun mastar hükmünde bulunmasından kaynaklandığını belirtmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁸ Mâide 5/47.

⁴³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 246.

⁴⁴⁰ Gürânî, *Ğâyetü’l-Emânî*, II, s. 331.

Mukayese: Burada, Gürânî ile Zemahşerî'nin ayette geçen edatlarla ilgili kullanılan değişik vecihlere yer verdiğini ve ravileri farklı da olsa kıraat âlimlerinin görüşlerine müracaat ettiğini, genel olarak bakıldığında ayete benzer anlam verdiklerini görmek mümkündür.

SONUÇ

Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden biri olan Gürânî'nin hayatı, yaşadığı dönemin dinî, ilmî ve siyasî durumu, telif ettiği “*Ġâyetü'l-Emânî fî Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*” adlı eseri tezin temel araştırma konularını teşkil etmiştir. Tezin temel araştırma konularından biri de Gürânî'nin “*Ġâyetü'l-Emânî*” adlı eserinde izlediği tefsir metodu ile Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserinde izlediği metotlarının mukayesesidir.

Gürânî tefsirinde ayetleri bazen kelime olarak, bazen cümle olarak ele almıştır. Kur'an'ı Kur'an'la, Kur'an'ı sünnetle açıklamalara önem veren Gürânî, ayetlerdeki manaları teyid etmek için zaman zaman nahvi tahliller yapmıştır. Gürânî, Kur'an'ı sünnetle açıklarken Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadislerine yer vermiş ve hadislerin sıhhat derecelerine dikkat etmiştir. Gürânî, hadis tahrici yaparken kullandığı hadisler Buhârî ve Müslim'de geçiyorsa bu hadislerin derecesini açıklamadan isnadiyla iktifa etmiş, eğer hadis Buhârî ve Müslim'in haricinde başka kaynakta geçiyorsa bu hadisin kaynağını hükmüyle beraber tahric etmiştir. Sahabe ve tâbiînden gelen haberlerin sahih olanlarını nakletmiş, bunun haricindeki kavilleri ise beyan eden müellife isnat etmiştir.

Gürânî, *Ġâyetü'l-Emânî* adlı eserinde esbâb-ı nüzûle, kıraatlere, ayetler arasındaki münasebetlere, lügate, nakillere ve ahkâm ayetleri hakkında fukahanın farklı görüşlerine yer vermiştir. Diğer taraftan Gürânî, ilmi metodunu sadece nakli kaynaklara dayandırmamış, akli delillerden de istifade ederek kendi tefsir anlayışını ve ilmi metodunu ortaya koymuştur. Akli delillere yer veren Gürânî, tefsirinde dil tahlillerinde bulunmuş, kelimelerin lügat manalarını izah etmiş, Arapça asıllı olmayan kelimeleri nahvî kaidelere dayanarak manasıyla birlikte izah etmiştir. Aynı zamanda ayetin manasını tefsir ederken Arap şiirlerinden de deliller getirmiştir.

Gürânî'nin ayetleri tefsir ederken kıraat çeşitlerine değinmiş, kıraatin kime ait olduğu belli değilse itimat edilen kıraat kitaplarına dayanarak açıklamalarda bulunmuştur. Gürânî'nin tefsirinde istifade ettiği şiirleri de şaire ait olan şiir kitabına isnat etmiş, divanı olmayan şairlerin şiirlerini, isimlerini bildirerek beyan etmiştir.

Diğer taraftan eserinde geçen özel isimleri ve bunların gramer kurallarını açıklayarak bazı belde, mekân, kabile, topluluk ve fırkaları da izah etmiştir.

Gürânî, tefsirinde çeşitli kaynaklardan faydalanmış ve bunlara eserinde yer vermiştir. Kıraat kitapları, lügat âlimlerinin kavilleri, fukahanın kavilleri, meânî ve beyân âlimlerinin kavillerinden nakilleri bu kaynaklar arasındadır. Bu kaynaklara ilave olarak Gürânî, tefsir kaynaklarından, özellikle de Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsirinden yararlandığı görülmüştür.

Gürânî, bir sureyi tefsir ederken ilk önce surenin ismini, varsa diğer isimlerini zikretmiştir. Daha sonra surenin Mekkî veya Medenî olduğunu açıklığa kavuşturmuş, eğer bu konuda ihtilaflar varsa onları da izah etmiştir. Surenin ayet sayısını zikrettikten sonra bismillah diyerek ayetleri tefsir etmeye başlamıştır. Sureyi tefsir ederken ayetlerin umumi manasına, sebab-i nüzûlüne, kıraatlerine, kelimelerin lügavî manasına, varsa ahkâmına, ayetle ilgili merfu haberlere, sahabenin sözlerine, siyâk-sibâk münasebetlerine, belâgat inceliklerine ve faziletine değinmiştir. Gürânî, ayetleri ayetlerle şerh etmiş ve yapmış olduğu tefsiri teyid etmek için nahvî kaideler getirmiş, bu nahvî kaideyi de başka bir ayetle örneklendirerek izah etmiştir. Gürânî, tefsir ettiği surenin sonunda hamd ve salâta yer verirken, bazen bunlara yer vermeden surenin tefsirini tamamlamıştır. Zemahşerî ise surelerin sonunda Hz. Peygamberden hadis naklederek okunmasıyla hâsıl olacak faziletten bahsetmiş ve sureyi sonlandırmıştır.

Tez çalışmasında Gürânî ile Zemahşerî'nin tefsir metodolojisi ele alınmış, daha sonra onların bahsi geçen konularda birleştikleri ve ayrıştıkları hususlar tespit edilmiştir. Tespitler sonucunda yapılan değerlendirmede her iki müfessirin ayetleri yorumlama konusunda bazen aynı bazen de farklı kanaatlere geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan Gürânî ve Zemahşerî, ayeti yorumlamada fıkhi açıklamalar yaparken ayet ve hadislerden deliller getirerek görüşlerini beyan etmişlerdir. Fıkhi konularda Zemahşerî Gürânî'ye nazaran detaylı bilgiler aktarırken, Gürânî kısa açıklamalarıyla yetinmiştir. Bu durum bazen değişiklik göstermiştir. Gürânî fıkhi konularda bazen Şâfiî ve Hanefî mezhebinin görüşlerini delillendirirken bazen de sadece Hanefî mezhebinin delilleri ile ayeti tefsir etmiştir. Aynı durum Zemahşerî'de de müşahede edilmiştir.

İtikadi konularda her iki müfessirin ayetleri yorumlamasında benzer özellikler taşımakla birlikte, ayetlerin kronolojik özellikleri göz önünde bulundurularak yorum yapılan yerlerde farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Hanefi mezhebine mensup olan Gürânî ile Mu'tezilî mezhebine mensup olan Zemahşerî mezhep taassubu gütmemiş, bazen dört mezhebin fikhî görüşlerine müracaat ederek ayetleri tefsir ettikleri de tespit edilmiştir. Fikhî konularda Gürânî ve Zemahşerî'nin mensubu olduğu mezhebinin görüşlerini esas aldığı durumlarda bazen benzer görüşler, bazen de farklı görüşler sergiledikleri görülmüştür. Görüş belirttikleri bu konularda müfessirlerin aralarında fazla ayrışmadıkları müşahede edilmiştir.

Gürânî ve Zemahşerî'nin ayetleri hadislerle açıklama hususunda kayda değer farklılıklar görülmemekle birlikte bazen ayetin tefsirinde aynı hadisi delil getirmişler, bazen de farklı hadisler naklederek konuyu açıklamışlardır. Zemahşerî ayetleri hadislerle tefsir ederken bazen ayeti sadece sebab-i nüzûl bağlamında ele almış, Gürânî ise sahih hadis zikrederek muhtelifü'l-hadis bağlamında farklı haberle de mukayese etmeye çalışmıştır. Ayetleri hadislerle tefsir etme hususunda Gürânî, hadislerin kaynağını ve râvisini zikrederek daha fazla sahih kaynaklara başvurmuş, Zemahşerî ise bazen hadisin râvisini zikretmeden sadece hadisi nakletmekle yetinmiş, bazen de mevzu hadislere de başvurarak konulara açıklık getirmiştir.

Gürânî ve Zemahşerî dilsel açıdan ayetlere yaklaşırken aynı görüşleri ifade ettikleri yerlerde bazen küçük dokunuşlarla birbirlerinden farklı yol izledikleri gözlemlenmiştir. Gürânî dilsel açıdan ayetlere yaklaşırken Zemahşerî'den alıntı yaptığını zikretmese de, bu alıntılardan bazılarının Zemahşerî'den yapıldığı farkedilmiştir. Başka ayet örneklerine bakıldığında yine her iki müfessirin konulara dilsel açıdan yaklaşımlarında farklı nakillerde bulunarak kelime analizleri yaptıkları da görülmüştür. Ayetlere dilsel açıdan yaklaşım hususunda Gürânî ve Zemahşerî'nin izah ettikleri konular benzerlik göstermekle birlikte, bu konulara kısa veya uzun açıklamalar yaparken farklılıkların olduğu da tespit edilmiştir.

Gürânî ve Zemahşerî'nin ayetleri tefsir etmede kıraat konularına yaklaşımları irdelendiğinde Gürânî, getirdiği bir vecihe üç kıraat âliminin ismini ve rivayetlerini verirken; Zemahşerî'nin iki kıraat âlimini zikrettiği, isimlerinde ise ayrıntıya girmedikleri görülmüştür. Gürânî kıraat konularında bazen kelimelerin okunuş şekillerini izah ederken, Zemahşerî ise kıraat âlimlerinin isimlerini zikretmeden

kelimenin sadece okunuş ve gramatik hallerini ortaya koyduğu müşahede edilmiştir. Kıraat konularına yaklaşımlarında müfessirlerin ikisi de çoğu zaman fikir birliğine vardıklarına, bazen de farklı kıraat âlimlerinin rivayetlerini zikrettiklerine şahit olunmuştur.

Değerlendirmeler sonucunda tespit edildiği kadarıyla müfessirlerin tefsir metodolojileri arasında fazla bir farkın bulunmadığı, birbirine yakın yorumlar yaptıkları, Kur'an ve sünnete ters düşmeyen görüşler sergiledikleri kanaatine varılmıştır. Tefsirlerinde ayetlere yaptıkları yorumlarda Gürânî ve Zemahşerî'nin genel olarak birbirlerine benzer görüşler ortaya koydukları, çoğu konularda ittifak ettikleri gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada Gürânî'nin "*Ġâyetü'l-Emânî fi Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*" adlı eseri hakkında bilgiler verilmeye çalışılmış, eserde izlenen metodun nasıl olduğu, hangi âlimlerden ve kaynaklardan yararlandığı açıklığa kavuşturulmuş ve Gürânî'nin "*Ġâyetü'l-Emânî*" adlı eserinde izlediği tefsir metodu ile Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserinde izlediği metotların mukayesesi yapılmıştır. Mukayese ederken tespit edilemeyen, gözden kaçırılan yönler varsa bunların yeniden araştırılması ve açıklığa kavuşturulması faydalı olacaktır. Ayrıca Gürânî'nin tefsirinde Allah'ın (c.c.) isimleri, ahkâm ayetlerine bakışı, şiirsel tevcihler gibi farklı konuları ele alış tarzı da müstakil olarak çalışılabilecek nitelikte bir konu olduğu düşünülmektedir. Gürânî ve Zemahşerî'yle ilgili yapılan çalışmaların bundan sonra yapılacak olan çalışmalara kaynaklık göstereceğini düşünerek yeni çalışmaların yapılmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

- AHMED b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*, I- L, Thk. Şu'ayb el-Arnâvut, Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2001.
- AKBAŞ, Mustafa Yasin, *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsîr Taberî Tefsiri İle Karşılaştırılması*, Konya: 2020, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ALTIKULAÇ, Tayyar, "Hafs b. Süleymân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul: TDV Yay., 1997, ss. 118-119.
- _____, "Ebû Amr b. Alâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul: TDV Yay., 1994, ss. 94-96.
- _____, "Hamza b. Habîb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul: TDV Yay., 1997, ss. 511-513.
- _____, "İbn Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul: TDV Yay., 1999, ss. 308-310.
- _____, "İbn Kesîr, Ebû Ma'bed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, İstanbul: TDV Yay., 1999, ss. 131-132.
- _____, "Kisâî, Ali b. Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, İstanbul: TDV Yay., 2002, ss. 69-70.
- ALTUN, Abdulcebbar, *Şeyhülislam Molla Gürânî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Samsun: 1996, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ALTUNSU, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, (ö. 852/1449), *Telhîsü'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'iyi'l-Kebîr*, I-IV, Thk., Hasan b. Abbas b. Kutub, Beyrut: Dâru'l-Kutübü'l-İlmiyye, 2006.
- AŞIKPAŞAZADE, Ahmed (ö. 889/1484), *Tevarih-i Âl-i Osmandan Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul: Matbaâi Âmire, H. 1332.

- ATAR, Fahrettin, “Mükâtebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2020, XXXI, ss. 530-532.
- AY, Mahmut, “Molla Gürânî'nin Ğâyetü'l-Emânî'si”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, IX, 18, 2011, ss. 303-336.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-XI, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmîye, 2003.
- _____, *Şu'abu'l-Îmân*, I-XIV, Thk. Abdulâlî Hamîd, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- BİLİCİ, Mehmet Akif, *Ğâyetü'l-Emânî Adlı Tefsirinde Molla Gürânî'nin Kıraatlere Yaklaşımı*, Çanakkale: 2019, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BİRGİVÎ, Takıyyüddîn Mehmed (ö. 981/1573), *El-Ezhâr Şerh-u İzhârî'l-Esrâr*, Samsun: İlmî ve Fikri Araştırmalar Merkezi Yay., 2014.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 2011, XL, ss. 281-290.
- BOLELLİ, Nusrettin, *Belağât, Beyân-Meânî-Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı*, 9. baskı, İstanbul: MÜİFAV Yay., 2015.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-IX, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâr-u Tavkî'n-Necât, 1422.
- CÂRİM, Ali (1881-1949) - EMİN, Mustafa, *el-Belağâtü'l-Vâdihatu fi'l-Beyânî ve'l-Meânî ve'l-Bedi' Mea'd-Delîl*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâletü'n-Nâşirûn, 2014.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü ('İlmu Usûli't-Tefsir)*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1971.
- CÜRCÂNÎ, Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), *Mecmuatu'n-Nahviyyeti'l-Cedîde Avâmil-i Cürcânî*, Thk. Mehmet Can, İstanbul: Şefkat Yayıncılık, 3. baskı, 2014.
- DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *es-Sünen*, I-III, Thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcud ve Ali Muhammed Muavvad, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2001.
- DEMİR, Ziya, 13-16. yy. *Arası Osmanlı Müfessirleri*, 1. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

- _____, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları (Kuruluştan 10/16. Asrın Sonuna Kadar)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. baskı, 2007.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İstanbul: MÜİFAV Yay., 2016.
- DOĞAN, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, I-IV, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2011.
- _____, *es-Sünen*, I-VI, Thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd., Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- EROĞLU, Ali, "Şiirle İstişhad ve İstişhad Açısından Medarik", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fatültesi Dergisi*, Erzurum: 1993, 11, ss. 326-358.
- GÖKSU, Mehmet Mustafa, *Molla Gürânî'nin Ğayetü'l-Emânî İsimli Tefsirinin Edisyon Kritiği (Necm-Nâs Sureleri Arası)*, Sakarya: 2007, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÜRÂNÎ, Ahmed b. İsmâil Şihabuddîn (ö. 893/1488), *Ğayetü'l-Emânî fî Tefsiri'l-Kelâmi'r-Rabbânî*, I-VII, Thk. Hamîd b. Yâkub el-Ferîh ve diğerleri, Riyad: Dâru'l-Hadâra, H. 1439, M. 2018.
- ĞÂMİDÎ, Salih b. Ğaramullah, *el-Mesâilü'l-İtizâliyye fî Tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî fî Dav'i mâ Verâde fî Kitâbi'l-İntisâf*, Suûd: Dâru'l-Endülüs, 1998.
- HACI HALÎFE, Mustafa Konstantinî (Katip Çelebi ö. 1067/1657), *Keşfu'z-Zünûn an-Esâmi'l-Kutübi ve-l'Fünûn*, I-V, Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
- HAMEVÎ, Ebû Abdullah Şihabüddîn Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldan*, Beyrut: Dâru Sadr, 1977, I-VII.
- HİZÂNETÜ'T-TÜRÂS, İslami Çalışma ve Araştırma Kurumu Heyeti, I- CXXV, Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, tsz.
- İŞİCİK, Yusuf, *Kur'an'ı Anlamada Temel İlkeler*, Konya: Esra Yay., 1997.
- İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed (ö. 235/849), *Musannef*, I-VII, Thk. Kemâl Hûd, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İBN HALLİKAN, Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-Âyân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zemân*, Thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sâdır, tsz.

- İBN KESİR, İsmâil b. Ömer Ebu'l-Fida (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Sâmî b. Muhammed es-Sallâme, Riyad: Dâr-u Taybe, 1418.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö. 273/887), *Sünen-i İbni Mâce*, I-II, Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Kahire: Dâr-u İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, tsz.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA (İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), 1998, ss. 223-361.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2003.
- KATTÂN, Mennâ Halil, *Ulûmu'l-Kur'an (Kur'an İlimleri)*, Terc. Arif Erkan, İstanbul: Timaş Yay., 1997.
- KAYADİBİ, Fahri, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2003, ss. 1-18.
- KAZICI, Ziya, *Anahatları ile İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul: MÜİFAV Yay., 1995.
- _____, *Uçbeyliği'nden Devlet-i Âliyye'ye*, 2. baskı, İstanbul: Kayıhan Yay., 2009.
- KUDÂÎ, Muhammed b. Seleme (ö. 454/1062), *Müsned-i Şihâb*, I-II, Thk. Hamdi Selefî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407.
- KUNT, Metin, vd. *Osmanlı Devleti 1300-1600*, İstanbul: Cem Yayınevi, tsz.
- KUREŞÎ, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Beyrut: 1978, I-III.
- MAKDİSÎ, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir, *Ahsenü't-Takâsim fî Marifeti'l-Ekâlîm*, Beyrut: Dâru Sadr, tsz.
- MAKRİZÎ, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442), *es-Sulûk li-Ma'rifeti'l-Düveli'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiye, 1997.
- MÜSLİM b. el-Haccâc, Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, I-V, Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1955.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, "Hasankeyf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVI, İstanbul: TDV Yay., 1997, ss. 364-368.

- ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, “Sıbeveyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul: TDV Yay., 2009, ss. 130-134.
- ÖZCAN, Esat, “Molla Gürânî ve Nahçivânî'nin Tefsir İlmindeki Konumları ve Eserlerinde Yer Alan Belli Bazı Ayet Tefsirlerinin Mukayeseli İşlenmesi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, IV, 2, Ekim 2020, ss. 312-336.
- ÖZEK, Ali, “el-Keşşâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yay., 2002, XXV, ss. 329-330.
- ÖZEL, Recep Orhan, *Keşşâf Tefsiri'nin Kur'an İlimleri Yönünden İncelenmesi*, Samsun: 2012, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay., 1983.
- _____, *İslam Devletleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- ÖZTÜRK, Mustafa ve MERTOĞLU, M. Suat, “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 2013, XLIV, ss. 235-238.
- SARAÇ, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belağat*, 13. baskı, İstanbul: Gökkuşbu Yay., 2015.
- SEHÂVÎ, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr (ö. 902/1497), *ed-Da'vu'l-Lâmî' li-Ehli'l-Karni't-Tâsî'*, I-VI, Beyrut: Dâr-u Mektebetü'l-Hayât Yay., tsz.
- SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505), *Buğyetü'l-Vüât Fî Tabakâti'l-Lüğaviyyin ve'n-Nühât*, Thk. Ebu'l-Fadl İbrahim, Yy.: Dâru'l-Fikr, I-II, 1979.
- ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, , *Müsnedü'l-İmam eş-Şâfîi*, I-II, Thk. Muhammed Enes Mustafa el-Hım, Beyrut: Dâru'l-Risaletü'l-Alemiyeye, 2012.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Cezîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul: TDV Yay., 1993, ss. 509-511.
- _____, “Osmanlı İlimi, Osmanlıların İlimlere Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 37, 2002, ss. 329-348.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *el-Bedrû't-Tâlî*, I, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, tsz.
- TABERÂNÎ, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsaf*, I-X, Terc. Sıddîk Beşîr Nasr, Kahire: Mecelletü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 1415.

- _____, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XXV, Thk. Hamdi b. Abdulmecîd es-Selefi, Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili'l-Âyi'l-Kur'ân*, I-XXIX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408.
- TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmed İsmâmeddin Ebu'l-Hayr Efendi (ö. 968/1561), *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, tsz.
- _____, Ahmed Efendi, *Eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye Fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, Hazırlayan: Muhammet Hekimoğlu, Editör: Derya Örs, 1. Baskı, İstanbul: 2019.
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn (ö. 792/1391), *Şerhu'l-'Akâ'id*, Çev. Talha Hakan Alp, İstanbul: MÜİFAV Yay., 2017.
- TEKİN, Abdülkadir, "Zemahşerî'nin Ahkâm Âyetlerini Yorumlama Metodu Bağlamında Fıkıhçı Kişiliği -el-Keşşâf Örneği-", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 10, 2018, ss. 213-260.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsmâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VI, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Dâru'l-Garbil İslâmî, 1996.
- TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XV, İstanbul: TDV Yay., 1997, ss. 309-312.
- TÜCCAR, Zülfikar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul: TDV Yay., 1995, ss. 406-408.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, I - IV.
- YAŞAROĞLU, M. Kamil, "Molla Gürânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXX, İstanbul: TDV Yay., 2005, ss. 248-250.
- YEŞİLYURT, Temel, "Rü'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 2008, XXXV, ss. 311-314.
- YILDIZ, Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 1988.

ZEHEBÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*, Thk.

Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, I-XXX.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö.

538/1144), *Divanü'z-Zemahşerî*, Thk. Abdüsettâr Radîf, Kahire:

Müessesetü'l-Muhtar, 2004.

_____, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî*

Vücûhi't-Te'vîl, II, Thk. Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Şeyh Ali

Muhammed Muavviz, Riyad: Mektebetü'l-Abeykan, 1998.

ZEYLAÎ, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed (ö.

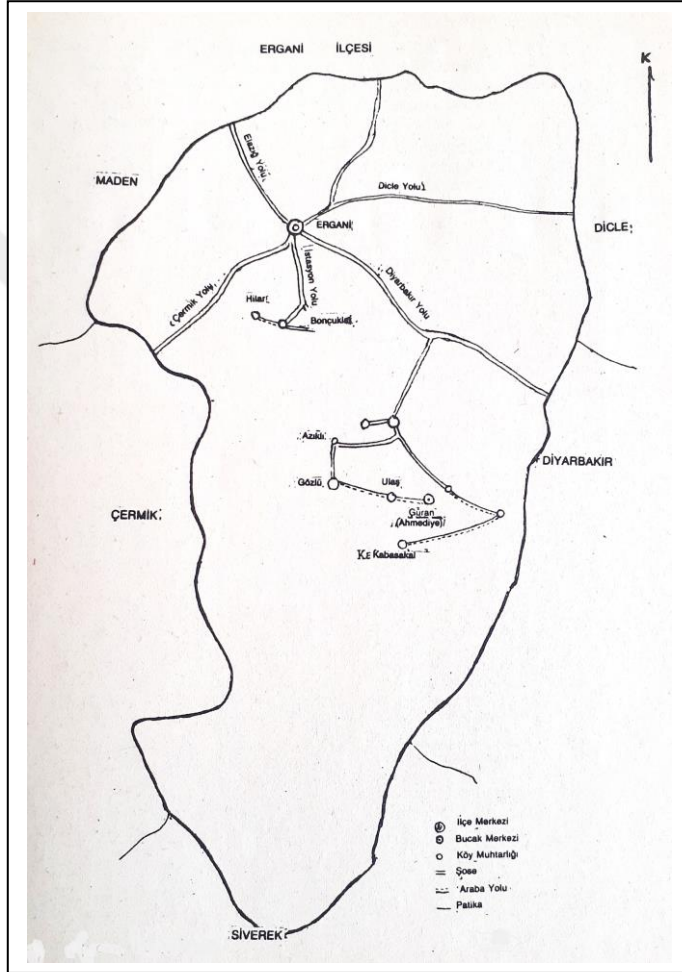
762/1360), *Tahrîcü'l-Ehâdis ve'l-Âsâri'l-Vâkı'a fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-*

Zemahşerî, I-IV, Thk. Abdullah b. Abdurrahmân es-Sa'd, Riyâd: Dâru İbn

Hüzeyme, 1414.

EK

EK 1: HARİTA

Gürânî'nin yaşadığı bölge.